tarih toplum

18.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ EYLÜL 1992

105

İletişim Yayınları

tarih VE toplum

Akın Piyesi Üzerine	*Mustafa Şahin*	2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
İstanbul Hükûmetinin Yunan Tayyareleriyle Attıkları Beyannamelere Anadolu Halkının Reddiyesi	*Dr. Ali Sarıkoyuncu*	6
Geçmiş Zaman Şölenlerinden	*Mümtaz Diker*	8
Divan Edebiyatında Şehirler-I	*Orhan Şaik Gökyay*	9
İnkılâp Temsilleri-IV:	*Levent Boyacıoğlu*	13
Koleksiyoncunun Dağarcığından	*Gökhan Akçura*	23
İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri	*M. Zafer Karaca*	25
Nâzım Hikmet'le İlgili Üç Belge	*Feza Kürkçüoğlu*	32
500. Yılda Unutulan Bir Cemaat: "Dönmeler"	*Ilgaz Zorlu*	33
1867 Yılı Paris Sergisine Katılan Osmanlı Sanatkârları	*Kevork Pamukciyan*	35
İzmir'de Atılan İlk Kurşunun Sahibi Meselesine Dair Notlar	*Turan Akkoyun*	38
30 Ağustos Zaferi ve İstanbul'daki Yankıları	*Dr. Metin Ayışığı*	41
VI. Uluslararası Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi (1326-1960)	*Zeki Arıkan*	50
Macarlarla Kardeş miyiz?	*Cemil Öztürk*	53
Kitabiyat		57
Hâtırât-ı Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî="Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri" Üzerine	*Alâeddin Yalçınkaya*	
İstanbul'da Bir Asır Önce (1892 Yılında) Basılmış Bir Satranç Kitabı	*Subutay Hikmet Karahasanoğlu*	

Kapak: Fâtih Sultan Mehmed'i Patrik Gennadios Skholarios'la gösteren mozayik pano (Fener Patrikhanesi)

EYLÜL 1992 • CİLT 18 • SAYI 105

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1992

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 215.000 TL/yıl - 105.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 18.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Akın Piyesi Üzerine İki Anekdot, Bir Not

Levent Boyacıoğlu'nun, dört sayıdır süren "İnkılâp Temsilleri" çalışmasını okurken gözümüze ilişen iki anıyı, yazarın bu çalışmayı geliştirip genişleteceğini, yeni çalışmaların yapılabileceğini, anacağımız kitapların pek dikkat çekmeyebileceğini, dolayısıyla arzedeceğimiz notların da işe yarayabileceğini düşünerek özetle sunuyoruz.

1. Şakir Tarihmen,[1] Atatürk'e *Akın*[2] piyesini oynayışlarını şöyle dile getiriyor: Atatürk, Faruk Nafiz Çamlıbel'in evvelce yazdığı manzum piyesleri takdir ettiği için, bundan sonra da Orta Asya'daki Türk medeniyetine dair -Oğuz Destanı gibi- kendisine konu olarak veriyor. Teşvik için mükâfât da vaadediyor. Bunun üzerine o da -arka arkaya- *Akın, Özyurt, Kahraman* adlarında üç meşhur destanı manzum piyes şeklinde kaleme (her biri için biner lira nakdî mükâfatı *da*) alıyor.

1932'ye iki ay kala tamamlanan *Akın*'ı, yılbaşında Atatürk'e temsil etmek için Ertuğrul Muhsin'e sipariş ediliyor, bir ay geçtiği halde ses çıkmayınca, durum Atatürk'e bildiriliyor. Çok merak eden Atatürk, hemen Faruk Nafiz'i huzuruna çağırtarak, kendi ağzından eserini dinliyor, çok beğeniyor, hatta dinlerken kendisini eserdeki Hâkan İstemi Han yerinde görerek gözleri doluyor. Bu piyesi ne zaman ve nasıl oynayacağını öğrenmek için, derhal Ertuğrul Muhsin'in gelmesini istiyor. Muhsin Ankara'ya geliyor, verdiği cevaplar Atatürk'ü tatmin etmiyor. "Senin bunu oynıyamayacağın anlaşılıyor" diyor. Muhsin İstanbul'a dönüyor, temsilden vazgeçiliyor. (Güya Muhsin'in gerekçesi dekor ve kostümler için -acayip kavuklar, şalvarlar, kaplan derilerine sarılmış, yarı çıplak kıyafetlerle oynamayı düşünüyor ve de Türklerin o zamanki ipekli dokuma medeniyetinden haberdar görünmüyor- çok masraf olacağı, uzun zaman alacağı Ata'yı kızdırmış.)

Çok geçmeden piyesi gizlice hazırlayarak Atatürk'e sürpriz yapmak için Ankara'da bir komite kuruluyor. Hilmi Soykut'un anlattığına ve Ankara Halkevi'nin çıkardığı broşüre göre eseri Münir Hayri Egeli, İbrahim Necmi Dilmen -bu soyadı, yazarın soyadına (Tarihmen) esin kaynağı olmuş-[3], Halil Vedat Fıratlı, Ali Süha Delilbaşı ve Ankara Halkevi Başkanı Reşid Galip hazırlıyor.

(Yazar kendi okulundan -Gazi Terbiye Enstitüsü[4], İsmetpaşa Kız Enstitüsü[5], Ankara Kız ve Erkek liselerinden oyunda rol alanları da birer birer rol dağılımıyla veriyor.)

Prova ve sahne çalışmalarının 2. gününde Atatürk, yaveri Rusuhi Bey'le ansızın Halkevine geliyor, ancak o zaman işin farkına varıp hem şaşırıyor hem seviniyor. "Derhal çocuklarım bana bu destanı seyrettirecekler!" emrini veriyor. 4 Ocak 1932'den 25 Ocak'a kadar 11 kez oynanan destanı pek beğendiği için üç defa seyrediyor. Hatta ilk genel provasında bizzat rejisörlük yapıyor. Kızı Suna'nın -İsmetpaşa Kız Enstitüsü'nden Sabiha Suna oynuyor- kurban edileceğini duyan Hâkanın -İstemi Han: Gazi Terbiye'den Hilmi Soykut oynuyor- ağladığını görünce hemen locasından telefon ettirerek "Kaldırın bu ağlama sahnesini, yakışmadı. Türk Hâkanı hiçbir zaman ağlamaz" diyor -Faruk Nafiz'den dinlerken niye gözleri doluyordu acaba?- ve bu sahneyi kaldırıyorlar.

Temsilden sonra, rol alan öğrenciler merasim salonunda kendilerini sahne kıyafetleriyle, adlarını ve okullarını söyleyerek Atatürk'e takdim ediyor, Atatürk de onların elini sıkıyor, tebrik ediyor.

Piyes daha sonra sefirlere, subaylara, mebuslara, öğrencilere ve halka 10 defa oynanıyor ve parasız seyrettiriliyor, bütün Ankara halkınca büyük ilgi ve takdir görüyor.

Atatürk birkaç ay sonra, İstanbul'da aynı eseri daha başka türlü oynayan Muhsin Ertuğrul'u da seyrediyor ve kendisini takdir ediyor. (Şakir Tarihmen, *Hasan-Âli Yücel*, -1. ölüm yıldönümünde- İstanbul 1962, s. 10-11 ve 24)

2. Tiyatro sanatkârlarımızdan Samiye Hün[6] 13-14 yaşındayken Hâzım (Körmükçü), Muhsin (Ertuğrul), Küçük Kemâl, Behzat (Butak) Bey, Neyyire (Neyir), Şaziye (Moral), Bedia (Muvahhit) ve Zehra hanımla oynadığı *Akın* piyesindeki rolünün oyundan önce sahneye çıkarak bir prolog söylemek olduğunu, konuşurken eliyle, perdenin önüne konan bir haritada bazı yerleri göstereceğini, boyunun yetişememesinden, Muhsin Bey'in verdiği sopayı kullandığını, annesinin anlattığına göre, bir gece Atatürk'ün de temsili izlemeye geldiğini, Atatürk'ü görünce ne denli heyecanlandığını, annesinin Atatürk'ün yanındaki locada olduğunu sonradan öğrendiğini, Atatürk'ün büyük bir dikkatle temsili izlediğini, bir ara cebinden çıkardığı bir mendille gözlerini sildiğini, tiyatrodan çıktıktan sonra Atatürk'ün "Kimdi o çocuk? Kimin çocuğuydu. Getirin onu göreyim. Doğrusu beni ağlattı" dediğini unutulmaz anısı olarak yâd ediyor. (*Unutulmaz Hâtıralar*) (derl. Yılmaz Tunçkol), c.1, İstanbul Ekspres yayını, İstanbul 1956, s.120)

Mustafa Şahin, İSTANBUL

[1] Ahmet Şakir Tarihmen, İstanbul Erkek Lisesi'nden sonra 1 yıl Yıldız Mülkiye Mektebi'ne devam etmiş, Gazi Terbiye Enstitüsü'nü bitirip öğretmenliğe başlamış, kuruluşundan itibaren Kasımpaşa Karma Ortaokulu müdür yardımcılığı (20 küsûr yıl), tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi öğretmeni, yazar, Kasımpaşa Marşı'nın söz yazarı -okulun 25. kuruluş yıldönümü mü-

tarih ve toplum
OKUYUCULARA MEKTUP

Levent Boyacıoğlu'nun "İnkılâp Temsilleri" yazı dizisi, dördüncü bölümüyle bu sayımızda sona eriyor. Arkadaşımızın hazırladığı, 1930'lu ve 1940'lı yılları kapsayan, geniş bibliyografya, başka birçok kurum gibi, tiyatronun da o dönemde tek-parti ideolojisinin propagandasına nasıl koşulduğu konusunda araştırmalarını derinleştirmek isteyenler için çok yararlı olacaktır. Gökhan Akçura'dan aldığımız koleksiyoncu belgesi de, Bale'ye bile aynı işlevin yüklendiğini gösteriyor.

Orhan Şaik Gökyay hocamız bu ay bize, "Divan Edebiyatında Şehirler"i anlatmaya başladı. Önce, pek az bilinen bir şairin, Isfahanlı Hamidî'nin *Hasbıhalname'sin*deki İstanbul tasvirlerini aktarıyor. Buna da, Nedim'in iki kasidesini ve açıklamalarını eklemiş. Yazıyı okurken, o tür şairlerin övgücü, soyut ve biçimsel inceliklerine içerlemiş olacağım ki, rahmetli Abdülbaki Gölpınarlı'nın (en hızlı solcu olduğu sıralarda) yayımladığı polemik kitabı aklıma geldi: *Divan Edebiyatı Beyanındadır* (İstanbul, 1945). Gölpınarlı, bu kitabın "Şehir - İstanbul ve Divan Edebiyatı" başlıklı 5'inci bölümünde tam da Nedim'i örnek alarak şu acımasız hükmü veriyor:

"Tabiî manzaralarını, tabiî güzelliğini, tabiî yüzünü göremediğimiz İstanbul'un zavallı İstanbullusunu divan edebiyatında beyhude aramamalı. Bu edebiyattaki İstanbul, şairlerin sarhoş kafalarındaki yapmacık İstanbul'dur, bu düzme İstanbul'un bir kaç yerinin adı ve bazan bu yerlerin yine bir sarhoş kafadan doğan, bir dumanlı gözle görülen ve çetrefil, yapma ve yayvan sözlerle öğülen sun'i manzarasından başka İstanbul'a ait bir şey yoktur bu edebiyatta!" (s. 58-59). Kendimi bu görüşe yakın hissettiğim için, Orhan Şaik Bey belki bana kızacaktır. Ama elbette, herhangi bir şeye karşı çıkabilmek için (tıpkı Gölpınarlı gibi) onu bilmemiz gerektiğini düşünüyorum. Üstelik, bu bizim manevî mirasımızın önemli bir parçası.

Bu ay, geçmiş kültür mozayığımızdan yeni örnekler sunuyoruz. Zafer Karaca, İstanbul'da 1453'ten sonra inşâ edilen Rum-Ortodoks kiliselerini anlatıyor. (Ön kapağımızdaki tablo ile arka kapağımızdaki harita da bu konuyla eklemlenmekte.) Kevork Pamukciyan dostumuz, Ermenilerin ön plânda yer aldıkları ilk Osmanlı ressam ve sanatkârları üstünde duruyor. Ilgaz Zorlu da, Avdetîlik bahsinin ihmal edilmesinden yakınıyor.

İzmir'den Turan Akkoyun "İlk Kurşun" konusunu irdeleyerek, Millî Mücadele tarihimizdeki kimi belirsizliklere değinmekte. İzmirli gazetecilerin bundan yirmi yıl önce yayımladıkları, ayrıntılı *Anıt Adam* kitabının kahramanı, Hasan Tahsin Recep, yani Osman Nevres Bey anarşistliğiyle, dönmeliğiyle, teşkilât-ı mahsusacılığıyla, daha uzun süre dikkatleri üstüne çekmeye devam edecek gibi görünüyor.

1920 yılında İstanbullu ve Anadolulu dinadamları arasında yapılan bildiri savaşından Dr. Ali Sarıkoyuncu'nun aktardığı "reddiye" örneğini, merakla okuyacağınıza eminim. Dr. Metin Ayışığı'nın 30 Ağustos zaferinin İstanbul'daki yankıları incelemesi de, geçtiğimiz günlerde 70'inci yıldönümü idrak edilen bu olay hakkında bilinmeyen ya da unutturulan ne kadar çok veri bulunduğunu kanıtlamakta. Macarca bilen ender aydınlarımızdan Cemil Öztürk'ün onlarla kardeş olup olmadığımız konusunda kaleme aldığı deneme, sanırım sizlere ilginç gelecektir.

Prof. Dr. Zeki Arıkan, son günlerde Aix-en-Provence'ta toplanan VI. Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarih Kongresi izlenimlerini anlatmakta.

Kitabiyat bölümümüzde, Alaeddin Yalçınkaya'nın II. Abdülhamid'in Anıları'nın yayınıyla ilgili uzun ve titiz bir incelemesi yer alıyor. Bundan başka, Subutay H. Karahasanoğlu da, tam yüz yıl önce İstanbul'da yayınlanmış bir satranç kitabını tanıtıyor.

Her zamanki gibi, yüzyıl önce bu ayın Osmanlı basınından seçmelerimiz ve erken Cumhuriyet döneminde verilmiş bir şölene ilişkin, ağzınıza lâyık bir yemek listesiyle bu ayın içindekiler tamamlanıyor.

Gelecek sayıda yeniden buluşmak umuduyla, hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

nasebetiyle- -bu marş müzik öğretmeni Binbaşı Fethi Savaş tarafından bestelenmiştir. Eserleri andığımız kitabın arkasında yer alıyor. Daha sonra *Kasımpaşa Karma Ortaokulu 30 Yılık Tarihi* (1936-1966)- albüm, tarih, aktüalite- (3 forma), *Kasımpaşa Tarihi* (1967, 1 forma) olmak üzere ilk kitabının çıktığı 1924'ten 1967'ye dek 12 ürün vermiştir.

2 Behçet Kemal Çağlar'ın hazırladığı *Halkevleri 1932-1935. 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*'dan notlar: "Halkevleri açılmadan çok evvel açılacağı haberile sevinip coşarak Ankara Halkevinin salonlarını dolduran genç ve sayın kalabalığı bir kere görmek Halkevlerinin açılması lüzumunu duymak, istikbaline güvenmek için kafi bir sebep teşkil edebilirdi. Aşağı salonlarda, *Akın* piyesinin muvaffakiyetle oynanmasından sonra bu sefer de *Çoban*'ın temsiline çalışılıyor;" (s.5) "Halkın ruhuna sindirilmek istenen devrim fikri Halkevleri edebiyatçıları tarafından inan ve heyecanla işlendi: Şiirler, destanlar, piyesler haline sokuldu. Meselâ *Akın* gibi, *Çoban* gibi, *Özyurt* gibi, *Mete* ve *Atilâ* gibi piyeslerle Türk milletinin tarih içindeki büyük mürebbi ve kahraman rolü tebarüz ettirildi. (...) *Mavi Yıldırım, Beyaz Kahraman, Beş Devir, Ergenekon, Kızıl Çağlayanlar* gibi piyesler milli mücadelenin ruhlarda halâ humması yanan ve ürpertisi dolaşan hatıralarını tazelemekte ve Türk milletinin kendi güvenini geleceğe hazırlanma şevkini arttırmakta büyük roller oynadılar." (s.21) "136 Halkevinde [1936'da mevcutlara 33 halkevi daha katılıyor] birden, bir tezli ve özlü piyesin, bir kaç defa tekrar edildiğini kabul etsek ve Halkevi başına 1500 kişinin geldiğini farzetsek 136000'den fazla yurttaşa bir iki gün içinde bir fikri telkin etmiş olabileceğimizi anlarız. Daha Halkevleri resmen açılmazdan evvel Halkevlerinde ilk faaliyet bir temsille başlıyor, ilk temel hem tarih tezimizi hem telkin tarzımızı anlatacak bir piyesle: *Akın*'la atılıyordu. Halkevlerinin ilk açılış günü nutuklardan ve şiirden sonra ilk çalışma, ilk işe başlayış, yine bir piyesin temsili (*Çoban*'ın sahneye konması) oldu." (s.50-51) "Faruk Nafiz'in yeni bir çığır açan ve büyük bir muvaffakiyet kazanan manzum *Akın* piyesi ile, aynı yolda yazılmış olan Yaşar Nabi Bey'in *Mete* piyesi Türk tarihi kahramanlarını (...) sahnede canlandırmaktadır." (*Ülkü*, sayı 1, Şubat 1933, s.85) "Fırka neşriyatından *Akın*, *Mavi Yıldırım*, *İkizler* ile İstanbul'da neşredilen *Mete* ve daha birçok eserler, bazı yerler müstesna olmak şartiyle, hemen her tarafta muvaffakıyetle temsil edilmiştir." (*Ülkü*, sayı 2, Mart 1933, s.111) Ayrıca bknz. Muhittin Doğan, "Akın piyesinin Halkevinde ilk oynanışı", *Yeni Muhit*, No.40, Şubat 1932, s.6-7. Aynı dergide *Çoban*, sayı 42, *Mavi Yıldırım*, sayı 45, *Mete*, sayı 51, 1932-33.

3 Tarihmen, *age.*, s.7

4 Bknz. *Yeni Mecmua*, sayı 9, 30 Haziran 1939, s.22

5 *Yeni Muhit*, No:39, İkinci Kânun 1932, s.20-21. Dönemin dergilerinde sıkça yer alan enstitü, bunu başarısına mı, yağa mı borçlu bilemiyoruz. Yanılma payıyla birlikte *Aydabir*, *İnci*, *Radyo*, *Yedigün*, *Yeni Mecmua* gibi dergilerde kaç yazı, röportaj vs. okuduğumuz halde/ notlamadığımızdan hatırlayamadık. Hatırda kalmaz satırda kalır, âlim unutur kalem unutmaz atasözlerine bir kere daha hak verdik.

6 Bilgi için bknz. *Perde ve Sahne*, sayı 3 ve 5, İstanbul 1954

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Eylül 1892)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Ruslar Afganistan'da

Rusların Asya-yi Vustâda Pamir kıtasına tecavüz eylemeleri üzerine İngilterece âsâr-ı telâş gösterilmemekte olması şimdiye kadar mucib-i istigrâb [şaşkınlık sebebi] oluyor idi.

Bundan beş altı sene evvel Rusların Pencap taraflarına vukû bulan tecavüzünü İngiltere devleti hazmedemeyerek adeta Rusya ile kat-ı münasebât eyleyecek derecede ileri gitmiş iken bu defa Pamir'e vukû bulan tecavüz dahi ehemmiyetce Pencap tahattiâtından [saldırılarından] noksan olmadığı halde İngilterece iltizam-ı sükûn olunması hakikaten mânâ verilemeyecek birşey addolunuyordu.

Son posta ile alınan Londra gazeteleri işin zannedildiği suretle bulunmadığını ima edecek birçok malûmâti şâmil görülmüşlerdir.

İngiltere Hükümeti gerçi zahiren âsâr-ı telaş göstermemiş ve Rusya ile işi diplomasi zemini üzerine dökmeye lüzum görmemiş ise de Rusların taht-ı tasarrufa almak istedikleri yerlere onlardan evvel vâsıl olmak hususunu dahi nazar-ı ehemmiyetten dûr etmeyip bunun için Londra'dan verilen emr-i mahsus üzerine dört bin kişiden ibaret bir müfreze-i askeriyye alel acele Hindistan'ın cihet-i şimaliyyesine müteveccihen hareket eylemiş ve bu müfrezenin sevkinden maksad-ı hakiki Rusların Pamir kıtasından Hindistan'a doğru ilerlemelerini men eylemek hususuna münhasır bulunduğu Londra'da vâkıf-ı habâyâ [gizli işlere vâkıf] bulunan mahâfilde rivayet edilmekte bulunmuştur.

İngilterece ittihaz olunan şu kararın ehemmiyet-i âtiyyesi muhtac-ı beyan değildir.

Pamir kıtasına geçmiş olan Rusya miralayı Panof ile Afganlılar arasında vukû bulan bir iki müsâdeme zaten ehemmiyet-i siyasiyyeden hâlî olduğu halde Afganlıların mağlubiyetiyle hitam bulduğundan politikaca bir hadise-i mühimme zuhuruna bâis olmamıştır. Fakat İngiltere'nin Hindistan'dan sevk eylediği fırka-i askeriyye dahi cenuben kıta-i mezkureye dahil olupta muttasıl ilerlemekte bulunan Rusya askeriyle bir gün bir noktada müsâdeme eyleyecek olursa o halde iki devlet-i rakibenin askerleri birbirleriyle çarpışmış veyahut daha doğrusu iki devlet yek-diğerleriyle muhârib addolunacak bir hale gelmiş sayılacağından ondan sonra işin alacağı renk ve suret hakikaten pek mühim olacaktır... (13 Eylül 1892)

DAHİLİYE

Dünkü gün Beyoğlunda müthiş bir kaza vukû bulmuştur.

Çöken Bina

Dünkü Cuma akşamı saat dokuz raddelerinde Tepebaşı Komisyon Bağçesi karşısında millet-i Museviyyeden Arslan nâm kimesnenin otel olarak müceddeden inşa ettirmekte olduğu beş katlı cesim kârgir binanın bir cihetinin iç tarafı en üst katından birdenbire yıkılıp dördüncü, üçüncü, ikinci, birinci katları dahi aşağı indirmiş ve o esnada mezkûr bina derununda çalışmakta olan ameleden otuz kadar eşhas enkaz altında kalmıştır.

Şehremini devletli Mehmet Paşa ve altıncı daire-i belediye müdürü âtıfetlû Macit beyefendi hazerâtıyla Tersane-i Amire İtfaiye Kumandanı saadetli Kadri beyefendi ve Beyoğlu Mutasarrıflığı muavini saadetli İsmail beyefendi ve Jandarma miralayı izzetli Hüsnü bey der-akab mahall-i vak'aya yetişip jandarma ve polis efrâdıyla can-

siperâne çalışılarak gece saat üç buçuğa kadar enkaz altından çıkarılan on altı kişiden ikisi cüz'ice mecruh olduğu cihetle hânelerine gönderilmiş ve beş nefer vefat edip küsur dokuz nefer mecruh li-ecl-it-tedavi Belediye Hastahanesine yatırılmıştır... (3 Eylül 1892)

"Haliç Vapuru Cinayeti"

Bıçakla Yaralama

Dünkü gün saat on raddelerinde Haliç vapuruna râkiben Köprüye gelmekte olan Kadıköy sakinlerinden ve Rum milletinden Reji Fabrikası hademe reisi Bedrosaki Seferyadi efendi vapur derûnunda cerh olunmuştur.

Fabrika-i mezkûr amelesinden olup bundan akdem bazı esbâba mebni tard edilmiş ve be-tekrar fabrikaya girmek üzere mumâileyhe müracaat eylemiş ise de adem-i kabulünü mebni merkuma garaz peyda etmiş olan biri dünkü gün dahi merkuma müracaatla tekrar fabrikaya kabulünü rica eylemiş ise de ricası müsmir olmadığından [sonuç vermediğinden] Seferyadi'yi cerh ve katl etmek maksadıyla merkumun râkib olduğu vapura binmiş ve vapur Cibali ile Yemiş iskelesi arasına geldiği zaman Bedrosaki Seferyadi'nin yanına yanaşıp mübâhaseye girişmiş ve münâzaa artınca merkum belinden kamasını keşide ile Seferyadi'yi koltuğu altından ve bileğinden ağır surette cerh etmiş olduğundan vapur kaptanı ile memurları tarafından tutulup Yemiş İskelesi polis memuruna teslimedilmiş ve mecrûhun dahi muayene-i lâzıması vapur-ı mezkûrda bulunmakta olan Tophane-i Âmire tabip kolağalarından rifatlû Arif bey tarafından derhal bil-icra merkum Galata'da Sotriadi Eczahanesine nakl ile müdâvât-ı lâzıma icra kılındığı [gerekli tedavisi yapıldığı.] gibi lâzım gelen ifadesi dahi Beyoğlu müstantıkı rifatlû Şevki beyefendi tarafından zabt edilmiş ve mecruh li-ecl-it-tedavi Voyvoda polis komiseri izzetlû Kerim efendi tarafından derhal bir sedye ile Daire-i Sâdise Hastahanesine nakl edilmiştir... (6 Eylül 1892)

HARİCİYE

İngiltere Müsta'merâtının [sömürgelerinin] Ticareti

Emperyalizmin Sağladığı Zenginlik

İngiltere Kraliyetinin derece-i servetini düşünmek müşkildir.

Hiç bir mukayese bu bâbta bir fikir itâ edemez. İngilizler kendi memleketleri dahilinde şemsin gurûb etmediğini beyan etmekte ve İspanyollardan olmamış olan bu iddia İngiltere müsta'merâtından bahis olunduğu zaman daha ziyade muvafık-ı hak ve savâb [doğru] bulunmaktadır.

Bu kadar cesim bir kıtanın gayet vâsî bir muamelede bulunacağı şüpheden berîdir. İngiltere müsta'merâtı muamelâtı Hon-Kong, Cebelitarık ve Malta dahil olduğu halde senede 11 milyar 750 milyona reside olmaktadır. Fakat doğrudan doğruya İngiltere ticaretinin işbu miktarın nısfına reside olmadığı "470 milyonda 224 milyon" malumdur. Binaenaleyh İngiltere müsta'meratı sınai memleketlere Fransa, Almanya ve memâlik-i müctemiadan ziyade mükemmel bir mahrec takdim etmektedir... (19 Eylül 1892)

MÜTENEVVİA

"En çok okunan kitap"

Don Quixote

İspanya meşâhir-i erbâb-ı kaleminden "Cervantes" tarafından kaleme alınmış olan "Don Kişot" nâm romanın birinci kısnu neşr olunalıdan beri 277 sene geçmiş olduğu halde o zamandan şimdiye kadar mezkur kitabın İspanyolcası 528, İngilizcesi 204, Fransızcası 179, İtalyancası 99, Portekizcesi 84, Almancası 75, İsveççesi 18, Lehçesi 9, Danimarkacası, 8, Rusçası 6, Rumcası, Romencesi üç, Kataloncası dört, Latincesi bir ve Bask lisanıyla dahi bir ki ceman 1324 defa tab ve temsil edilmiş ve şimdiye kadar hiçbir kitabın bu kadar kere tekerrür-i tab'ı görülmemiştir... (7 Eylül 1892)

"Japonya'da Garip Klüpler"

Oburlar, Çirkinler, Kılıbıklar

Avrupa'da bazı zenginlerin gazete okumak, oyunla vakit geçirmek üzere devam ettikleri klüplerden Japonya'da dahi bazıları açılmış ise de bunlar meyanında bilhassa câlib-i garabet olanları bulunduğu dahi rivayet olunuyor. Ez-cümle "maymunlar Klübü" nâmıyla maruf bulunan bir klübe fevkalâde obur olanlardan başka kimse devam etmeyip bu oburlar dahi kulübe devam edebilmek için her gün muayyen olan bir miktar pirinci yiyip bir miktar rakıyı dahi içmeye mecbur bulunurlar imiş.

Avrupa gazeteleri bu muayyen miktarın kaç kıyye (okka) olduğunu haber vermiyorlar ise de beş on kıyyeden eksik olmadığı reviş-i halden istidlâl olunuyor [durumun gidişinden anlaşılıyor].

Japonya'da diğer bir garip klüp dahi (çiçekliler klübü) imiş. Bu klübe ise çiçek hastalığına dûçar olarak yüzleri en ziyade illet-i mezkûrenin tahribâtına uğramış olanlar kabul olunur imiş.

Diğer bir klüp müdavimleri dahi klüpte bulundukça evdeki karılarının medâyihiyle [övülmeye lâyık olan işleriyle] vakit geçirirler imiş... (10 Eylul 1891)

"En Ziyade İstiridye Yiyenler"

Eylül-i Efrenci hulûl etmek [girmek, gelmek] münasebetiyle istiridye yemek mevsimi takarrüb eylediğinden [yaklaştığından] Avrupa matbuatı istiridyelere dair malumat neşrine ibtidar eylemiştir.

Mezkûr gazetelerden birisinde mütalaa olunduğuna göre kürre-i arz üzerinde en çok istiridye yiyen halk Amerikalılar olup bir sene zarfında bundan Amerika Kıtasında dört milyar adet istiridye sarf olunuyor. Yalnız New York şehrinde 300.000 çift istiridye satılır imiş.

Amerikalılardan sonra istiridye merakı en ziyade Fransızlarda görülmekte olup Fransa'da bir senede yedi milyon ve İngiltere'de dört milyon çift istiridye sarf olunmaktadır... (10 Eylül 1892)

İstanbul Hükûmeti'nin Yunan Tayyareleriyle Attıkları Beyannamelere Anadolu Halkının Reddiyesi

DR. ALİ SARIKOYUNCU

Bilindiği gibi Millî Mücadele'de İstanbul hükûmetleri, özellikle Damat Ferit Paşa hükûmeti Anadolu'daki millî hareketin gelişmesini önlemek için çeşitli yolları denemekten kaçınmamıştı. Öyle ki Damat Ferit Paşa Hükûmeti daha Sivas Kongresi'nden önce böyle bir mücadeleye girişmişti. Ferit Paşa, Haziran 1919'da vali ve mutasarrıflara gönderdiği telgrafta, Millî ordu teşkilinin yasaklandığını bildirerek, buna uymayanlara pek insafsız davranılmasını, gerekirse İstanbul'da Divan-ı Örfî'ye gönderilmesini emretti.[1]

Ayrıca, Damat Ferit Paşa Hükûmeti, her ne suretle olursa olsun Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olmak istemişti. Bunun için Ali Galip adında birisi Harput Valiliğine tayin edilerek Sivas Kongresini basmaya ve üyelerini tevkif etmeye memur edilmiştir.[2]

Diğer taraftan Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen millî hareket sebebiyle, çaresizliğe düşen İstanbul Hükûmeti, bazı şehzadeler başkanlığında taşraya *"Heyet-i Nasihalar"* göndermişti.[3]

Hükûmet Başkanı Ferit'e göre bu heyetler, halka Padişah'ın selâmlarını ve onun kendilerini düşünmekte olduğunu bildireceklerdi.[4]

Böylece hükümet, kendi otoritesini Anadolu'da artırmak istiyordu. Hükümet aleyhine doğabilecek milli cereyanları köreltmek niyetinde idi. Halkın hükümetten ziyade padişah otoritesine olan saygısından dolayı, nasihat heyetlerinin başına özellikle şehzadeler verilmiştir.[5]

Bunlardan başka İstanbul Hükûmeti, Anadolu'da teşekkül eden millî birlik ve azmi yer yer hazırladığı ayaklanmalarla baltalamaya çalışıyordu. Bilhassa, Damat Ferit Paşa'nın kurduğu hükûmetler döneminde, "Kuva-yı Milliye" aleyhindeki faaliyetler daha da şiddetleniyordu. Son olarak 5.4.1920'de Salih Paşa Hükûmeti düşmüş, onun yerine tekrar Ferit Paşa Hükümeti (dördüncü kez) kurulmuştu. Damat Ferit Sadrazam olduktan sonra, özellikle İtilâf güçlerinin baskısı ve desteğiyle "Anadolu birliğini içten yıkmak için her türlü tezvire" başvuruyordu. Öyle ki, "... Emir-i Sultaniyeye itaat etmeyen Müslümanlar"a ceza tehdidinde bulunan fetvalar yayınlatmıştı.[6] İşte bunların en tesirlisi, en önemlisi ve Anadolu'daki millî hareket için en tehlikelisi, 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhül İslam Dürrizâde Abdullah imzasıyla yayınlananı oldu.[7] Bu Fetva-yı Şerife'de özetle; *Anadolu hareketi Padişah'a karşı ayaklanma sayılıyor, Kuva-yı Milliye kötülenerek Padişahın sadık tebaasına zulüm edenlerin katledilmeleri gerektiği ileri sürülüyordu. Ayrıca fetvada Kuva-yı Milliye'ye karşı, savaşırken ölenlerin şehit olacakları da belirtiliyordu.*[8]

Öte yandan Millî Mücadele'ye karşı olan dernek ve partiler de Anadolu hareketi aleyhinde bildiriler hazırlamışlardı.[9] Teâlî-i İslam Cemiyeti'nin böyle bir bildirisini *Tarih ve Toplum*'un 102. (Haziran 1992) sayısında sunmuştuk.[10]

Millî hareket aleyhindeki fetva ve bildirilerden -özellikle Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nin bildirilerinden- çok miktarda Anadolu'nun her tarafına çeşitli araçlarla (postayla, Anadolu'ya geçen kimseler aracılığıyla, vs.) hatta Yunan ve diğer İtilâf güçlerinin uçaklarıyla dağıtılmıştı.[11] Fetva ve bildirilerin Anadolu'da yayılmasını ve zararlarını önlemek için sıkı önlemler alınmış ise de bunda pek başarılı

olunduğu söylenemez. Zira TBMM, 23 Nisan 1920 Cuma günü toplandığı zaman, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri, ayrı görüşlerin kavga sahnesi haline gelmişti. Bu yıkıcı fetvalar ve Bab-ı Âli'nin beyannameleri ile aldatılan halk yer yer vatan kurtarıcılarının önüne dikilmişti. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ayaklanmalar baş göstermişti. Bu tehlikeli isyan hareketleri Ankara'nın yakınlarına kadar sirâyet etmişti.[12]

Türk Millî Mücadelesi için zor günler yaşanıyordu. İç ve dış ihanet, elele vererek Anadolu'da bir kardeş kavgası çıkartmak suretiyle Türk'ü Türk'e kırdırtmak istiyorlardı. Durum her geçen gün daha da tehlikeli bir hal aldı. Milli hareketin başarısızlığı dahi söz konusu olabilirdi. Öyle ki, eldeki Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele taraftarı askerî birliklerden de firarların başladığı görülmektedir. 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'in Ankara'ya ilettiği şu sözleri, meselenin vehametini göstermesi bakımından ilginçtir. *"Eğer bu gece alelacele, Ankara vesaire baş müftüleri ve ulema-i meşhure-i İslâmiyeden mukabil fetvalar alınmazsa Bursa vilâyetinde pek ziyade kesb-i vehamet etmesi muhtemeldir"*[13] diyordu.

Yıkıcı fetva ve beyannamelere karşı en etkili önlemin, mukabil fetva ve beyannamelerin yayınlanması ile alınacağı gerçeğini gören başta Mustafa Kemal olmak üzere millî hareketin ileri gelenleri, bu konuda faaliyete geçtiler. Bu cümleden olarak, *Anadolu'daki millî hareketin meşru olduğu, Padişah ve Halife'nin dahi esir bulunduğu, düşman elinde esir olan Halife'ye zor ve baskı kullanılarak fetva yayınlatıldığı, haliyle bu fetvadaki hükümlerin geçersiz olduğu hususlarının dile getirildiği bir fetva hazırlatılarak*[14] 19-22 Nisan 1920 tarihlerinde *Öğüt, İrade-i Milliye, Açıksöz* gibi millî mücadele yanlısı gazetelerde yayınlatıldı. Bu arada bildiriler dağıtıldı. Bunlardan birisi de aslı Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) arşivinde bulunan *"İstanbul Hükûmeti'nin Yunan Tayyareleriyle Attıkları Beyannamelere Anadolu Halkının Reddiyesi"* adı altında yayınlanan bildiridir. Bu bildirinin Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğünce hazırlanmış olması muhtemeldir. Zira anılan arşivde rastladığımız *"Askerlerimize"*[15] *başlıklı bildirilerin içerik bakımından aynıdır. "Askerlerimize" adlı bildiriler* ise, *Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğünce hazırlanmıştır.*

Bu kısa açıklamadan sonra, Psikolojik hareket açısından da ilginç bulduğumuz sözkonusu bildiriyi sunalım.

"İstanbul Hükümeti'nin Yunan Tayyareleriyle Attıkları Beyannamelere Anadolu Halkının Reddiyesi

Cephelerde evlâd-ü iyali müdafaa eden malum askerlerimizi Mitralyoz ve bomba ile şehit eden kanlı eller, Anadolu'nun mazlum ahalisine "Teali-i İslâm Cemiyeti"nin yazdığı beyannameleri attı. Şüphesiz bunlar da cahilleri aldatmak için zehir dolu bir bombadır.

Fakat ne garip tecellidir Yarabbi! Akılları başında, vicdanları bağrında olmak lazım gelen bu Müslüman ve Türk evlâtları, İngiliz'e satılmış olan bu namussuz hemırkımız, zehirli fesatlarını dağıtmak için memleketi harabeye çeviren Yunanlıları, bu din ve vatan hainlerini âlet ediyorlar! Eğer kendilerinin menfaatine hâdim olmasaydı,Yunanlıların bu beyannameleri memleketimize atmaları mümkünmü idi.? yoksa bu milletin halasını arzu edenler Yunanlılar mı? Bu hizmeti yapmak için taraf taraf kardaşlarımızı öldüren, uçaklarımızı harap, masumlarımızı kebap eden hünhar Yunanlılar, acaba nasıl bir mecburiyet hissediyorlar?. Venizelos'un aç ve sefil ihtirasları bugün malum iken onun katil ordusunun bir maksad-ı mahsusu hakkında attığı beyannamelerin efkâr-ı masume üzerinde ne tesiri olabilir? Bu mühim nokta etrafında kuvve-i muhakememizi temerküz ettirdikten sonra bu alçakların kaleme aldıkları beyannamenin muhteviyatına cevaplarımızı veriyoruz.

Bu kitapta, Dürrizade'nin bir fetvası vardır. Esasen bu fetyayı Anadolu'nun bütün kazalarında bulunan Allah adamları, dindar müftüler, Kuran-ı Kerim âyetlerinden nur ve kuvvet alarak cevaplarını vermişlerdir. Halifeyi İngiliz boyunduruğu altına aldıktan sonra bu millet-i masumeyi hadsiz, nihayetsiz ve zengin memleketleri İngiliz'e sattılar. İngiliz'lerin üçyüz milyon ahaliyi hizmetkâr eden zâlim idaresi altına bizi de bırakmak istiyorlar. Bunlara karşı harp etmek farzdır. Bunu Kur'an emrediyor ve biz yapıyoruz ve halifemizi esaretten kurtarıncaya kadar devam edeceğiz. Eğer bizim omuzlarımızda hak ve halâs silâhımız olmasaydı Selânik'te olduğu gibi İstanbul'da da Ayasofya'nın o mübarek kubbelerine çanlar asılacağını pekâlâ biliyorsunuz ve din-i aşk ile Allah'a, Peygamber'e karşı rezil-i rüsvay olmamak için son nefesimize kadar silâhımızı elimizden bırakmıyacağız. Çünkü bunu bize Allahımız, dinimiz, Peygamberimiz emrediyor...

Bilhassa "Teali-i İslâm Cemiyeti"nin beyannamesi hakikaten "TAĞLİTİN" yanılmanın, göz boyacılığın, vicdansızlığın bulunmaz bir misalidir. Anadolu ahalisine müşfik bir hitapla başlayan bu beyannameler kin ve intikam hissiyle yazılmış birer efsanedir. Evet biliyoruz, yılan da yerlere sürünerek zehirlerini kusar, dini alet edinen ve Ali Kemal'in kalemine güvenen bu cemiyetin de iç yüzü bir yılandan başka değildir. İbtida da şurasını anlatalım ki Teali-i İslâm Cemiyeti'nin nizamnamelerinin bir maddesinde, bunların fırka işleriyle uğraşmayacağı yazılıdır. Halbuki bu efendiler dillerine bir İttihat ve Terakki masalı dolamışlar ve burunlarına bir Hürriyet ve İtilâf gözlüğü dolamışlar, edep ve hayadan ârî bir tecavüzle rastgeldikleri masuma, vatanpervere tecavüz ediyorlar. Allah'dan korkmayan, Resûlünden utanmayan, millete acımayan, vatanı parça parça eden hainler, propagandalarına meşrû bir şekil vermek için bakı-

nız ne iddiada bulunuyorlar. Şimdi yedi kısma tefrik ettiğimiz bu iddialarını, bu beyinsiz ve kendi tabirleri vechile "Hinoğlu Hin"lere reddedelim.... Eskişehir."[16] ☆

1 ATASE Arş. Kl: 243, D:16, Fh: 84

2 M.Kemal Atatürk, *Nutuk* Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılını Kutlama Koordinasyon Kurulu Yayını (Basım Yeri ve Yılı Yok) Cilt: I, (1919-1920) s. 81 vd.

3 M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, C.I, Ankara, 1959, s. 64

4 Sina Akşin, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele*, İst. 1983, s. 250

5 Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İst. 1942, s. 65

6 C. Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Hisar Matbaası İstanbul 1955, s. 43-46

7 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, M.E. Basımevi, Ankara, 1978, Cilt: III, s. 87-88

8 Bu Fetva'yı Şerife'nin tam metni için bkz. *Takvim-i Vekayi*, 11-13 Nisan 1336, No: 3824).

9 Bu konuda bilgi için bkz... Zekai Güner--Orhan Kabataş, *Milli Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1990, s. 209-276

10 Ali Sarıkoyuncu, *"Ulusal Bağımsızlık Savaşında Milli Varlığa Düşman Cemiyetlerden Teâli-i İslâm'ın Bir Bildirisi" Tarih ve Toplum*, Sayı: 102 (Haziran 1992). s. 18-22

11 Bkz., Yunus Nadi, *Birinci B.M.M.'nin Açılışı ve İsyanlar* İstanbul 1955. 44-46; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2. baskı, İstanbul 1969, s. 635; Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, İstanbul 1969, Cilt: II, s. 295-302, Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletin Doğuşu*. Çev. Necdet Sander, 8. Baskı, İstanbul 1981, s. 335

12 Nutuk, Cilt: II, s. 303

13 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 35, Vesika No: 875

14 Bu fetva, Ankara müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi de olan Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi başkanlığında, Ankara'da bulunan beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik ilmiye sınıfından müteşekkil toplam yirmi kişilik bir grupça, hazırlanmıştır. Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız, A. Sarıkoyuncu *"İlk Diyanet İşleri Başkanı M.Rifat Efendi (Börekçi)'nin Milli Mücadele Tarihimizdeki Yeri" Türk Kültürü*, Yıl: xxx Sayı 350 (Haziran 1992), s. 335-349.

15 Bu bildiriler, *"Sakarya Muharebeleri Sırasında Düşman Propagandasına ve Karşı Propagandaya örnek Üç Belge"* adı altında *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi* IX. sayısında yayınlanacaktır.

16 ATASE Arş. Kl: 622, D: 283/228, Fh:l.

GEÇMİŞ ZAMAN ŞÖLENLERİNDEN

İstanbul: Tokatlıyan Oteli, 13 Eylül 1927
AKŞAM TAAMI

İstanbul CHF ileri gelenlerinin Kurultay öncesi yedikleri yemek
sol üst köşede.
"Kalyoncukulluğu Mutemedi İsmail Hakkı'ya aittir."

Tavuk suyu fincanda
Tereyağlı lüfer balığı
Sebzeli sığır filetosu
Salata
Pilâvlı Bıldırcın
Dondurma
Meyve
Kahve

Kaptan Mümtaz Diker Koleksiyonu

Divan Edebiyatında Şehirler-I

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Hamidî Isfahanî, yurt dışı Türklerinden bir şair olup Isfahan'da doğmuştur. Bu şehirde yetişen âlimler, şairler, sanatkârlardan birçokları, bu ülkenin uğradığı siyasî, içtimaî, özellikle iktisadî karışıklıklar neticesinde ana vatanlarını terk ederek daha emin, daha güvenilir ülkelere gitmek zorunda kalmışlardır; Hamidî de bunlardan biridir. Hamidî, özellikle *Hasbihalname*'sinde, nerelerde, ne müddet seyahat etmiş olduğunu sarahate yakın bir aydınlıkla anlatmıştır. Sefer-kerden-i Hamidî der emtâr ve azimet-i dergâh-ı Hunkâr bendinde derin bilgi vermektedir. Her vardığı şehirde bir yıla yakın oturmuştur. Yurdumuza gelen hemen bütün şairlerin de musahabet ve mücalebetlerine mazhar oldukları, padişahla birlikte harbe gittiklerini ve sulh zamanlarında da meclislerinde nedimlik, makarreplik ettiklerini görüyoruz. Otuz yıl süren uzun bir seyahatten sonra Osmanlı diyarına kadar gelmiştir. Her yıl bir şehirde kaldığını söyleyen Hamidî, otuz şehir dolaşmış, ömrünün otuz yılını satıcılıkla geçirmiştir. Padişahla nasıl tanıştığını eserinin bir yerinde anlatmaktadır. Yazdığı bir kaside ile kendini Mahmut Paşaya tanıtmış, o yoldan padişahla müşerref olmuştur. 856 Hicrî tarihinde Bursa'ya gelmiştir. Yirmi sene içinde musahiplik, nedimlik ve saray şairliği olarak mazhar olduğu iltifatlardan uzun uzadıya bahs eden Hamidi'nin gözden düşmesi, tam bir saadet ve ikbal içinde geçen yirmi senelik hayatı, Kefe'nin fethi tarihi olan 861 Hicrî yılında, padişahın zaferini kutladığı bir merasim esnasında şair, yazdığı kaside-i fethiyye'yi okuyarak in'am ve ihsana mazhar olmuş iken, padişahın verdiği iki cariye için bir zarafet yapmak gafletine düşmüştür. Öyle bir kabahat yapmıştır ki, hayatı ebedî bir zindana dönmüştür. Padişahın emri ile Hamidi, Bursa'da Birinci Murat türbe ve imaretine şeyh olarak gönderilmiştir.[1]

İstanbul

Sıfat-ı Şehr-i İstanbul. Bu İstanbul şehrinin uğur ve ikbali öyle ki Irakayn ve Horasan'ın, İstanbul'u kıskandığını söylemek mümkündür. Gönlüm ve yüreğim onun üzümünün ve incirinin hasretiyle sulanmaktadır; aklın dili onun elmasının ve narının lezzetiyle tatlanmıştır. Devranın soğukluğu onun havasında sığınak bulur; onun kışı, ilkbaharın güzelliğini gösterir. Padişahın sarayı onun mavi kubbesinde Arslan Burcu gibidir; onun parlak güneşi orada bir menzil bulsun diye gökyüzüne baş çekmiştir. Sarayının eşiğinde padişahın değeri Sidre'den[2] daha yüksektir; çarh, mavi bir deniz gibi onun eyvanının[3] altında görünür; yıldızlar her gece onun köşkünde meşaleler yakmaktadır ve sarayın başı üzerinde onun bekçileri gibi dolaşmaktadırlar; elek, onun sarayının gölgesine sığınmıştır ve subh-ı sadık[4] gibi orada oturanların ayağına yüzlerini koymuşlardır. Bu şehirde, Müslümanların gönlü öyle toplanmıştır ki, onların arasında hatırı perişan olmuş birtek kişi bulamazsınız. Gönlü deniz gibi geniş ve ferah olan padişahın zamanında bu şehrin öyle bayındır bir halini görmüştür ki, bağçelerinin havası ve ırmakları safa içindedir. Bu meydanın ve suyunun güzelliği kişinin gönlüne öyle bir ferahlık verir ki, Isfahan şehrinde öyle bir an bulamazsın. Padişahım, Hamidi'nin şiirinde anlattığından bir şime[5] dinle, bunda Hassân'ın[6] şiirinden bir parça bulursun.

Padişahın köşkünün ve bahçesinin anlatılması (s. 130 vd.) Padişahım, gökyüzünün yüksekliğinin ne pâyesi[7] var? Senin köşkünün derecesi ondan yüz kat yüksektir. Çarh ise yeryüzü gibidir; padişahın köşkü ise gökyüzü gibi. Bizim gözümüzde, padişahın Sarayı, şeref bakımından dokuzuncu kat gökyüzünden daha yüksektir. Senin

kasrının yüceliği, içten ve dıştan, gökyüzünün dört kemeri gibi lacivert ve yaldıza gerek olmuştur. İçi, dışı, sınırları ve temelleri nakışlar içindir, üzerinde yedi kat gökyüzünün aksi vardır. Gökyüzü ve güneş onun dıvarı altındadır. Onun suffasında firûze tuğlalar döşelidir. Mertebesi bakımından, mavi gökyüzünün denizini andırır ve senin haşmetli sarayının eteğinde bir deniz kadar yavandır. Avlusunun dairesinin çevresi Firdevsi andırır. Servi ve sanavber ağaçları[8] ise sidreyi ve tubayı[9] hatırlatır. Bağçelerinin içi Irem Bağını[10] kıskandırır; ağaçları da gökyüzü gül bağçesinin dokuz dalını andıran fidanıdır. Ağaçlarının dalı la'l ve inci meyveleridir; zümrüt ve yeşil yaprakları vardır, dalları ve kökleri altın yaldızlardandır; çiçeklerinin yaprakları gümüştendir; çayırlarının yaygısı diba[11] kumaşındandır; her ağacın gölgesinde bir lâle yanaklı yaslanmıştır ki bir ceylanı, bir tavus kanadını, bir huri sünbülünü andırmaktadır. Bu köşk haşmetpenahın bezmi için yıldızlı bir gökyüzü, zebercedden[12] lülü-i laladan[13] bir kattır. Sakinin elinde, padişahın kadr ü celali bir çarh, hilâl altın bir kadeh, şafak bir kırmızı şaraptır. Onun kadehinin yere dökülen yudumunu tazim için felek senin şarabının surahisi gibi eğilmektedir. Senin sarayının değeri öyle bir yerdir ki Nahid Yıldız[14], bu su gibi akan gazeli söylemektedir.

Bundan sonra gazel gelmektedir.

Şehzade Cem Sultan ile Abdullah Hanın düğünleri (s. 191 vdd.)

Ey sen ki senin düğününde gönüller, türlü türlü sevinçler görmüştür. Göz aydının güzel yüzünden kötü göz uzak düşmüştür. Rûh-i kuds[15], yüce gökten senin meclisine güneş gibi durmadan nur saçmaktadır. Senin düğünün yankısı gökyüzünün alt cihetine düştüğü zaman gökyüzü, yedi iklimin üzerinde düğün şenlikleri olmuştur öyle yüce bir meclis kurulmuştur ki, gökyüzü bu meclisin döşemesi, ferraşı [16] da huri-

NEDİM

Kaside der vasf-ı Şehr-i İstanbul ve Sitayiş-i Sadrıazam İbrahim Paşa Rahimehu Allah

Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl ü behâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır
Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında
Hurşîd-i cihantâb ile tartılsa sezadır
Bir kân-ı niamdır ki anın gevheri ikbal
Bir bağ-ı iremdir ki gülü izz ü alâdır
Altında mı, üstünde midir cennet-i a'lâ
Elhak, bu ne hâlet, bu ne hoş âb u hevâdır
Her bağçesi bir çemenistân-ı letafet
Her güşesi bir meclis-i pür feyz u sefâdır
İnsâf değildir anı dünyaya değişmek
Gülzârların cennete teşbîh hatadır
Herkes erişür anda murâdına, anınçün
Dergâhları melce-i erbâb-ı recâdır
Kâlâ–yı maarif satılır süklarında
Bazar-ı hüner, ma'den-i ilm ü ulemadır
Cami'lerinin her biri bir güh-ı tecella
Ebrü-yı melek andaki mihrâb-ı duadır
Mescidlerinin herbiri bir lücce-i enver
Kandilleri meh gibi lebrîz-i ziyâdır
Serçeşmeleri olmada insâna revanbahş
Germâbeleri câna safâ, cisme şifâdır
Hep halkının etvârı pesendîde vü makbul
Derler ki biraz dilberi bî-mihr ü vefadır
Şimdi yapılan âlem-nevresm-i safânın,
Evsâfı hele başka kitap olsa sezadır
Nâmı gibi olmuştur o hem Sa'd, hem âbâd
İstanbula sermayeyi fahr olsa revâdır
Gühsarları, bağları, kasrları hep
Güya ki bütün şevk u tareb, zevk u safâdır
İstanbulun evsafını mümkinmi beyan hiç
Maksûd hemen sadr–ı keremkâra senâdır
Dâmâd-ı güzîn-i şeh-i zîşan-ı felek-câh
Fahrü'l-vüzerâ, Âsaf-ı ferhinde-likadır.

Bu İstanbul şehri ki eşi, benzeri yoktur, güzelliğine değer biçilemez. Bir taşına Acem mülkünün bütünü fedadır. İki denizin arasında, Karadeniz'le Marmara arasında, tek taş bir elmas parçasıdır; cihane aydınlatan güneşle tartılsa layıktır. Bir nimetler ocağıdır ki onun incisi ikbaldir, Bir İrem bağıdır ki gülü, yüceliktir, yükselmedir. Cennet, onun altında mıdır?Üstün demidir? Doğrusu, bu ne haldır; Bu ne hoş sudur? Bu ne hoş Nevadır? Her bağçesi bir güzellik çemenliğidir; Her köşesi feyz ve safâ dolu bir meclistir; onu dünyaya değişmek insaf değildir, gül bağçelerini cennete benzetmek yanlıştır. Herkes o şehirde muradına erişir, onunçündir ki dergâhları insanlara bir ümit kapısıdır. Çarşılarında marif kumaşları satılır; hüner pazarı, bilim ve bilgi ocağıdır. Camilerinin her biri bir Tecelli Dağıdır. Ondaki dua mihrabı bir meleğin kaşıdır. Mescitlerinin herbiri bir ışık denizidir; kendileri ay gibi ışık doludur. Çeşme başları insana ruh verir. Hamamları cana safâ âleminin, Kâğıthane ayrı bir kitap olsa layıktır. Adı gibi, orası hem Sa'd, hem âbâd olmuştur; İstanbul'a bir öğünme sermayesi olsa yeridir. Dağları, bağları, köşkleri, bütüniyle hepsi gûyâ ki bütün şevkdir, şenliktir, zevk ve safâdır, İstanbul'un güzelliklerini anlatmak hiç mümkin midir? Maksat hemen, kerem sahibi sadrıazamı öğmektir. O, makamı felek olan şanlı padişahın seçme dâmâdı, vezirlerin öğüncesi olan güler yüzlülerdendir.

Kaside Der Evsâf-ı Şahî Cihanban-ı Saadet-refik ve Şitayiş-i Sa'd-abâd

Bak Stanbulun şu Sa'dabâd-ı nev-bünyadına
Âdemin canlar katar âb-u hevası canına
Ey sabâ gördünmü mislin bunca demdir âlemin
Püşt ü pâ urmaktasın İranına, Turanına
Ey felek insâf, ey mihr-i cihan-ârâ aman
Bir nazîri var ise söylen konulsun yanına
Ben de bilmem böyle ruh-efzâlığın aslın meğer
Hızır, tohm-ı ömr-i cavîd ekdi nahlistanına
Hey ne feyz-i cavidandır, kim olur serv-i sehi
Sürseler bir katre âbın navek-i peykânına
Hey ne halettir ki düdın sünbül-i sîrab eder
Uğrasa bâd-ı sabâı düzahın nîranına
Şöyle feyzâfeyzdir cûş u hurûş-ı nevbahar
Kim erişmiştir telâtum asüman eyvanına
Turfa rengâreng-i ahenk eylemiş sahrayı pür
Güh ses verdikçe şeydâ bülbülün efganına
Sabr u takatsız çıkup bir gül dahi peyda eder
Hande sığmaz goncanın zirâ leb-i handanına
Arşedek çıkmakda manend-i düa-yı müstecâb
Uğrayan âb-ı musaffâ râh-ı şâdırvânına
Sizde böyle müşk olur mu deyu hâkinden biraz
Ah göndersem sabâ ile Huten hakânına
Cedvel-i sîm içre âdem binse bir zevrekçeye
İstese mümkin varılmak cennetin tâ yanına
Olsa ger kasrındaki nakş u nigâra şebîh
Anı yazmaz mıydı Gıfârî nigâristânına
Olsa Kisrâlar zamanında ya Firdevsî anı
Eylemez miydi şeref Şehnamenin unvânına
Güş kıl ey rûh-ı Kisrâ; ey revân-ı Cem işit
Ben kayilim ehl-i tarihin sühan-sencanına
İkiniz de olmamış malik ana aldım haber
Çarh-ı pîrin and verdim dinine, iymanına
Dersiniz kim çarh-ı pîre yok yere verdin kasem
Kim o bir iymandır, anın kim bakar iymanına
Vaktinizde çarh, amennâ ki bî-iyman idi
Ehl-i dil makrun idi endüh-ı bî-pâyânına
Şimdi amma ehl-perverdir, müsülmandır tamam
Olalı mahkûm Sultan Ahmedin fermânına

Şu İstanbulun yeni yapılmış olan Sa'd-Abadına bak. Havası ve suyu adamın canına can katar.Ey sabâ, bunca zaman âlemin İranına, Turanına dolaşıp durdun, hiç benzerini gördün mü? Ey felek insâf, ey dünyayı aydınlatan güneş, bir benzeri varsa, söyleyin, yanına konsun. Ben de bilmem böyle cana can kattığının aslın meğer Hızır bunun fidanlığına bir ebedi ömür tohumu ekmiş olmalı. Hey, bu ne ebedî feyzdir ki okun temrenine, bu şehrin suyundan bir damlacık sürseler hem bir dümdüz servi fidanı biter. Hey ne halettir ki, bahar rüzgârı tamunun ateşine uğrasa, onun dumanını suya kanmış bir sünbüle döndürür. Bu şehirde, ilkbaharın öylesine bir coşkunluğu vardır ki, dalgaların birbirine çarpması gökyüzünün kemerine ulaşmıştır. Şeyda bülbülün efganına dağın yankusu ses verdikçe ovayı öyle alışılmamış, rengârenk öyle bir ahenk doldurur ki goncenin açılmış dudakları, sabr ve takatı kalmayarak bir gül daha peyda eder. Şadırvanın tertemiz suyu, şadırvanın yoluna uğradıkça, kabul edilmiş bir dua gibi arşedek çıkmaktadır. Sözde böyle bir misk olur mu deye, toprağından biraz sabâ ile göndersem Çin Hakanına. Cedvel-i Sîm içre adam bir kayığa binse, istese tâ cennetin yanına varılmak mümkindir. Kasrındaki nukış ve resimlerin bir benzeri olsaydı Gifâri bunu nigâristanına yazmaz mıydı? Kîsrâlar zamanında olsaydı Firdevsi, onu Şehname'nin unvanına şeref yapmaz mıydı? Ey Kisra'nın ruhu dinle; sen, ey Cem'in revanı işit; ben tarihçilerin, sözü tartarak söylediklerini kayilim. Ben yaşlı feleğin dinine, iymanına and verdim, haber aldım ki ona -İstanbul-malik olmamış. Dersiniz ki, ihtiyar çarha yok yere yemin verdin. Oysa o, iymansızdır onun iymanına kim bakar? *Amennâ*, iymansızdı, gönül ehli sonsuz gam ve iç sıkıntısı çekmekte idi; amma şimdi, Sultan Ahmed'in fermanına mahkûm olalı, *ehl-perverdir, tamam müslümandır.*

yelerin saçı olmuştur. Senin meclisinde öd ağacı[17] ve taze anber[18] yakılmıştır. Zühre yıldızının dimağı da gökyüzünde tütsü kokusundan muattar olmuştur. Öyle zengin bir düğün olmuştur ki düğünün sonunda mahşere kadar kuşlar bu meclisten çimlenmişlerdir. Gönüller sen olsun ki yüce padişahın bezm-i hassı gönül rahatlığı ile şereflensin (Bu düğün terkib-i bend şeklinde bir manzume ile kutlanmıştır. (s. 191-194); bizim asıl konumuzla alakalı olmadığı için yukarıdaki açıklama ile yetinilmiştir).

Padişahın Otağı ve Ordu-yı Hümayun (s. 133 vd.)

Sanki dokuzuncu çarhın yedi kubbesi vardır; bunların hepsi de atlasla ve yanar-döner kumaşlarla kuşatılmıştır. Senin haşmetli perdelerin, gökyüzü gibi yücedir ve baştan başa yüce göklerden kurulmuştur. Senin her otağın binlerce yeni çadırdan meydana gelmiştir ve herbiri gökyüzü çadırları gibi ayaktadır; öyle ki hâlenin dairesi gibi bir ayağılıdır. Padişahın çadırları çevresinde ona benzer hâleler meydana çıkmıştır. O çadırlarını herbirinde bir tüfekçi çadırı vardır ki tüfengin mühresi[19] düşmanların gözüne bir mıhtır. Senin etrafından gökyüzü diyor ki, ey ulu padişah, sen dünyanın gözüsün ve bu gözün okları kirpiklerdir. Sanki gözün çevresini saf saf kirpikler almıştır. Senin avlunun etrafını da mızraklar çevirmiştir. Sanki güneşin çeşmesinin etrafını ışınlar almıştır; gözün etrafında da havada oklar uçmaktadır. Sonu kötü olan düşmanın dört tarafında da kasap kanarasındaki şişler gibi şişler vardır. Sen cihanın gözünün nurusun ve düşmanın iki gözü seni çeviren avlunun halkasında sen bir belâ gözü gibi görünmektesin. Bu halkanın çevresinde sayısız askerler saf tutmuştur; bu askerlerin zırhları gümüşten, altundan ve âzâsı da demirdendir. Dört ordun vardır; bunların herbiri birkaç kargılar gibidir ve deryadaki kılıçlar gibidir. Senin çadırdan ve ateşten ordun gündüzleri encümen-ara[21] ve geceleri gökler gibidir. Senin

karşında hiç düşman görünmez; öyle ki sen bir güneşi andırıyorsun ve o, senin karşında bir Süha yıldızıdır.[22] Düşmanlar kendi yüreklerinin kanında la'l gibi kana gark olmuşlardır. Senin kılıcının okları karşısında, mermer taşına dönmüşlerdir. Padişahın düşmanı nasıl olur da kaleye sığınabilirler ki senin ordun yüz mancınık ile kaleyi açar. Allah mübarek etsin, o yüzlerce kalenin fatihi ki, onlar savaş günü ejderhalar gibi kükremişlerdir.

İstanbul'da Tahtakale'deki hamamın tasviri, s. 323.

Bu ne güzel bir hamam Suffası ki safalı bir yerdir; kapısı, divarı, zemini gökyüzü gibi ışıklara gark olmuştur. Her halveti, cennet köşkü gibidir; sanki tuğlası gümüşten ve sir-i tuğlası tıladandır.[23] Nakışlı camları da renk renk gül gibidir. Gökyüzünün altın camına akisler yapmış gibidir. Onun gök kubbesi, gökyüzünün tasında baş-aşağı dönmüştür; öyleki bu yüzden bu kubbe hünerlerle birkaç yönden daha alâdır. Onun suyu ma-i main[24]dendir ve bağçesi cennet bağçesindendir, firdevs gibi... Mamur olsan ki suyu ve havası öylesine hoştur. Bu hamamda hep renkli mermerler döşenmiştir. Ayasofya'nın döşemeleri bunun yanında değersiz kalır. Mermerleri bakımından bak gör ki ey gönül onları Hatay'a nisbet etmek, ey gönül hatadır; bu imaret cennet gibidir; huri ve gılman doludur ki her siyah göz, göz bebeğinin gönlünde siyahtır; badem gözlü, gül çehreli ve ay yüzlülerin göğüsleri ve gönülleri mermer gibidir. Bu taş yürekliler yüzünden hamamın suyunun sıcaklığı, yüreklerinin suyu ve gamlı, gözlerimizin yaşı ateş gibidir. Allah onu bizden eksik etmesin cihan padişahının hamamından ki yanmış Hâmîdînin gönlü daima oradadır hamamın her halveti İrem cenneti gibidir ve oranın akar suyu Kevserdir[25]; gılman ve hurilerdir. İstanbul'da bundan dolayı bu Tahtakale Hıtay güzellerinin seyrangâhıdır; mahşer gününe kadar cihandar padişaha uğurlu ve mübarek olsun.

Vezir-i a'zâm Mahmut Paşa'nın -Allah rahmet etsin- hamamı, s. 309

Bu nasıl bir yer ki su burada sükûn içindedir; havası cennet bağçelerinin havası gibidir; suyu da Kevser çeşmesinin suyudur. Suffasının havası cennet bahçesinin alanı gibi temizdir; kubbesinin binası da gök kubbesinin tavanı gibi yüksektir. Renkli camlarının aksi dokuz kat göğün rengi gibi nakışlıdır. Dıvarları ve cephesinin nakşı yediyıldızın göğü gibi parıl parıldır. Orada cennet bağçelerinden ve Selsebil ırmağından[26] nehirler akmaktadır. Süt ve şeker şerbeti gibi saf, soğuk suları vardır. Orada renkli taşlardan kıymetli levhalar vardır, cennette olduğu gibi, gümüşten tuğlalar ve altundan tuğlalar vardır. Manâ adamlarının gözünde tecelli makamında parlak suretler ve ayna gibi mermerler görülmektedir. Aşıkların gözü gibi iki kulesi hep doludur ve gönülsüzlerin vücudu gibi ateşli ahlar ve ıslak gözler vardır. Bir derviş gibi adama tecrid yolunu emr eder; müridleri elbiselerinden soyunmuşlardır; kim olursa olsun halvette onun için irade önde gelir.

Terk ve tecrid cihetinden ve her kime ki taharetten söz edilir ise onun sohbetinden aldığı feyz ile o her temiz olandan daha temizdir. Yolcunun önüne orada ne varsa çıkarılır, sanki onun sahibi incilerle dopdolu bir keramet hazinesidir. Hamamda bir Âbî Burcu[27] vardır, güneş şarktan doğar. Bu cennet gibi olan hamam mübarek olsun, uğurlu olsun, İstanbul'da felek kadar yüce ve melek görünüşlü vezir için. Ayın ondördünü andıran sadrıâzâm Mahmut Paşa için ve mahşere kadar daima izzetle ve devletle hemnişin olsun. ☆

1 Hamidî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. İsmail Hikmet (Mukayeseli Türk Edebiyyatı Tarihi Profesörü), *Külliyat-ı Divan-i Mevlâna Hamidî*, İstanbul 1949, Milli Eğitim Basımevi, önsöz, V-VI, mukaddeme ve tedkik kısmı, s. 1-31.

2 Sidre. Trabzon hurması nev'inden bir ağaç; Arabistan kirazı, gölgesi hafif ve lâtif olur; Sidretü'l-Müntehâ, gökte bir makam, ona sadece Sidre de denilir.

3 Eyvân. Büyük sofa, divanhane. Kemer, kemerli yüksek bina. Asıl Çardak ve sâyeban mânâsınadır, gölgelik.

4 Subh-ı sâdık. Doğru sabah. Sabaha doğru ufukta bir aydınlık olur, bu aydınlık sonradan kayb olur, buna subh-ı kâzib (yalancı sabah) denir. Bundan sonra ufuk tekrar aydınlanır ve şafak söker, sabah olur, buna da 'subh-ı sadık' denir; sahih şafak sökme.

5 Şîme. Huy, haslet mânâsında olup hemen daima güzellik mülâhaza olunur.

6 Hassân. Tam adı Hassan b. Sabit b. El Münzir el-Ensârîb el-Hazrecî'dir, Arap şairlerinin ileri gelenlerinden olup Peygamberi medh edenlerden ve sahabedendir. Hazret-i peygamberi hicve cesaret eden şairlere, özellikle Ebû Süfyan Haris b. Abdülmuttalib'e cevap verirdi. Hazret-i Peygamber, mescidde Hassan b. Sabit'e mahsus bir minber yaptırmışlardı *(Kamusü'l-A'lâm,* III, 1940 v.d.

7 Kadr, menzilet, rütbe, değer.

8 Sanevber, Çam ağacı.

9 Tûbâ Cennette bir ağaç,

10 İrem Bağı. Şeddad'ın cennet taklidi olarak tanzim ettirdiği meşhur bağ. Bu bağın Aden tarafında olduğu rivayet edilir. Bağ tamamlanınca Şeddad temaşa etmek üzere haşmetle kalkup bağı görmeye gitmiş, bağa daha bir hayli mesafe varken çıkan asümanî bir sayha Şeddadı yanındakilerle birlikte helak etmiştir.

11 Dibâ. Bildiğimiz ipek kumaş. Dallı, çiçekli bir cins ipek kumaş.

12 Zeberced. Zümrüd benzeri yeşil renkli eski bir nevi kıymetli taş ki bugün itibardan düşmüştür.

13 Lü'lü-i Lâlâ. Parlak inci.

14 Nahid. Zühre yıldızı. İran esatirinde gökyüzünün sazendesi itibar olunur.

15 Rûh-i Kuds. Cebrail.

16 Ferrâş. Yayıcı, döşeyici; yatakları yapan, ve kilim, minder ve saireyi döşeyen hizmetçi.

17 Öd ağacı; Hindden gelen bir cins kıymetli odun ki yakıldıkta güzel bir koku neşretmektedir. Ölümlerde ölünün odasındaki buhurdanda yakılır.

18 Taze anber. Bildiğimiz güzel kokulu madde. Ada balığının midesinden çıkardığı güzel rayihalı siyah bir maddedir ki Hind Denizi sahillerinin bazı sığ yerlerinde bulunur.

19 Mühre. Ejderhanın başında olan katı boyun düğümü; her nevi yuvarlak şey; kurşun, mermi.

20 Bedfercam. Sonu kötü olan.

21 Meclisleri süsleyen.

22 Süha yıldızı. Göğün şimal cihetinde, Büyük Ayı'nın Benâtü'n-na'ş tabir olunan bir küçükyıldızı ki gözlerin görüş derecesi onunla tecrübe olunur.

23 Tılâ. Sürülecek ve sürünecek altın yaldız. Gümüşten ma'mul olan eşya bununla yaldızlanır; mayi halinde altın yaldız.

24 Mâ-i maîn. Âb-ı sâfi ve revan; cennette bir su.

25 Kevser. Cennette bir çeşmedir ki Hazret-i Ali sakiliğini yapacaktır.

26 Selsebil Irmağı. Tatlı, latif, hafif su. Aslı cennette bir çeşmedir.

27 Âbî. Suda yaşayan, suda hasıl olan. Mai, mavi. Ayva denilen meyve.

İnkılâp Temsilleri-IV:

Atatürk Çizmelerini Giyiyor

LEVENT BOYACIOĞLU

Yurdum için (1936), Türkiye'nin saldırıya uğraması üzerine II. Dünya Savaşı'na gireceği varsayımı ile kaleme alınmıştır. Piyesin Balıkesir Halkevi'nce yayınlanması Yazar, M. Feyzi Sözener'in bu ilde öğretmenlik yaptığını düşündürmektedir. Dil ve ifade bakımından en cılız piyeslerden birisidir. Halkı olası bir seferberliğe hazırlıklı olmağa çağırır. İşlenen ana tema ulusun yüksek çıkarları için bireyin kendisini feda etmesidir. Piyesin konusu ise, iki Türk "nefer"inin yurdu ve ulusu için ölüm olasılığı yüksek olan bir görevi severek kabullenmeleridir. Bu görev, düşman hatları gerisine geçip sabotajlar yaparak, düşmanın ateş gücünü ve hareket/manevra kabiliyetini engellemek ve Türk askerî harekâtına elverişli bir zemin hazırlamaktır. Piyesin "kahramanları" Erhan ve Orhan kardeşler -babaları Sakarya'da şehit- kendilerine verilen görevi, Türk'ün kendine has zekâsı ve Cumhuriyet eğitiminin kendilerine kazandırdığı meziyet ve maharetler yardımıyla başarırlar. Zeki Türk-aptal düşman zıtlığı şöyle dile getirilir:

> ... Dillerini konuşan, kıyafetlerini taşıyan bizden abdallar hiç şüphelenmediler (s.12).

Türk'ün zekâ ve kabiliyeti, "Bir Türk cihana bedeldir" özdeyişine paralel bir şekilde işlenir:

> ...
>
> Erhan - İşte Türk'ün karşısında mevki almağa cesaret eden düşmana iki Türk çocuğu yeri göğü sarsan ilk tokatlarını böyle attılar (s.13).

İki askerin başarısı övülür ama önemsenmez, çünkü bireysel başarı dayanışmacı toplumun ideolojisine uygun bir eylem sayılmamaktadır. Böylesi başarılar olmasa da "Şef"in milleti nasılsa kazanacaktır[42]:

> Orhan - Tabii... Biz ordumuzun muvaffakıyetini kolaylaştırdık. Bu işde muvaffak olamasaydık dahi Atatürk'ün yüksek başbuğluğunda, Türk ordusu yine muvaffak olacak, Türke saldırmak cesaretinde bulunan bu haris düşmana icap eden darbeyi indirerek Türk ve dünya tarihine misilsiz ve çok şerefli bir zafer daha kaydedecekti (s. 13-4).

Mutasavver düşmana bir ara tutsak düşen iki askere sorguda yöneltilen sorular "Şef" mitosunu destekler; Türkiye, "Atatürk'ün kurtardığı aziz yurd (s.21)", gençlik ise "Atatürk çocukları (s.14)dır. Düşman, Atatürk-ordu ilgisini Türk askeri gücünün ölçütü olarak değerlendirmektedir. Öte yandan, kamuya Türk ordusunun ne denli güçlü olduğu mesajı da verilir. "Müthiş Nazi" imajının yarattığı panik önlenmeye çalışılır. Ayrıca, ordunun güçlü olabilmesi için uçağa, tanka gerek duyulduğu, bunun da halkın bağışlarıyla sağlanabileceği üstü kapalı biçimde anlatılır:

> Zabit [Düşman] - Atatürk bugünlerde cepheye geldi mi?
>
> Orhan - Sorduğunuz şeye bakınız. Ne vakit cepheden ayrılıyor diye sorsanıza...
>
> Zabit - Ya!..
>
> Erhan - Ya!.. Ya!..
>
> Zabit - Ne kadar tayareniz, tankınız var?
>
> Orhan - Sayılamıyor ki...
>
> Zabit - İşittiğimize göre efrad cepheden kaçıyormuş.
>
> Erhan - Kadınlarımız bile gönüllü olarak geliyor.
>
> Zabit - Size eyi bakmıyorlarmış, iaşeniz fena imiş?
>
> Orhan - Onlar eski devirlerde idi. Simdi karnımız tok, sırtımız pek.. (s.16).

Atatürk mitosu iki erin arasında

geçen bir konuşmada, "Kutsal Emanetler" analojisi ile sağlamlaştırılır[43]:

...

Hem doya doya azacik fazla göreyim dediydim. Atatürk'ün kahve içtiği fincanı hala telvesile saklıyorum. Çantanın dibine sardım, sarmaladım, kodum. Sağ kalırsam köye götürüp saklıyacağım.

Evlendikten sonra çocuklarım olacak tabii onlara, Atatürk'ün dudakları bu fincana deydi haydi bu fincanı öpünüz diyeceğim (s.9).

Gönüllülerin Türküsü (1937) de hava savunmasının merkeze alındığı bir eserdir. Piyeste değişik bir geri-dönüş (flashback) tekniği ile Kurtuluş Savaşı yıllarında asteğmen - sonra yüzbaşı - Tunçkanat'ın ulusal davaya tayyaresi ile yaptığı hizmetleri konu alan ve "gerçek" olayları anlatan başka bir piyes aktarılır. Tunçkanat, kuş misali, bir İstanbul'da, bir Anadolu'dadır. Ulusal davaya o denli inanmıştır ki, bu uğurda padişah yanlısı ve düşman işbirlikçisi babasını bile öldürmekten yüksünmez; baba katli bile bağlam-bağımlıdır çünki. Bunu dışpiyesin kişileri şöyle tartışır:

...

Gazeteci - Babasını kendi eliyle öldüren insana ne dersiniz?

Adam - Ooo diyecek şey bulamadım. Namussuzluk, canilik, bunun yanında hiçtir çünkü.

İhtiyar - (Gülümser) Yavaş delikanlı.

Gazeteci - (İhtiyarı göstererek) bay hatırladı. Çünkü ustadın babasını kendi eliyle...

Adam - (Hayretle) kendi eliyle öldürüyor ha.

Gazeteci - Evet; fakat biz ona bravo diyoruz. Sövmiyoruz.

İhtiyar - Çünki vatan işe girince ana, baba akla gelmiyor.

Adam - Onay. Ben başka türlü anlamıştım. Siz sorguda gazeteci dili kullandınız, heyecan verdiniz bana.

Gazeteci - Öyle; bir çift söz daha: Kendisinin kurtulması için kardeşinin kurşuna dizilmesini onay gören adama ne dersiniz?

Adam - (Gülümseyerek) bravo derim.

İhtiyar - Çünkü Tunçkanat aynı vaziyettedir.

Gazeteci - Evvelden dalgayı çakdınız. Yoksa herhalde.

Adam - Düşüncesizlik ve egoistlik diyecektim. Fakat insan bir defa kanar.

Gazeteci - Öyle ise eserin başarımı. Sosyetenin ulusal durumu ve romantik karakterini, realitenin kuvvetli yönünden alması başarım çokluğunu doğurmuştur (s. 15-6)

Devletin savunma için gerek duyduğu tayyarelerin alınması için halk büyük bir istekle elinde avucunda ne varsa verecektir, yazara göre:

CUMURİYET HALK PARTİSİ
GÖSTERİT YAYINI

Atatürk Köyünde
UÇAK GÜNÜ..

2 Tablo. 3 Perdelik ulusal piyes.

YAZAN:
VEHBİ CEM ASKUN

ULUS Basımevi — Ankar
1 9 3 6

BALIKESİR
HALKEVİ
Neşriyatından : 11

YURDUM İÇİN

3 Kısımlık Piyes

M. Feyzi Sözener

1936

Balıkesir
İL BASIM EVİ

...

İhtiyar - Kemal Atatürk'ün bir gösteriş ile aşılmaz dağları en kısa zamanda aşarak akdenizde nefes alan bu ulus hiç şüphe yok ki İsmet İnönü'nün istediği beş yüz tayyareyide kısa bir zamanda önüne atacaktır (s.17)

Öğretmenin Saygınlığı

Yazar, bir öğretmen olarak hakettiği saygınlığa erişemediğini tespit etmiş olsa gerektir ki, mesleğinin savunusunu yapar, ne kadar önemli bir işi olduğunu anlatmağa çalışır. Bir yandan da bürokrasinin üst kademelerine sitem ettiği yordanabilir:

Adam - (söze karışır) gazeteci misiniz?

Gazeteci - Evet, siz?

Adam- Öğretmen, ilkokul öğretmeni.

Gazeteci - Ya.

Adam - Tuhaf bir ya dediniz, neden?

Gazeteci - (Değer vermeden) nebileyim. Öğretmenlik. Başka bir meslek bulsaydınız.

Adam - Bir kavrayış ve anlayış işi bu. Siz değer borsasında mesleklere yanlış değer biçenlerdensiniz. Öğretmenlik en önemli bir meslek bence..

Gazeteci - Dudak büker)..

Adam - Evet. Dudak bükmeyin. Savaş günlerinde bir subay ne ise bu gün için de öğretmen odur. Bari siz böyle söylemeyin.

Gazeteci - Kızmayın dostum.

Adam - kızılacak bir şey yok. Adımız öğretmen. İşimiz bilmeyene bilmediğini öğretmek. Vazifemi yapıyorum (s. 11-2).

İç-piyesteki bir manzumede Mustafa Kemal'in özellikleri yine doğa üstü ile açıklanır veya nite-

liklerinin bir "ölümlü" için anlaşılamaz, akıl-sır ermez olduğu vurgulanır:

...

Ne tali, ne tevekkül, hiç bir şey tanımadı
İmanına güvendi Türk genci, Türk evladı.
Yıldırımdan hız alan ok yayından fırladı:
Gazi Mustafa Kemal bu yıldırımın adı.
Gök parladı bir yandan gözüne kıskanarak
Güneş soldu saçından imrenerek, yanarak.
Örnek saydı Aslanlar sesini kahramanın
Birden dili tutuldu onu gören insanın.
Ufuklar dile geldi andı onun adını
Bulut yelpaze sandı alevden kanadını.
Gökler gürledi birden: Türke istiklal diye,
Türk haykırdı bir anda Mustafa Kemal diye
Dumlupınar, İnönü ve Sakarya dizildi;
Türk yurdunda düşmanlar birer birer, ezildi.
Devrimler sıralandı; yanyana dağlar gibi.
Ve yurda bin kol attı, çağlıyan çağlar gibi.
... (s.19)

Dış-piyeste tiyatro tekniği ve edebiyat kuramı bakımından ilginç bir diyalog vardır:

...

Gazeteci - Piyeste büyük bir teknik yok belki.

Kapıcı - Baştan sona kadar canlılık ve heycan var. Göz yaşarmamış duramıyor.

Gazeteci - Evet dediği doğru delikanlının. Heyecan, duygu, zafer.

Adam - Bunun yanında tiyatro tekniği gölgede kalır bence.

Gazeteci - Kalıyor zaten... (s.14-5)

Bu diyalog, belirli bir birikime sahip olmakla birlikte, dil, ifade, biçim vb. bakımından sığ, tek boyutlu ve üzerinde yazarının değil resmi ideolojinin mührünü taşıyan piyesler yazmakla kendisini görevli addeden yazarların özeleştirisini yansıtmaktadır. Alttan alta bir rahatsızlık, huzursuzluk ve hatta pişmanlık sezilebilir. Ama, tipik bir "geri kalmış" ülke aydını ruh durumu baskın gelecek, yazar kendisini modernleşmeci bürokrasiye "teslim" edecektir; nitekim, sanatçıya ulusal/toplumsal önceliklerin farklı olduğu ve bunu gözönüne alarak üretmesi gerektiği dayatılmıştır. Yazar da toplumsal açıdan hayatî bir görevi ifa eden "önemli adam" zannı ile kendini kandırıp: "Sosyetenin ulusal durumunu ve romantik karakterini, realitenin kuvvetli yönünden alması başarım çokluğunu doğurmuştur" (s.16) derken "yeni dil"le ne demek istediğini doğru dürüst anlatamaz ve bağımlılığını meşrû kılmaya çabalarken gülünç olur. Tuhaf olan, modern toplum hedefine kilitlenen bürokrasinin rejimin "bugün"ü adına sanatı ve sanatçıyı güdük, kısır ve gündelikle sınırlamasıdır, ki bu sanatı alımlayanlar bakımından da olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

"Ebedî Şef Öldü, Yaşasın Millî Şef"

Mustafa Kemal'in ölümü üzerine ülke yönetiminin başına geçen Milli Şef İsmet İnönü dönemi boyunca da İnkılâp temsilleri yayımlanmaya devam eder. Eserlerin ideolojik perspektifinde önemli bir değişiklik göze çarpmaz. Ne var ki, Mustafa Kemal döneminde oluşturulan Şef kültü ile karizmatik/yarı-tanrı önder öğesi rejimin temel dayanaklarından biri durumuna gelmiştir; Bu durumun Mustafa Kemal'in ölümü ile birlikte rejimin geleceği açısından olumsuz bazı sonuçlara yol açabileceği ortadadır. Boşluk İsmet İnönü tarafından doldurulur.[44] Mustafa Kemal'in hayatta iken ikinci bir şefe tahammül gösterme nedeni ölümünden sonraki muhtemel karmaşayı önlemek için olsa gerektir. Ancak yeni şef, şefliğini gösterebilmesi için üzerine düşen Atatürk gölgesinden sıyrılma mecburiyetini hissetmiş olmalıdır ki, CHP Kurultayı 26 Aralık 1938'de yaptığı bir tüzük değişikliği ile İnönü, resmen "Millî Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" ilan edilir. Para ve pulların üzerindeki Atatürk resimleri bile Osmanlı padişahlarının cülûslarının akabinde yaptıkları gibi İnönü'nünkilerle değiştirilir. Bu gelişmeler İnkılâp Temsillerine de yansıyacaktır...

Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu Çocuk Piyesleri'nin ikinci kitabı olan *Yurdumuzu Geziyoruz* 1938 yılında yayımlanır.[45] Piyesin yazarı belli değildir. Piyes Mustafa Kemal hayatta iken yazılmış, ölümünden sonra basılmış yahut hayatta iken basıldığı halde ölümünden sonra satışa sunulmuş olmalıdır. Bunu, kitabın baş tarafına eklenen yanlış-doğru cetvelinden çıkartmak mümkündür. Söz konusu "düzeltmeler"in büyük bir bölümü, dizgi yanlışlarına değil ifade/anlam değişimine yöneliktir. "Düzeltmeler"deki espri, "kral öldü, yaşasın yeni kral" deyişini anımsatır; Atatürk, adı metinden özenle ayıklanır:

Yanlış

-Bütün bu işleri kime borçluyuz?
- Atatürk'e
Öyle ise çocuklar hep beraber bağıralım
Atatürk, sen yaşa varol
Hep beraber-Atatürk
-sen yaşa varol..

Doğru

- Bütün bu işleri kime borçluyuz?
- Cumhuriyete
Öyle ise çocuklar hep beraber bağıralım
Yaşasın Cumhuriyet
- Yaşasın İsmet İnönü.
(s.40)

Başka bir "düzeltme"de epeyce dikkat çeken özelliktedir; henüz Cumhurbaşkanı/Şef olan İsmet İnönü, sanki ezelden ebedi Şefmişcesine verilir:

Yanlış

Demek burada iki mühim yol var. Biri Samsun'a öteki Diyarbakır'a, âlâ

Doğru

Bu suretle sevgili reisi Cumhurumuz İsmet İnönü'nün vaktile memleketi demir

ağlar öreceğiz diye verdiği emir yerini bulmuş oldu.

Metindeki diğer anlam düzeltileri ise bir yıl içerisinde yapılan işlerin sonucunda değişen niteliklere ilişkindir: yapılan demiryolu uzunluğunun artması, "bu sene"lerin, "geçen sene" olması gibi güncelleştirmeler öteki düzelti/değiştirme gerekçeleridir. "Piyesin amacı, ulusal sanayiin gelişimi ve yerli malların tüketimini özendirici mesajlar iletmektir. Hepsi Türkçe ve laik adlar taşıyan bir grup çocuk Cumhuriyet döneminin ülkeye kazandırdığı demiryolları sayesinde ülkeyi baştan sona gezerek imar ve sanayileşme veya kalkınma etkinliklerini gözlemler ve aralarında bunların sonuçlarını ve yararlarını tartışır, Osmanlı dönemine kıyasla nice önemli işlerin başarıldığı sonucuna varırlar. Satır aralarında laiklik, Tarih Tezi, Halkevleri gibi konular sindirilmiştir.

Bir Başlangıç İçin Son Sözler...

Bu yazıda incelenen piyes metinlerini, Kemalizmin dışından okunması günümüz Türkiye'sinde yaşanan toplumsal-kültürel sorunların ve hatta açmazların kökenleri ve kaynakları bakımından ipuçları sağlıyor. Son zamanda Tek Parti dönemi üzerine yapılan çalışmaların artması dikkatlerin bu dönem üzerinde yoğunlaştığını gösteriyor. Bu küçük çalışmanın ardalanında da böylesi bir dikkatin bulunduğunu belirtmek gerekiyor. Tek Parti döneminin eni konu incelenmesi ve tanımlanması hem toplumda hem de toplumsal bilim çevrelerinde hakim olan tarih anlayışlarında olumlu değişimler yaşandığını gösteriyor. Zira, yıllar boyu ülke toplumsal bilimlerine yön veren resmî tarih anlayışı da artık incelenen nesne durumuna dönüşerek belirleyici konumunu tedricen yitirmekte.

Görünen o ki, tek partili dönemin kapanıp, çok partili siyasal yaşamın başlamasının üzerinden kırk yılı aşkın bir zaman geçmesine karşın, Tek Parti döneminin etkileri toplumsal-kültürel alanda bugünlere dek kuvvetle uzanmaktadır. Devlet gözünde halkın tanımı ile halkın bilincinde ve bilinçaltındaki devlet kavramı, Cumhuriyet tarihi boyunca bir takım değişiklikler geçirmekle birlikte, değişim demokratik-çoğulcu bir anlayışın gelişip serpileceği bir düzeye varamamış, arızi kalmıştır. İşte Tek Parti dönemi üzerinde yoğunlaşan dikkatlerin arkasında bu yatmaktadır; hem radikal dönüştürücü bir programla yola çıkan, hem de kimi alanlarda "eski"yi kuvvetle sürdüren Kemalizmin ne olup ne olmadığının artık daha net anlaşılması gerekmektedir.

R. Gökalp Arkın

Gönüllülerin Türküsü

ULUSAL PİYES
6 Tablo: 3 Kısım

Vilâyet matbaası — Balıkesir: 1937

Süreç içinde bazı restorasyonlarla biçim değiştiren, ama giderek daha kapsayıcı bir ideoloji durumuna gelen Kemalizm son ve olgun biçimini 12 Eylül ile kazanmıştır. Hegemonik kapsayıcılığıyla siyasal yaşamı "tekil"leştiren Kemalizmin gitgide daha geniş kesimlerce tartışılmasını belki de hızlandıran yine 12 Eylül olmuştur. Bugün parlamento çoğunluğunca gündeme getirilen en önemli hedeflerden birisi demokrasi ve sivil toplumun gerçekleştirilmesidir. Ne var ki, demokrasi ve sivil toplum projelerinin Kemalizmin çözümlenmesiyle değil, Kemalizme mündemiç yürürlüğe konulması, tartışmaların yeterli düzeye, iktidar partilerinin de siyasal erginliğe ulaşamadığını göstermektedir. Tabloyu ilginç ve kendine özgü kılan, Kemalizme gönderme yapma gereği duyan partilerin "çoğulcu demokratik düzen"i savunan partiler olmasıdır. Tüm bunların da ötesinde, bazı istisnalar dışta bırakılırsa parlamenter yolu seçen sosyalist soldan, faşişt sağa kadar birçok siyasal oluşumların ortak paydası Kemalizm olagelmiştir. Ve bu nedenle Türkiye siyasal yaşamında gerçek anlamda çoğulculuk bugüne dek teşekkül edememiştir. Üstelik bugün bile böylesi tekil bir siyasal yaşamı yeniden-üreten koşullar mevcuttur. "Birlik ve beraberlik" sloganında ifadesini bulan resmî ideoloji, siyasal oluşumları içererek ya da içlerine sızarak çoğulculuğun oluşumunu engellemektedir. Bu sebeple, iktidar partilerinin dile getirdiği sivil toplum hedefinin önündeki en büyük engel ve müzmin siyasal krizin kaynağı bizzat tek parti döneminde esprisi toplumsal-kültürel ve siyasal düzeylere sindirilen ve *negative* eleştirilmesi bugün dahi "vatana ihanet" ile bir tutulan resmi ideolojidir.

Tek parti döneminde rejimi kalıcı kılmak amacıyla, İttihat ve Terakki'den müdevver ulus-devlet ideolojisinin yeni eklentilerle sağlamlaştırılması için kurgulanan dil ve tarih tezleri bir tarih boşluğuna neden olup, toplumsal bellek kaybına yol açmış, tarih bilincini yaralamıştır. Toplumsal tabakalar arasındaki her türlü çatışmanın, tartışmanın gayrî meşru

görülmesi ile düşünce dünyası da sığlığa mahkum edilmiştir. Bu durum bütün çizgileriyle İnkılâp Piyesleri'nde gözlenebilir. Kısacası, Tek Parti rejiminin toplumsal ilişkilerin biçimi ve yönü üzerindeki müdahaleleri toplumsal tahayyül dünyasını kısırlaştırmış, yeni düşünsel açılımların en çok gerekli olduğu bir dönem başlamadan bitirilmiştir. Düşünce yaşamının sıkı denetimiyle bireysel gelişme ve kendini gerçekleştirme imkânları, dayatılan ideoloji ile dar bir çerçevede sınırlanmıştır. Toplumun devletten ayrışarak özerkleşememesinin ve tarihsel özne insanın gelişiminin dumura uğramasının birincil sebebi budur. Böylelikle, daha örgün davranarak olumlu bir gelecek tasarlayabilecek bireylerden oluşan toplumun biçimlenmesi son derece güçleşmiştir; kültürel kimlik ve siyasal rejimin mahiyetine ilişkin bunalımın müzminleşmesi de "milletin kendini idrak etmesi" amacıyla girişilen hareketlerin toplumu kendini idrak edebilecek özelliklerden yoksun bırakmasına bağlıdır.

"Devletin bekâsı" mitosuna sıkı sıkıya düğümlenen Cumhuriyet ideolojisi, toplumun kendini idrak etmek yolunda giriştiği örgün ve devletten bağımsız her kaynaşmada gevşemiş, ancak onar yıl arayla girişilen üç tedip hareketi ile tekrar ve daha çok sıkılmıştır. Böylelikle toplumun doğru ile yanlışı ayırdedebilecek deneyim ve birikimi edinmesinin de önü tıkanmıştır. Diğer taraftan, Tek Parti döneminde sanat/edebiyat dünyasının denetlenip güdümlenmesiyle, düşüncenin toprağı kurutulmuş, sanat bir ideoloji aktarma aracına dönüştürülmüştür. Ayrıca, geleneksel sanatların "geri" sayılıp atılması ve gelişim sürecine yabancı olunan Batılı biçimlerin benimsenmesi de ülke sanatını tarihsel süreklilikten ve beslendiği en önemli yerli kaynaklardan yoksun bırakmıştır.

Yakın geçmişten bugüne dönülecek olursa, 12 Eylül darbesini meşrulaştırmak için kullanılan "Cumhuriyet"in asr-ı saadeti'ne dönerek idealden sapan devleti rayına oturtma" programının iflası geçtiğimiz yılın sonlarında yapılan (20 Ekim 1991) seçimlerde halk tarafından onaylandı. Ülke siyasal yelpazesindeki partilerin büyük çoğunluğu -özellikle iktidar ortağı partilerin- demokratik hukuk devleti ve sivil toplum kavramlarının üzerinde duruyorlar. Yani, Türkiye tarihi boyunca en önemli sayılabilecek dönemeçlerden birisinin önüne gelmiş bulunuyor. Nedir, siyasal hayattaki sürekliliklerden biri olarak Kemalizme gönderme yapma gereği *sin qua non* hala... Demokrasi ve sivil toplum kavramlarının Kemalizmin dolayımıyla anlamlandırılması şöyle dursun, bu kavramların Kemalizmin mütemmim cüzü olduğu düşünülüyor. Yeniden teşhisler, tanımlar yapmak bir yana, tek partiye sözde alternatif olarak siyasal sahneye çıkan ve DP'nin devamı olmak iddiasındaki bir partinin bile kolektif bilinçaltında Kemalizm veya tek parti ideolojisi ile demokrasi/sivil toplum kavramları ayrışmamış durumda. Ama bazı istifhamlar da yok değil. Hem tuhaf hem de doğal olanı kendisini "sosyal demokrat" diye niteleyen iktidar ortağının tek partinin devamı olmasının üzerinde durması ve bunu demokratlığının temeli sayması. Kısacası SHP içinde sağlıklı bir özeleştiri mekanizması işlemiyor. Bu alanda yapılabilecek bir özeleştiri ve ayrıştırmanın önündeki en büyük engel de Kemalizmin "kilit taşı" olarak görülmesi. Onun için geçmişe dönük eleştiriler "redd-i miras" şeklinde algılanır kaygısıyla ve fazlasıyla siyah-beyaz bir bakış açısı egemen olduğu için hiç yapılamıyor; "Mazallah" ya devlet yıkılırsa!" Görülen o ki, Kemalizme eleştirel yaklaşmak radikal İslâmcı kesimin eline koz vermek ile bir tutuluyor. Oysa durum ortada, Türkiye toplumu giderek daha çok "Batılı" oluyor. Modern günlük yaşamın "asr-ı saadet" ütopyası ile nasıl bağdaşacağına ilişkin İslâmcı kesimin de netleşmiş bir tavır geliştirdiği söylenemez; bu kesimin önde gelenlerince, nasıl olması değil nasıl olmaması gerektiği belirtiliyor henüz.

Öte yandan, bütün (dünya), parça (ülke) üzerinde giderek daha çok etkinlik kazanıyor. Yakın gelecekte Cezayir'de neler olacağı bu konuya daha bir açıklık getirecek gibi. Elbet bu Cezayir'in Türkiye için bire bir ölçüt teşkil edeceği anlamına alınmamalı.

Tek Parti döneminin ve "Hür Dünya"ya katılmanın ardından, ülke insanının kendisini içinde bulduğu soğuk savaş döneminin uygun ortamında daha bir gelişip serpilen ucubeler olan komplo teorilerinin yarattığı "son bağımsız Türk devleti"nin yıkılabileceği paranoyası da demokratikleşme programının önünde hala bir engel. Gerçi son birkaç yıl içinde yaşanan büyük değişimler ve reel sosyalizmin çöküsü, devlet ideolojisinde revizyonları mecburi kılıyor. Merhum Celal Bayar'ın karabasanı olan "Bu kış komünizm gelebilir!" türünden bir dehşetin topluma enjekte edilmesi devletin kuruluş mantığı icabı yakındır. Ama konjonktürel değişimler bu tür karabasanların üretimini epeyce güçleştiriyor. Ancak müstakbel karabasanın dinsel ve etnik çeşnileri olacağı muhakkaktır. Dolayısıyla, demokrasiyi ihya etmek ve devletin yanında sivil toplumu gerçekleştirmek savıyla oluşturulan siyasal programlar, böylesi iç çelişkileri barındırmalarından ötürü kadük gibi görünüyor. Kısacası Türkiye siyasal yaşamı, "yegane gerçek"e Kemalizmin efsanevi yolundan varılabileceği idealizasyonu ile malûldür. Eğer referans noktalarındaki bulanıklık eleştirel bir yaklaşımla giderilmezse, hedefler de hep flu kalacaktır.

Bu cümleden olmak üzere, bu yazıda incelenmeye çalışılan İnkılâp Temsilleri'nin de katkıda bulunduğu siyasal sistem ve temelindeki ideolojik-kurumsal yapı "özgün demokrasi!" tanımları dışına çıkılıp anlaşılmazsa, Türkiye demokrasisi müzmin biçimde "devleti koruyan ve kollayan"larca "genç" tutulacak, rüştü-

nü ispat edemeyecektir. Zira, kaynağına gönderme yapılarak bir bunalımın tohumları "vazgeçilmez" referans noktalarına içkindir... ☆

[42] Bkz. Taha Parla A.g.e.: 25-33.

[43] Çeşitli dinlerin müminlerince kutsal addedilen eşyalar esprisi burada da var; "Sakal-ı Şerif", "Hırka-ı Şerif" vb. gibi.

[44] Gazeteci merhum Nadir Nadi, "Ebedî Şef" ve "Millî Şef" adlandırmalarını şöyle anlatıyor: "... Milli matemimizin üçüncü günü, 14 Kasım akşamı, manşetin altına yazdığım iki satırlık uzun bir başlıkta Atatürk'ten söz ederken "Ebedi Şef" deyimini kullandım. Ertesi günü kamu oyuna sunulan bu bu deyim hemen tuttu... O günden itibaren Atatürk, "Ebedi Şef"imiz olmuştu... Aradan birkaç hafta geçmemişti ki, "Ebedi Şef"in yanısıra gazetelerde "Milli Şef" deyimi de yer almaya başlamıştı. İktidar yardakçıları bir punduna getirmişler, yeni Cumhurbaşkanına yaranmanın yolunu arıyorlardı." (Nadir NADİ 1979 *Perde Aralığından*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.) Nadir, Nadi"nin sahibi olduğu *Cumhuriyet* Gazetesi de İsmet İnönü'den "Milli Şef" olarak söz edecektir...

[45] *Yurdumuzu Geziyoruz* (1938) yazarının belirtilmemesi bakımından ilginç bir örnektir. Yazarlık gibi son derece kişisel bir uğraş açısından bir benzeri daha bulunabilir mi?

1950 Yılına Dek Yayımlanan İnkılâp Temsilleri *

[ADAL], Osman Sabri: *Vatan Uğrunda*. Bir perdelik vatanperverane dram. İstanbul 1931 Resimli Ay Matbaası.

Ahmet Faik: *Vasiyet*. İstiklal Muharebesine ait askeri piyes 3 perde 1 tablo. İstanbul 1933 Tecelli Matbaası.

Akagündüz: *Beyaz Kahraman*. Piyes 1 perde 4 manzara. Ankara 1932 Akagündüz Kitabevi. "Akagündüz: 1"

: *Gazi Çocukları İçin*. [Ankara d.t. 1933] Hakimiyeti Milliye Matbaası.

: *Köy Muallimi*. Piyes 1 perde 3 manzara. Ankara 1932 Hakimiyeti Milliye Matbaası. "Akagündüz: 2".

: *Mavi Yıldırım*. Piyes 3 perde. Cumhuriyetin onuncu yıldönümü için bastırılmıştır. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası."Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliği".

: *O Bir Devirdi*. Halk piyesi. 1 giriş 4 perde 12 tablo. Cumhuriyetin onbeşinci yıldönümü bayramı için yazılmış ve CHP tarafından bastırılmıştır. [Ankara] 1938 Recep Ulusoğlu Basımevi.

: *Yarım Osman*. Köy Piyesi 3 perde 1 tablo. Cumhuriyetin onuncu yıldönümü için yazılmıştır. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. "Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliği".

Aktuğ, Miraç: *Ülküme Doğru*. Ankara 1941 Ulusal Matbaa.

Altan, Fuat Edip: *Tarih Anlatıyor*. Manzum tablo Safranbolu 1935 Altan Basımevi. "Safranbolu Muallimler Birliği Neşriyatından: 1"

Altaylı, Ali Zühtü: *Yapışkanlar*. İki perdelik piyes. Ankara 1942 Ulusal Matbaa. "Cumhuriyet Halk Partisi (Halkevleri) Yeni Seri Temsil Yayını No:33".

: *Züğürtler*. Bir perdelik piyes. Ankara 1942 Ulusal Matbaa. "Cumhuriyet Halk Partisi (Halkevleri) Yeni Seri Temsil Yayını No:32".

Altaylı, Ali Zühtü-Mücteba Selahattin [Or]: *Tarih Utandı*. Milli Destan 2 tablo 1 perde (Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı). İstanbul 1933 Devlet Matbaası. "Mektep Temsilleri No:7".

Altuğ, Aziz (Mustafa): *En Büyük Eseri*. Piyes 1 perde. Mersin 1937 Ege Basımevi.

: Matem Marşı. *Milli Mefkure* Piyesi 2 perde. Mersin 1934 Ege Matbaası. "Ege Neşriyatı: 2"

Andıç, Osman: *Vazife Adamı*. Piyes 2 perde. İstanbul 1941 Celtüt Matbaası.

[Anıl] Mualla-Münir Hayri [Egeli]: *Küçük Paralar*. Piyes 1 Akt. Ankara 1936. "Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu Çocuk Piyesleri: 1".

Ark, [Sezener] Melahat: *Emrindeyiz*. Bir perdelik temsil. İstanbul 1943 Cumhuriyet Matbaası.

Arkın, R[amazan] Gökalp: *Gönüllülerin Türküsü*. Ulusal piyes 6 tablo 3 kısım. Balıkesir 1937 Vilayet Matbaası.

: *Küçük Şehit*. Üç perdelik okul piyesi. İstanbul 1943 Ülkü Kitabevi. "Okul ve Öğretmenin Okul Piyesleri: 4"

Arseven, Celal Esat: *Bay Turgan*. Tarihi facia 3 perde İstanbul 1341 [1925] İkdam Matbaası. [Eski Harfli Türkçe]

Aşkun, Vehbi Cem: *Atatürk Köyünde Uçak Günü*. 2 tablo 3 perdelik ulusal piyes. Ankara 1936 Ulus Basımevi. Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

: *Oğuz Destanı*. Ulusal piyes 3 perde 2 tablo. İstanbul 1935 Milli Mecmua Matbaası.

: *Ulusal Duyuşlar*. Sivas 1935 Kamil Kitap ve Basımevi.

Atılgan, Yusuf Ziya: *Çıkış Gecesi*. Gaziantep'in adsız şehitlerine, ünlü gazilerine ve kahraman müdafii Özdemir'e armağan piyes. İstanbul 1947 Barıman Yayınevi.

Azmiye Asım: *Ant*. Milli manzum facia. İstanbul 1932 Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Bahar, Yakim: *İdealist Talebe*. Üç perdelik piyes. İstanbul [d.t. 1935] Murkides Matbaası.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı: *23 Nisan*. Okul piyesi 1 perde. Ankara 1940 Kültür Basımevi. "Çocuk Hikayeleri: 16".

[Banarlı], Nihat Sami: *Kızıl Çağlayan*. İstiklal Savaşından iki manzum sahne. [Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1933 Devlet Matbaası. "Mektep Temsilleri No: 5"

Başal, Adil: *Köyüm*. Ankara 1948 Sakarya Basımevi.

(Bengü), Vedat Örfi: *Bir doktorun ödevi*. Piyes 3 perde. Ankara 1939 Yeni Cezaevi Matbaası. "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını".

: *Kanun Adamı*. Piyes. Ankara 1938 Yeni Cezaevi Matbaası. "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

Benlioğlu, Faik Şemseddin: *Alsancak*. Bir perdelik oyun. İzmir 1935 Ticaret Basımevi.

Berberoğlu, T.: *Türk Kanı*. Destan 3 perde. [İstanbul] 1941 Hanri Zelliç ve Mahdumu Halefi: Lui Zelliç.

[Buğra], Tarık Emin: *Bu Toprak*

İçin. Memlekete Fenni ziraatin lüzumu tezini müdafaa eden bir perdelik mektep temsili. Ankara 1933 Akba Kitabevi ve Kağıtçılık.

[Butak], S. Behzat: *Attila'nın Düğünü.* Destan 3 perde. İstanbul 1934 Remzi Kitaphanesi.

Candar, Avni: *30 Ağustos.* Milli piyes 3 perde. Ankara 1940 Ulusal Matbaa. "Cumhuriyet Halk Partisi Yeni Seri Temsil Yayını No: 6"

Çağal, Ertuğrul: *Çoruh Kahramanları.* Piyes 4 perde. İstanbul 1948 Vakit Matbaası.

Çağlar, Behçet Kemal: *Attila.* Ankara 1935 Ulus Basımevi. "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Katipliği"

: *Çoban.* 2 perdelik manzum piyes. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası.

Çakmak, İbrahim Tarık: *Bozkurt.* Beş perde beş tabloluk destan. İstanbul 1935 Remzi Kitaphanesi.

[Çalapala], Rakım: *Köyden gelen ses.* Piyes 1 perde 1 tablo İstanbul 1933 Tefeyyüz Kitaphanesi. "Halkevleri ve Amatör Sahneleri İçin Piyesler".

Çamlıbel, Faruk Nafız: *Akın.* Destan 3 perde İstanbul 1932 Devlet Matbaası.

: *Ateş.* 2 perde. İstanbul 1939 Ahmet Sait Basımevi.

: *Bir demette beş çiçek.* Manzum mektep temsilleri. [İstanbul] 1933 Sühulet Kütüphanesi.

: *Kahraman.* Destan 3 perde. İstanbul 1933 Cumhuriyet Kütüphanesi.

: *Küçük Çiftçiler.* Bir perdelik manzum temsil. [y.y.d.t. 1940] Sümer Basımevi. "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Çocuk Neşriyatı 21"

: *Özyurt.* Destan 3 perde 8 tablo. Ankara 1932. Hakimiyeti Milliye Matbaası.

: *Yayla Kartalı.* Sahne Romanı. 3 fasıl 9 tablo. İstanbul 1945 İnkılap Kitabevi.

[Çıladır], Ahmet Naim - Celal Edib: *Türk kömürünü ilk bulan Türk Uzun Mehmet.* Piyesler 4 perde 1 tablo. Ankara 1938 Ulus Basımevi. "Cumhuriyet Halk Partisi Yayını"

Çivril, Bedia: *Ali ve Babası.* Okul piyesi 3 perde. Ankara 1947 Kanaat Basımevi.

Demiray, Cevdet: *İki Devir.* Ankara 1945 Cumhuriyet Matbaası. "Çocuk Esirgeme Kurumu Okul ve öğrenci Kitapları: 97".

Dikbaş, Mehmet Latif: *Kendi Düşen Ağlamaz.* Duyal ve Sosyal piyes [İstanbul] 1936 Semih Lütfi Matbaa ve Kitabevi.

Dölen, Şükrü: *Tarih Bi-*

zim. 2 perde 8 tablo tarihi piyes. Çankırı 1943 Çankırı Vilayet Matbaası.

Dukakinzade, Basri [Güntekin]: *Türk gönlü. Bilinmeyen büyüklük.* 3 akitlik milletçi ve duygucu piyes. 3. tabı. İstanbul 1923 İkdam Matbaası. [Eski Harfli Türkçe].

Duru, Kazım Nami: *Uyanış.* Üç perdelik milli piyes. Cumhuriyetin onuncu yıldönümü için bastırılmıştır. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. "Cumhuriyet Halk Partisi Katibiumumiliği"

[Dürder], Baha Hulusi: *İsimsiz facia.* Facia 1 perde. Halkevleri mektep ve heveskar temsili. İstanbul 1933 Remzi Kitaphanesi.

: *Kör kuyu.* Piyes 2 perde. İstanbul 1935 Remzi Kitaphanesi.

: *Kürsüden Uzakta.* Facia 1 perde. Halkevleri mektep ve heveskar temsili. İstanbul 1933 Remzi Kitaphanesi.

MÜÇTEBA SALÂHADDİN OR

ÜLKÜ YOLCUSU

Manzum piyes 1 perde

Bastıran :
İKBAL KİTABEVİ SAHİBİ
Hüseyin Kitabcı

: *Tahta adamlar.* Piyes 1 perde. İstanbul 1934 Remzi Kitaphanesi.

[Ege], Hüsamettin Şemsi: *Kurtuluş.* İki perdelik ulusal piyes. Bilecik 1936 Halkevi Basımevi.

: *Anneler arasında.* Bir perdelik mektep piyesi. İstanbul 1933 Devlet Matbaası.

: *Mektepli Çantası.* Bir perdelik mektep piyesi. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. "Mektep Temsillerinden"

Egeli, Münir Hayri: *Bayönder.* Türk Destanı. 1 akt. İstanbul 1933 [d.t. 1941] Güneş Matbaası.

: *Bir ülkü yolu.* Lirik piyes. 1 akt. Müzik: Ulvi Cemal [Erkin]. Ankara 1934 Ulus Basımevi. "Üç Erteki: 2"

: *Haftamızı oynuyoruz.* Piyes 1 akt. İstanbul 1936 Cumhuriyet Basımevi. "Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu Çocuk Piyesleri:3"

: *Taş bebek.* Lirik fantezi 1 akt. Müzik: A[hmet] Adnan [Saygun]. Ankara 1934 Ulus Basımevi. Üç Erteki:3"

: *Yeni Ağustos Böcekleri ile karıncalar.* Piyes 1 akt. 4 tablo. İstanbul 1936 Cumhuriyet Basımevi. "Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu Çocuk Piyesi:2"

: Yörük Emine. Romantik müzikli

piyes 3 bölüm. İstanbul 1946 İbrahim Horoz Basımevi. "Milli Tiyatro Kütüphanemiz-2"

Emre, Nihal: *Cumhuriyet çocukları.* Piyes. İstanbul 1947 Ülkü Basımevi.

Ergenekon, M. Kemal: *Attila.* Destan üç perde üç tablo. Bursa 1935 Yeni Basımevi.

Ergül, Nedime: *Okul Piyesleri.* Kayseri 1948 Sümer Matbaası.

[Erkman], Nihat Adil: *Bir yalanın sonu.* Komedi 1 perde. Kız mektepleri için piyes. İstanbul 1932 Kanaat Kütüphanesi.

[Eruluç], Yusuf Sururi: *Bir gönül masalı.* Piyes. 1 - Başlangıç 1 - Perde, 1 - Son. İstanbul 1937 Ahmet İhsan Basımevi "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

: *Yanık efe.* Müzikli komedi üç perde. Ankara 1936 Ulus Basımevi. Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

[Fethullah], Tevfik Fikret: *Aydında zincir kıran, yeni doğan Türk.* [5 perde]. İstanbul 1340 [1924] Amedi Matbaası. [Eski harfli Türkçe].

Galip, Naşit: *Destan.* 1 perdelik piyes. [Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1933 Devlet Matbaası. "Mektep Temsilleri No:2"

(Gökçe), Ramiz: *Çocuk vali.* 23 Nisan ilkmektep temsillerinden. İstanbul 1933 Muallim A. Halit kitaphanesi.

Gözalan, Hülya: *Yanlış Yol.* Piyes 4 perde. Ankara 1940 Ulusal Matbaa. "Cumhuriyet Halk Partisi Yeni Seri Temsil Yayını No:12"

Günal, Hakkı: *Bozkurt.* Milli manzum piyes. III perde Zonguldak 1941 Bingöl Matbaası.

Günel, Sadi: *Üçayak.* Revü. Müzik - Oyun - Söz. İstanbul 1936 Ay Basımevi. "Elaziz Halkevi Neşriyatından Sayı: 3"

[Güntekin], Reşat Nuri: *Babür Şahın Seccadesi.* Komedi. İstanbul 1931 Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

: *Hançer.* 3 perdelik milli komedi. (2. tabı). İstanbul 1926 İkbal Kütüphanesi. "Maruf Muharrirlerin Asarını Cami Temaşa Külliyatı. Adet: 11" [Eski harfli Türkçe].

: *Hülleci.* 4 perde halk komedisi. İstanbul 1935 Devlet Basımevi. "Basın Genel Direktörlüğü Yayınından"

: *İstiklal.* Mektep piyesi bir perde. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. Varlık'ın ilavesidir.

: *Ümit mektebinde.* Mektep temsili. Piyes iki perde. İstanbul 1931 Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

: *Vergi Hırsızı.* 1 perdelik komedi. [Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1933 Devlet Matbaası. "Mektep Temsilleri No:1"

Gürler, Celal Sıtkı: *Eğitmen.* 2 perdelik köy kalkınması piyesi. Ankara 1940. "Cumhuriyet Halk Partisi Yeni Seri Temsil Yayını No:10"

Gürses, Muharrem: *Köroğlu.* Milli, tarihi facia 4 perde. İstanbul 1945 Ölmez eserler Yayınevi.

Gürtunca, M[ehmet] Faruk: *Öğretmen Kalbi.* İki perdelik okul temsili. İstanbul 1943 Ülkü Kitabevi "Okul ve Öğretmen'in Okul Piyesleri: 10"

: *Zafer Yıldızları - İnkılaplarımız.* İstanbul 1943 Ülkü Kitabevi. "Okul ve Öğretmen'in Okul Piyesleri: 1"

Güven, Ferit Celal-Raşit Rıza Samako: *Çakır Ali.* 1 perdelik tiyatro. Ankara 1937 Ulus Basımevi. "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

Hasan Fasih: *Beşeri bir Muhakeme ve ilahi bir hüküm.* 7 perdelik vatani bir temsil. İstanbul 1928 Gündoğdu Matbaası. [Eski Harfli Türkçe].

Hokna, Mehmet: *Ayşe pınarı.* Üç perdelik piyes. Ayrıca iki tablo. Ankara 1946 Başbakanlık Devlet Matbaası. "C[umhuriyet] H[alk] P[artisi] Halkevleri Temsil Yayını"

: *Toprak çocuğu.* Üç perdelik yurt piyesi. Ankara 1947 Ulus Basımevi. "C[umhuriyet] H[alk] P[artisi] Halkevleri Temsil Yayınları Seri IV. No:9"

Hüseyin Hüsnü: *Vatandan vatana.* Cumhuriyetin onuncu yıldönümü vesilesiyle neşredilmiştir. Vatani, milli piyes 5 perde. İstanbul 1933 Güneş Matbaası. "Mektep Temsili"

Işın; Hüsamettin: *Atatürk'e ilk kurban.* Ulusal facia 1 perde. İstanbul 1935 Bozkurt Matbaası.

Işıtman, Tarık Ziya: *Yeni Erzincan.* Milli piyes. İzmir 1940 Yeniyol Basımevi.

İnce, Servet Hilmi: *Geçmiş olsun.* Çocuklarımız için III bölüm ahlaki piyes. Bilecik 1936 Halkevi Basımevi. "Bilecik Halkevi Yayını Sayı: VII"

İrtenk, Akif Saffet: *İran'ın içyüzü* - Yarım dram. Trajedi. Şi'i-Sunnilik faciasını musavverdir. 3 perde 6 meclis. [İstanbul] 1932 Milliyet Matbaası.

Kalafatoğlu, H. Tahsin: *Cumhuriyet Çocukları.* 3 perdelik oyun. Ankara 1948 Ulus Basımevi. "C[umhuriyet] H[alk] P[artisi] Halkevleri Temsil Yayınları Seri: IV, No:15"

Kalkan, Mehmet: *Sazlı pınar.* Üç perde ve bir tabloluk Anadolu piyesi. Ankara 1947 Ulus Basımevi. "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

[Kalkancı], Feyzi Kutlu: *Timurhan.* Manzum piyes 2 perde 3 tablo. İstanbul 1934 Şirketi Mürettibiye Matbaası.

Karabekir, Kazım: *Makine ve mikrop.* 2 perde. İstanbul 1340 [1924] Bahriye Matbaası. [Eski Harfli Türkçe].

Karayazıcı, Memnune: *Ant.* Ankara 1945 Cumhuriyet Matbaası. "Çocuk Esirgeme Kurumu Okul ve Öğrenci Kitapları: 97" "Seri: E Güzel Yazılar" "Gurup V: Okul Temsilleri"

Kaya, Rıza: *Yalancının Cezası.* Ahlaksal, yurtsal, ulusal 3 perdelik piyes. İzmir [d.t. 1938] Kültür Basımevi. "İlkokul Temsillerinden"

Kayalıoğlu, Hamdi: *Türkiye herşeyden üstün.* Piyes 5 perde. [Yayımlayan]: Edirne Tayyare Cemiyeti. [İstanbul] 1927 İkdam Matbaası.

Kaygısız, Osman Celal: *Üfürükçü.* 3 perde halk komedisi. İstanbul 1935 Devlet Basımevi. "Basın Genel Direktörlüğü Yayınından"

Kazanoğlu, Ali: *Alp Aslan.* Tarihi piyes 4 perde. İstanbul 1947 Remzi Kitabevi.

Kılıçözlü, Ziya: *Öğretmenin evinde.* Piyes 1 perde. Mardin 1937 Ulus Sesi Basımevi. "Mardin Halkevi yayını:3"

Kırlı, Hüseyin: *Mahrumiyet ve ideal.* Dram üç perde. Antalya 1949 Antalya Basımevi.

Kocatürk, Vasfi Mahir: *Altın Kalem.* Bir perdelik ilkokul piyesi. İstanbul 1941 Ahmet Halit Kitabevi.

: *10 İnkılap.* Cumhuriyet Bayramı temsili. Bir perdelik mektep temsili. İstanbul 1933 Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

: *Yaman.* Piyes 4 perde [Yayımlayan:Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1933 Devlet Matbaası. "Mektep Temsilleri No:3"

Konuralp, Vahap: *Vatansızlar.* Piyes 3 perde 1 tablo. Samsun 1945 il matbaası.

[Kozanoğlu], Aptullah Ziya: *Kozanoğlu.* Halk piyesi 3 perde. Ankara 1928, 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası.

(KUM); Naci: *İşgal bulutları ve zafer yıldızları.* Milli piyes. İstanbul 1928 Devlet Matbaası. "Maarif Vekaleti Mektep Temsilleri Adet: 10" [Eski Harfli Türkçe].

M. Aşir - M. Ali: *Aşar soyguncuları.* İnkılap piyesi 2 perde [Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1933 Devlet Matbaası. "Mektep Temsilleri No:9"

M. Feridun: *Kapıyı çalan asker.* Vatani piyes 1 perde. İstanbul 1931 Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi. "Resimli Ay Matbaası. T.L.Ş. Mektep Temsilleri Serisi No:5"

M. Raif: *Çilek.* Ahlaki Temsil 1 perde. İstanbul 1925 Amedi Matbaası. "Mektep ve Aile Temsilleri Numara:2" [Eski Harfli Türkçe].

: *Mukaddes ateş.* Vatani Temsil 1 perde. İstanbul 1340 [1923] Cihan Biraderler Matbaası. "'Hikaye ve Temaşa Külliyatı Adet:4" [Eski Harfli Türkçe].

: *Tehlike karşısında.* Vatani temsil (1 perde). İstanbul 1925 Amedi Matbaası. "Mektep ve Aile Kütüphanesi. Adet: 4" [Eski Harfli Türkçe].

(Mehmed Rasim: *Ermeni fırıldakları.* 4 perdelik komedi). 1928 "(Adana Kahramanları Serisinden:1)" [Eski harfli Türkçe].

MEHMED Sırrı: *Kafes ve kümes.* Taaddüd-i zevcata dair. 3 perdelik milli muhdike. İzmir 1340 [1924] Sada-i Hak Matbaası. "Sada-i Hak'kın İçtimai ve Milli Eserler Külliyatından" [Eski harfli Türkçe].

: *Üvey ana.* Mektebi monolog piyes ve manzumeler. İzmir 1340 [1924] Saday-i Hak Matbaası.

[Morkaya], Bürhan Cahit: *Gavur imam.* 3 perdelik milli piyes. [Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1933 Devlet Matbaası. "Mektep Temsilleri No:4"

Münif: *Tehlikeli bir yolculuk.* Kız çocuklarına mahsus mektep temsili. Bursa 1933 Bizim Matbaa.

[Nayır] Yaşar Nabi: *Beş devir.* Manzum destan 5 tablo. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. "Varlık Neşriyatı No:1"

: *İnkılap çocukları.* Manzum temsil 1 tablo. 2. basılış. 17, 18 ve 19 uncu bin. [Ankara] 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. "Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliği"

: *Mete.* Manzum piyes 3 perde 4 tablo. İstanbul 1932 Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Necmeddin, Veysi: *Güneş.* Destan 3 perde. İstanbul 1934 Becit Matbaası.

Okur, Şinasi: *Gazinin Yolu.* Şarkılı oyun 5 parça. 23 Nisan, Cumhuriyet Bayramı ve yıl sonları için yazılmıştır. İstanbul 1935 Bozkurt Matbaası.

: *Kadın Saylav.* Komedi 1 perde. İstanbul 1935 Bozkurt Basımevi.

Or, Mücteba Selahattin: *Ülkü yolcusu.* Manzum piyes 1 perde. İstanbul 1937 İkbal kitabevi.

: *Yirmibirinci asırda.* Komedi 1 perde. İstanbul 1937 İkbal Kitabevi.

[Oruz]; İffet Halim: *Burla.* 3 perde. [Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1933 Devlet Matbaası. "Mektep Temsilleri No:8"

Ozanoğlu, İhsan: *Efe yüreği.* Milli piyes. Beş perde bir tablo. Kastamonu 1942 Kıral Matbaası.

Ozansoy, Halit Fahri: *Nesrinin üç elbisesi.* 3 tabloluk feeri. Kız talebe için. [Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1939 Devlet Basımevi. "İlkokul Talebe Piyesleri Sayı:1"

ULUSAL EKONOMİ VE ARTTIRMA KURUMU

Çocuk Piyesi: 2

Yurdumuzu Geziyoruz

Piyes

ANKARA
1 9 3 8

: *On yılın destanı.* Piyes 3 kısım ve 8 tablo manzum. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. "Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliği".

: *Oyuncaklar.* 1 perdelik manzum feeri. Beste: İ[smail] Hakkı Sunat. [İstanbul 1936 Ülkü Basımevi].

Ömer Salahaddin Kantarağasızade: *Gaadana, Kara Dana.* İki perdelik (Milli) Türk piyesi [Yayımlayan]: Resimli Gazete. [İstanbul] 1927 İkdam Matbaası. [Eski Harfli Türkçe].

[Özen]; Zeliha Osman: *Çalışan kazanır.* Ahlaki ve Vatani temsil 3 perde. 2. basım. İstanbul 1933 Türkiye Matbaası. "Mektep Temsili"

Özsoy, Şekip: *Anne.* 2 perdelik milli piyes. İstanbul 1947 Teknik Kitaplar Yayınevi.

Pala, Hüseyin: *Mete'nin Atatürk rüyası.* İstanbul 1943 Vakit Matbaası.

[Pişkin]; Ertuğrul Şevket: *Şeriatçası.* Üç perde halk komedisi. İstanbul 1938 Devlet Basımevi. "Basın Genel Direktörlüğü Yayınlarından"

Reşad. *Çanakkale Muharebesi.* 2 perdelik ve bir levhalık vatani, hakiki piyes. Konya 1341 [1925] Vilayet

Matbaası.

Rıza Suad: *İzmir İşgali.* Tarihi facia 4 perde. [İstanbul] 1339 [1923] Mahmudbey Matbaası. "Milli ve Dini Felaketlerimizden" [Eski harfli Türkçe].

Safa, Peyami: *Gün Doğuyor.* Piyes 3 perde. İstanbul 1937 Ahmet İhsan Basımevi. "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

[Sekizinci], İbnürrefik Ahmet Nuri: *Şer'iye mahkemesinde.* Bir perde komedi. Cumhuriyetin onuncu yıldönümü için yazılmıştır. Ankara 1933 Hakimiyeti Milliye Matbaası. "Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliği".

Sim'er, A. Turgut: *Ak akça.* Komedi 4 perde. Ankara 1942 Ulusal Matbaa. "Cumhuriyet Halk Partisi Yeni Seri Temsil Yayını No:34"

Sinanoğlu, Nüzhet Haşim: *Bir Zabitin 15 günü.* 3 perdelik dram. [Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1934 Devlet Matbaası.

: *Sakarya.* 3 perdelik dram. [Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı]. İstanbul 1934. Devlet Matbaası.

Somar, Nezahat: *Bizim Atölye.* Piyes 3 perde. İzmir 1947. Marifet Basımevi.

Sözener, M. Feyzi: *Sönen Ümit.* Piyes 3 perde. Balıkesir 1933 Vilayet Matbaası.

: *Yurdum İçin.* 3 kısımlık piyes. Balıkesir 1936 II Basımevi. "Balıkesir Halkevi Neşriyatından: 11"

SUNAT İ[smail] Hakkı: *Atak Ali - Balta.* İstanbul 1942 Ülkü Kitabevi.

: *Bozkurt - Hokkabaz.* [İstanbul d.t. 1947] Ülkü Basımevi.

Süldür, Enver: *Ülkü Çocukları.* Okul piyesi. Isparta 1948 Isparta Matbaası.

[Tanlı], Süleyman Şevket: *Mükafatlı tahrir vazifesi.* Komedi 1 perde [İstanbul] 1925 İkbal Kütüphanesi. Mektep Temsilleri. Adet: 7"

Tanseli, Naci: *Attila.* Manzum piyes. 4 perde 3 tablo. İstanbul 1948 Ülkü Basımevi.

: *Barbaros.* 3 perde milli piyes. İstanbul 1948 Seyhan Matbaası.

: *Bu toprak armağandır.* Milli piyes 2 perde. İstanbul 1945 Ülkü Kitabevi. "Okul ve Öğretmenin Okul Piyesleri: 12"

: *Zafer için.* Piyes 3 perde 1 tablo. İstanbul 1933 Resimli Ay Matbaası T.L.Ş. "Mektep Temsili".

Toros, Taha: *Kaçkaç.* Çukurova kurtuluş mücadelesinden bir yaprak. Piyes 3 perde. Ankara 1946 Biricik Matbaası.

Tör, Vedat Nedim: *Değişen Adam.* Bir Halkevi piyesi. Piyes 3 perde. Ankara 1941 Ulusal Matbaa. "C[umhuriyet] H[alk] P[artisi] "Halkevleri Yayını No:26 "Onuncu Yıldönümü Temsilleri".

Tözem, Kemal: *Düvenler dönerken.* Radyofonik temsil. [Ankara] 1941 Devlet Matbaası. "Başvekalet matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından"

Tuğal, Şükrü Halil: *Kartal.* Manzum piyes 3 perde. Ankara 1936 Ulus basımevi. "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

Tunalı, Hilmi: *Köylü Memiş Çavuş Ankara'da halk dersleri kürsüsünde.* 5 perde. İstanbul 1339 [1923] Evkaf-ı İslamiyye Matbaası. "Manzum Köy Tiyatroları. Sayı: 3" [Eski hafli Türkçe].

: *Köylü Memiş Çavuş Büyük Millet Meclisinde.* 6 perde. 2. bin. Bursa 1339 [1923] Muin-i Hilal Matbaası. "Manzum Köy Tiyatroları. Sayı: 5" [Eski harfli Türkçe]

Tuncer, Celal: *Devrim yolcuları.* 3 perdelik ulusal piyes. Ankara 1937 Ulus Basımevi. "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

Tunç, Cevat Kazım: *Köye dönüş.* Üç perdelik milli piyes. İzmir 1948 Berrin Basımevi.

[Türkmen), Ahmet Faik: *Vasiyet.* İstiklal muharebesine ait askeri piyes 3 perde 1 tablo. [İstanbul] 1933 Tecelli Matbaası. Mektep Temsili.

Türkoğlu, Osman: *Tipi.* Dram 4 perde. Ankara 1939 Yeni Cezaevi Matbaası. "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

Uluğ, Bekir: *Vatan için.* Üç perde 2 tablo. Mersin 1941 Yeni Mersin Matbaası.

[Ulukut], A. İsmet: *Sümer ülkerleri.* Türk tarihinin üç perdelik bir görünüşü. İstanbul 1934 Ülkü Kitaphanesi.

Uluser, Kemal: *Işık.* Piyes 5 perde. Ankara 1941 Ulusal Matbaa. "Cumhuriyet Halk Partisi Yeni Seri Temsil Yayını No:20"

[Ulusoy], Aziz Nogay: *İstibdattan Cumhuriyete.* 5 perdelik manzum piyes. İstanbul 1933 Beyazıt Güneş Matbaası.

: *Sevr'den Lozan'a.* 2 perdelik milli manzum piyes. İstanbul 1933 Güneş Matbaası.

: *Tarih okumak istemiyorum.* İki perdelik piyes. İstanbul 1937 Bozkurt Basımevi.

Unat, Yunus Nüzhet: *Haydi Suna.* Facia 3 perde. Ankara 1938 Yeni Cezaevi Matbaası. "Cumhuriyet Halk Partisi Gösterit Yayını"

: *Hedef.* Milli piyes. 3 perde 2 tablo. İstanbul 1934 Hapishane Matbaası. "İzmit Halkevi Neşriyatından"

Vecdi, Ahmet: *Atatürk yurdunda büyük devrim.* İki perdelik okul piyesi. İstanbul 1935-1936 Sinan Basımevi. "Öğretmenler Gazetesinin ilavesi No:3"

Yurdoğlu, Lebit Fehmi - Münir Hayri Egeli: *Tarih diyorki.* Halkevleri, liseler, enstitüler, ve ortaokullar için iki perdelik müzikli piyes. Müzik: Ferit Hilmi Atrek. İzmir 1947 Anadolu Matbaası.

Yurdumuzu geziyoruz: Piyes Ankara 1940 Alaeddin Kıral Basımevi. "Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu Çocuk Piyesi:2"

Yusuf Niyazi: *Alemdar yahut Civelek Mustafa kazan kaldıranlar devrinde.* 3 sahne. Bursa 1932 Vilayet Matbaası.

Yücelen, Hilmi: *Topyekün cenk.* 4 perdelik manzum milli piyes. İstanbul 1949 Halk Basımevi.

* İnkılap Temsilleri 1950 yılındaki çok partili hayatla birlikte varoluş nedenlerini büyük ölçüde yitirmelerine karşın, bu türe dahil edilmesi mümkün olan yapıtlar izleyen yıllar içerisinde azalark yahut biçim değiştirerek yayımlanmaya devam etmiştir. Hatta bugün bile devam ettiği söylenebilir. "Yerli Mallar Haftası"nın kutlanmaya devam etmesi gibi... Ancak 1950 sonrası ürünler bu yazıda inceleme dışı bırakılmıştır.

C. H. F.
İSTANBUL
HALKEVİ

Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünü kutlulama münasebetile ilk defa olarak İstanbul Halkevi temsil subesi tarafından oynanmıştır.

— İNKILAP SEMBOLÜ —

1933

İNKILÂP SEMBOLÜ

BALE PANDOMİMİK

6

Tablo

Yazan ve sahneye koyan: M. Kemal „Darülbedayi aktörü"

Besteleyen . . . . . , Ahmet Ferdi Fon Şadser "Istanbul Konservatuvarında muallim„

Balet . . . . . Celâl "Darülbedayi Bale şefi„

Kostüm ve dekor maketleri : M. Kemal

Sahne teknik şefi . . Reşat "Istanbul Halkevi amatörü„

Orkestra . . . Piyano: Fon Şadser, Keman : Izzet, Viyolonsel : Şeref.

Türk inkılabı eşsizdir.
Halkevleri; Türk birliğinin kültür kaynağıdır.

En büyük kuvvet millî birliktir.
İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir milletiz.

Hakimiyet milletindir.
İnkılabı seven, yayar.

Dünü unutma, bu günü iyi anlarsın.
Türküm ne mutlu bana !

İnkılâp Sembolü :

Birinci Tablo

" Sevr Muahedesile öldürülen Türkiye, yeniden basübadelmevte mazhar oluyor.

Ölüm ruzgârı . . Mezar eşeleyen ve kemik yalayan aç cadılar . . Tırpanını bileyen ölüm . . Nihayet av borusu bütün bu açları sevindiriyor. Sevr muahedesini imzalayan Türkiyeyi mezara sürüklüyorlar . . . İki kız - iki vatan parçası inim inim inliyor, göklere yalvarıyor. . . . Mezara konan büyük ve asil ölünün etrafında rakseden cadılar, birden korku eseri gösteriyorlar . . Ölü , dirilmeğe başlıyor. Mezardan kalkıyor, zincirlerini kırıp kefenini sıyırıyor ve cadılarla ölüm sahneden çekiliyor, iki kız sevinç içinde . . . Büyük ve asil Türkiye yeniden kuvvetini ve iradesini topluyor.

İkinci Tablo

" Türk yurdu, o yüksek ve tek iradenin sayesinde İstiklâl için bir deniz gibi dalga dalga coşuyor... „

Karanlık içinde sonsuz bir uykuya dalmış engin deniz . . . Ölüm, son ümit ışıklarını da söndürüyor. . Fakat belli belirsiz bir şafak sökerken bedbin ihtiyarlık kendine ebediyette yer arıyor . . Dirilen ve ilk hamleye hazırlanan Türkiye, bu uyuyan denizi harekete getirmek için ezelî düşmanile son mücadelesini yapıyor . . Zaferle biten bu mücadeleyi müteakip bütün Türk yurdu coşan, kükreyen bir deniz hali alıyor . . .

Altıncı Tablo

" Bu günün ve istikbalin Türkiyesi . . Sanayi, refah, bereket, sıhhat ve saadet içinde yaşayan büyük bir millet .. ve bütün bir milleti yeniden vareden, diriltен " Deha „ nın kıvılcımlarını fışkırtan iki mavi ışıklı göz, bu diyarın göklerinden eksik olmayacaktır. „

Fabrikalar işliyor . . . Gürbüz bir nesil gücünü gösteriyor. . Servetimiz arttıkça artıyor. . . Bütün memleket ovalarında feyzübereket taşıyor . . ve nihayet iki mavi ışık çizgisi . . . Bu, asil bir ırkın büyük iradesidir . . .

Trampet sesleri ve Cumhuriyet Marşı

Oynayanlar :

1. ci tablo :
Dirilen ölü "Türkiye„ . . . . Celâl (x)
Ölüm . . . . . Saim Kerim
Birinci kız . . . . . Samiye
İkinci kız . . . . . Şükriye
Yedi cadı : Niyazi, M. Fevzi, Halit, R. Selim, Hüseyin, Nihat, Memduh

2. ci tablo :
Ölüm . . . . . Saim Kerim
İhtiyar Balıkçı . . . . . M. Hilmi
Türkiye . . . . . Celâl (x)
Birinci dalga . . . . . Samiye, Şükriye, Handan
İkinci dalga . . . . . M. Fevzi, Necmeddin
Üçüncü dalga . . . . . Reşat, Rasih, Sadettin

(x) Dublör : Hadi

Üçüncü Tablo

" Binbir gece masallarındaki gibi sefa süren padişahların saltanatı yıkılıyor, harem kalkıyor, kadın kurtuluyor. „

Korkunç ve karanlık saray . . Gizlice leşleri kapı dışarı edilen genç idealistlerin cenazeleri . . Macunlarla şehvetini gıcıklayan padişah, sedirinde . . . Esir kadının, arabın kamçısı altında inildeyişini zevkle seyrediyor, nihayet kamçılana kamçılana raksettirilen zavallı kızın üstüne saldırıyor. . . Fakat bu ara müthiş bir gürültü duyulur . . . Padişah korku içinde . . Bununlaberaber bir pars gibi elindeki avı paralamağa çalışırken saltanatı başına yıkılıyor, kadın kurtuluyor . . Bu, sarayın harıcında coşan istiklâl hamlesinin büyük darbesidir.

Dördüncü Tablo

" Hurafe ve taassubun afyonlu uykusundan millet uyanıyor, büyük inkılapçının meş'ali etrafında toplanıyor, hakikî ilim başlıyor. „

Ankara ; bütün memlekete hakim müebbet bir kale gibi . . . Zayıf iradenin sevkettiği kafile hurafe ve taassubun afyonile kapkara bir uykuya dalmışken Ankaranın büyük sakini koca meşalile bu hurafeleri altüst ediyor, uyuyanları harf ve dil inkılabile uykularından uyandırıyor . . .

Beşinci Tablo

" Ana yollardan ve şömendüferden mahrum Anadolu şehirleri şimdi gittikçe üreyen bir örümcek ağı gibi demiryollarla birbirine bağlanıyor, düdük ve buhar makinesi gürültülerile canlanıyor. „

Yalnız trenler... ve trenleri idare eden "Büyük Makasçı„

3. cü tablo:
Padişah . . . . . Hikmet
Harem ağası . . . . . Hayrettin
Cariye . . . . . Samiye
Ölü taşıyanlar ve kurtarıcılar

4. cü tablo:
İradesiz . . . . . Şükriye
Büyücü . . . . . Şinasi
Pan . . . . . Cezmi
Büyük ışık . . . . . Celâl (x)
Uyuyanlar . . . . . Halit, Nihat, Şakir, R. Selim, Saim Kerim, Necmeddin, Sadettin, Memduh

5. ci tablo :
Makasçı . . . . . Celâl (x)
Birinci katar . . . . . Niyazi, Necmeddin, Reşat, Tarık
İkinci katar . . . . . Şakir, Sadettin, M. Fevzi, Rasih

6. cı tablo :
Feyzü bereket (başaklar) . . . Şinasi, Halit, Hüseyin
Refah ve zenginlik (altun) . . Şükriye, Samiye, Handan
Makine ve fabrika (mavi tulumlular) Necmeddin, R. Selim, Sadettin
Kuvvet ve sıhhat (sporcular) . . . Tarık, Şakir, Rasih

İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri

M. ZAFER KARACA

İstanbul'da 1453 yılından itibaren başlayan Osmanlı döneminde, kentte yaşayan farklı dine mensup uluslardan biri de Rum toplumudur. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Rum Ortodoks toplumun Patrikhane çatısı altında örgütlenerek kendi patriklerini seçmeleri ve sosyal yaşamlarını düzenlemelerini sağlar. Böylece, Hıristiyanlık dünyasında tek merkez olma çabasındaki Roma'ya karşın, Rum Ortodoks toplumu, Müslüman Osmanlı Devleti'nin koruma ve desteği ile varlığını sürdürmüştür.

Rum Ortodoks toplumunun sosyal yaşamı, Osmanlı yönetiminin diğer Müslüman olmayan toplumları da kapsayan himayesi çerçevesinde belirlenir. Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan toplumların sosyal yaşamları, kaynağını İslam Hukuku'ndan alan kurallarla düzenleniyordu. Dini yapıların inşa ve onarımı da bu kurallar çerçevesinde belirlenmişti[1].

Osmanlı döneminde, Müslüman olmayan toplumların dini yapıları hakkındaki sınırlamalar nedeniyle, yeni kilise yapımı yasaktı. Eski kiliseler, ancak aslına uygun olarak onarılabilir ya da yeniden inşa edilebilirdi[2]. Padişahın iznini gerektiren bu mimari faaliyetlerde yeni malzeme kullanılmasının da yasak olduğu, bu yasağın Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (1637-1691) kaldırıldığı ifade edilir[3]. Müller-Wiener, fetihten sonra kiliselerde kubbe yapımının da yasak olduğunu belirtmektedir[4].

Osmanlı döneminde, Rum Ortodoks Kiliseleri bazilikal plan tipinde inşa edilmiş, zamanla mimaride, benzerlik ve tekdüzelik hakim olmuştur. İstanbul'da dönemin kilise tipini, dışta çift pahlı çatının örttüğü, iki sıra taşıyıcı ile ayrılmış üç nefli bazilikalar yansıtmaktadır.

19. yüzyılın ilk yarısında Tan-

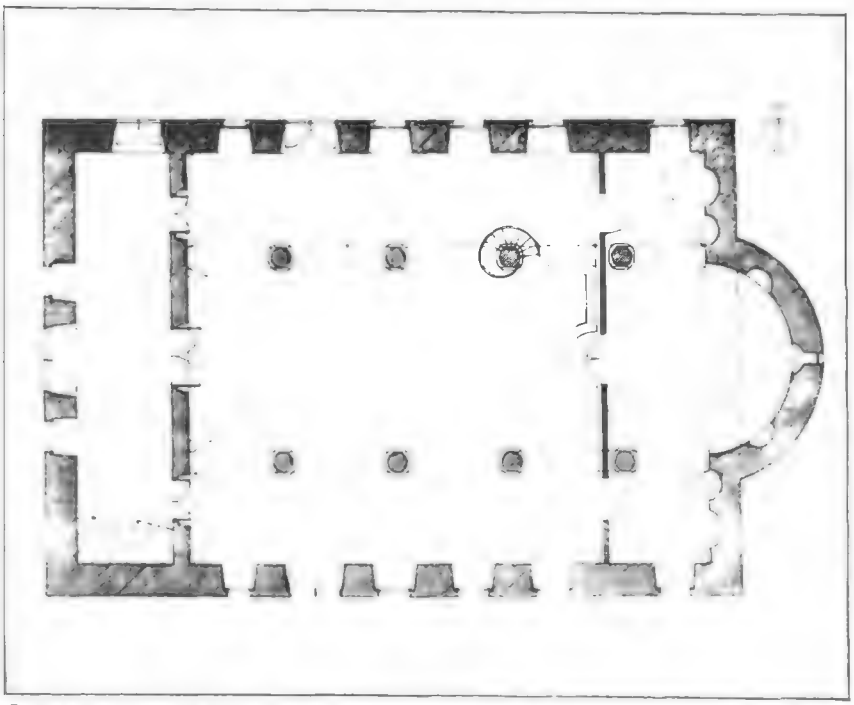

Belgradkapı Panagia Kilisesi

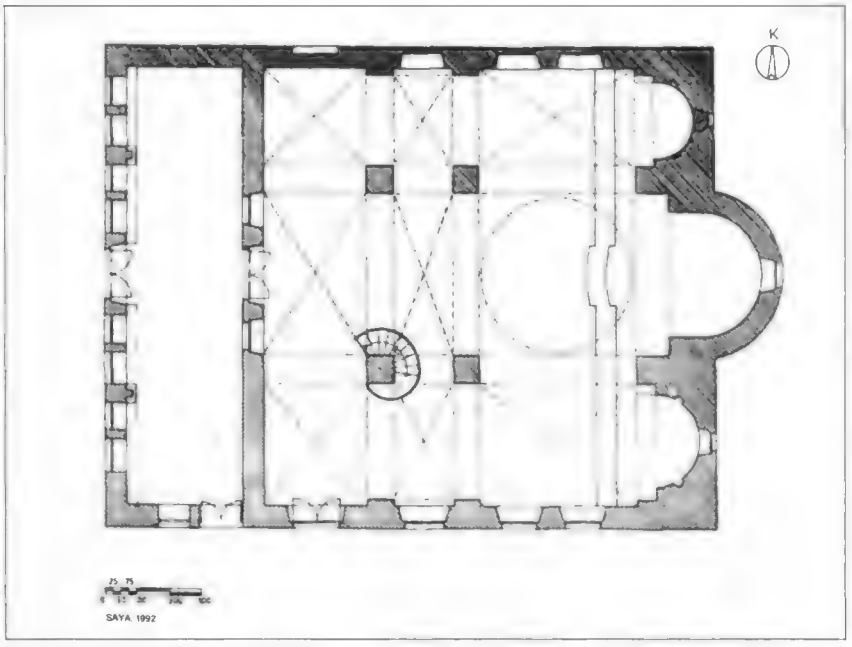

Samatya Hagios Georgios Kilisesi

zimat ve Islahat Fermanları ile başlayan Batılılaşma dönemine kadar geçerli olan kurallar nedeniyle, İstanbul'un fethinden sonra kiliseler, Bizans dini yapılarının yerinde inşa edilmiştir. Böylece, onarım ve yeniden yapımlarla mimari varlıklarını sürdürebilen Rum Ortodoks Kiliseleri, konum olarak Bizans kiliselerinin devamı olma özelliğini kazanmıştır.

Padişah II. Mahmut döneminde (1808-1839) kiliselerin onarım ve yenilenmesi faaliyetlerinin önemli ölçüde arttığı gözlenir. Islahat Fermanı'nın ardından ise yeni kilise inşaatları çoğalmış, farklı plan tiplerinde, özellikle kubbeli ve büyük boyutlarda yapılara yönelinmiştir.

Osmanlı döneminde çeşitli nedenlerle İstanbul'a gelen araştırmacı ve yazarlar, kentteki Rum Kiliseleri'nin değişik zamanlardaki varlıklarını kanıtlayan bilgiler aktarırlar. Bu bilgiler genellikle, yapının bulunduğu semt ve ithaf edildiği aziz ya da azizenin adını içeren, kısa notlar biçimindedir.

İstanbul'daki Rum Ortodoks Kiliseleri hakkında ilk bilgileriniz, fetihten yüz yıl sonrasına dayanır. 1547-1554'te kentte bulunan ve Bizans dönemi eserlerini araştıran Petrus Gyllus, Rum kiliselerine ilişkin bilgiler verir[5]. Avusturya'lı Hans Dernschwam, 1553-1555'te İstanbul'daki Rum toplumu ve ibadet yapıları ile ilgilenir.[6] 1573-1578'de kentte bulunan Stephan Gerlach, ibadete açık kiliselerde âyinlere katılır ve güncesinde özellikle litürjiye ilişkin bilgilere yer verir[7].

1583 yılında Rus Çarı İvan Vasiliyeviç (1533-1584) adına Ortodoks Kiliseleri'ne para yardımında bulunmak amacıyla İstanbul'a gelen Tryphon Karabeinikov, 1593 yılında kenti tekrar ziyaretinde, burada belirlediği Rum Ortodoks Kiliseleri'nin bir listesini hazırlar[8] ve bu listeye göre kiliselere Çar adına bağışta bulunur.

İstanbul'un fethinden 130 yıl sonraki tesbitlere dayanan ve surların sınırladığı 'Eski İstanbul' ile Galata Bölgesi'ni kapsayan, Tryphon listesinde 47 Rum kilisesi yer almaktadır. Listede, kiliselerin bulunduğu mahalle ile burada görevli papazın adı da belirtilmiştir.

17. yüzyılın başında Atina'lı Antonios Paterakis, İskenderiye'li Manuel Malaksis'in kodeksini yeniden yazarken, bu eserin sonuna İstanbul'daki Rum kiliselerinin listesini ekler[9]. Paterakis'in listesi 55 kiliseyi kapsar. Kiliselerden 47'si Tryphon liste-

sinin kapsadığı bölgede, diğer sekiz kilise ise yakın köylerde bulunmaktadır. Listede, aynı mahalledeki kiliseler birarada verilir.

1652 yılında, Antakya Patriği ve katibi Paulus'un İstanbul'a yaptığı ziyaret sırasında Katip Paulus, kentte gördüğü Rum kiliseleri ile ilgili açıklamalar yapar[10].

Thomas Smith 1669 yılında hazırladığı listede İstanbul'da 32 kiliseye yer vermiştir[11]. Smith'in listesindeki kiliseler, Tryphon listesinin kapsadığı bölgededir[12].

17. yüzyılın ikinci yarısında C. F. Du Cange (1610-1668), İstanbul'da bulunan Rum Ortodoks Kiliseleri hakkında bilgi vermektedir[13].

17. yüzyılın sonunda Eremya Çelebi Kömürciyan (1637-1695)[14] 18. yüzyıl sonunda Balatlı Sargis Sarraf Hovannesyan (1750-1805) ve P.G. İnciciyan (1758-1833)[15] İstanbul'u çeşitli yönleriyle tanıtan eserlerinde, Rum Ortodoks Kiliseleri'ne yer vermişlerdir.

İstanbul'da Osmanlı dönemi Rum Kiliseleri, 20. yüzyılda da Raymond Janin (1882-1972)[16] ve Wolfgang Müller-Wiener (1923-1991) tarafından incelenmiştir[17].

Günümüzde İstanbul'da ibadete açık durumda 94 Rum Ortodoks Kilisesi bulunmaktadır[18]. Yönetim biçimleri ve kullanım amaçları bakımından farklı durumdaki bu kiliselerden 10'u manastır, 10'u mezarlık, 2'si sosyal amaçlı müessese kilisesi olarak faaliyet göstermektedir. Bir kilise şahsa ait, yedi kilise ise yabancı temsilcilik statüsündedir.

Yönetim bakımından; İstanbul'daki 94 kiliseden 84'ü Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne, üçü Kudüs Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne, biri Sina Başpiskoposluğu'na bağlıdır[19]. Üç kilise Türk Ortodoks Başpiskoposluğu, iki kilise Balıklı Rum Hastahanesi yönetimindedir. Şahsa ait olan bir kilise ise günümüzde kullanılmamaktadır.

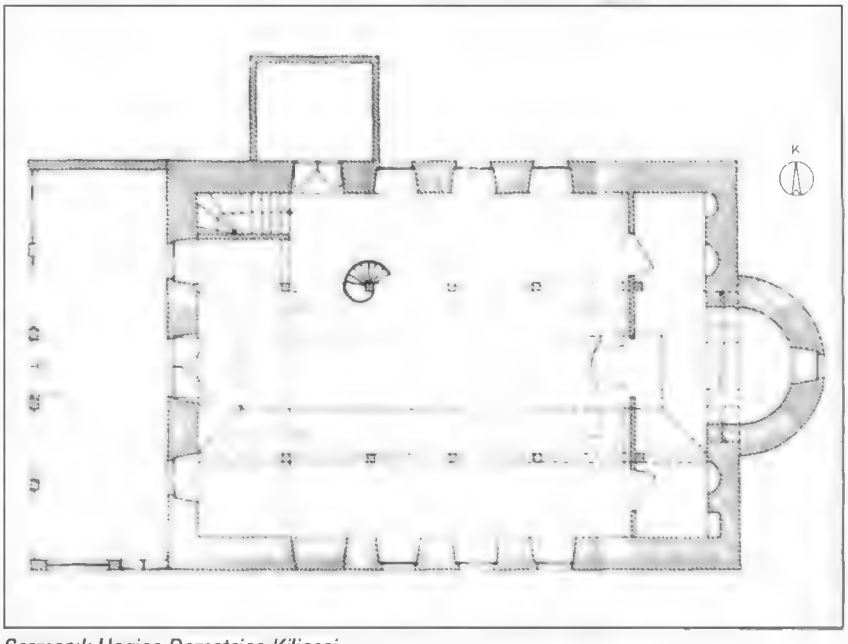

Sarmaşık Hagios Demetrios Kilisesi

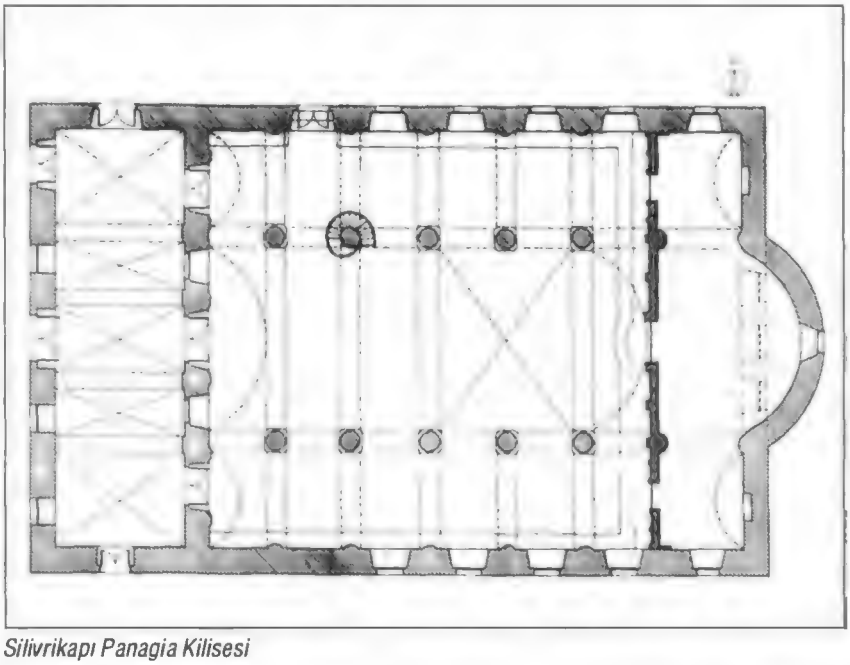

Silivrikapı Panagia Kilisesi

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı 84 kilise, metropolitlerin sorumluluğundaki yönetim alanları içinde yer alır. Buna göre; şehirde bulunan 48 kilise ve bir manastırla Adalar'daki dokuz manastır'ın yönetimi doğrudan Patrikhane'ye aittir. Kadıköy Metropolitliği yönetiminde 12 kilise, Terkos Metropolitliği yönetiminde yedi kilise, Adalar Metropolitliği yönetiminde de yedi kilise bulunmaktadır.

İstanbul'da günümüzde ibadete açık durumdaki 94 Rum Ortodoks Kilisesi'nin idari durumuna göre tam listesi ve kiliselerin tarihi kaynaklardaki yer alışını gösteren liste aşağıda verilmiştir.

Sarmaşık Hag. Dimitrios. Batı ve Güney cephe May. 1991

Listenin başında yer alan surlar içindeki yapılar, Katedral Kilisesi'nden başlayarak, kentteki kapıların dizilişine uygun düzende sıralanmıştır. Surlar içindeki yapılardan sonra Galata bölgesindeki kiliseler kıyıdan iç kesime doğru sıralanmıştır. Boğaz bölgesinde önce Rumeli, sonra Anadolu Yakası'ndaki kiliselere yer verilmiştir. Listede son olarak Adalar'daki kiliseler yer almaktadır. Kiliselerin bulundukları semtlere göre sıralanışı, idari düzenlemeye bağlı olarak verilmiştir.

Belgradkapı Panagia Haz. 1991. Güney cephe/batısından

Listede yer alan tarihi kaynaklara ilişkin kısaltmalar şöyledir.

1547 P.G.	:	Petrus Gyllus
1553 H.D.	:	Hans Dernschwam
1573 S.G.	:	Stephan Gerlach
1583 T.K.	:	Tryphon Karabeinikov
1604 A.P.	:	Antonios Paterakis
1652 K.P.	:	Antakya'lı Katip Paulus
1669 T.S.	:	Thomas Smith
1680 D.C.	:	Fresne Du Cange
1684 E.K.	:	Eremya Çelebi Kömürciyan
1750 s.S.H.	:	Samuel Hovannesyan (1750-1805)
1758 s.P.İ.	:	P.G.İnciciyan (1758-1833)
1932 R.J.	:	Raymond Janin
1977 M.W.	:	Wolfgang Müller-Wiener
1991 Pat.	:	Patrikhane Listesi

[1] Karaca, Zafer M. "İstanbul'da 1453 Sonrası İnşa Edilen Kiliseler." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1992. Bu çalışma, yakında Yapı ve Kredi Bankası yayınları arasında kitap olarak basılacaktır.

[2] Turan, Şerafettin "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I (1963): 157-202: 171.

[3] Ercan, Yavuz "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku." *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, I (1990): 124.

[4] Müller-Wiener, Wolfgang *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, Tübingen, 1977.

[5] Gylius, Petrus *De topographia Constantinopoleos et de ilius antiquitatıbus libri quatuor*, Lyon, 1561.

[6] Dernschwam, Hans *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. (Çev. Yaşar Önen), Ankara, 1987.

[7] Gerlach, Stephan *Stephan Gerlachs dess Aelteren Tage-Buch*. Frankfurt, 1674.

[8] Tryphon Listesi ilk olarak Petrograd kentinde, *Ortodoksos Palaistine Synagoge*, 17 (1888): 84-95'te yayınlanmıştır.

[9] Paterakis Listesi'nin bulunduğu elyazması, Kahire'de İskenderiye Ortodoks Patrikhanesi'nin kütüphanesinde yer almaktadır.

[10] Petrides, S. "Eglises "Grecques de Constantinople en 1652." *Echos d'Orient*, IV (1901): 42-50.

[11] Smith Listesi, yazarın kendi eserinde yayınlanmıştır. Smith, Thomas *De Graecae ecclesiae hodierno statu epistola*, London, 1678.

[12] İstanbul'da Osmanlı dönemindeki Rum Ortodoks Kiliseleri'nin varlığını saptadığımız, Tryphon, Paterakis ve Smith listeleri, İstanbul Rum Edebiyat Derneği'nin dergisinde yayınlanmıştır. Kerameus, Papadopoulos A. "Naoi tes Konstantinoipoleos kata to 1503 kai 1604." *Konstantinoipolei Ellenikos Filologikos Sillogos*, 28 (1904): 118-145.

[13] Du Cange, Fresne C. *Constantinopolis Christiana seu descriptio urbis Constantinopolitanae qualis exstitit sub imperatoribus Christianis ex variis scriptoribus contexta et adornata libri quatuor*, Paris, 1680. Kiliseler hakkında Du Cange'ın bilgileri için; Schneider, Alfonso M. *Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archaologie der Stadt*. Amsterdam, 1967.

[14] Kömürciyan, Eremya Çelebi *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*. (Çev. Hrand D. Andreasyan) İstanbul, 1988. Eserin manzum yazı biçimindeki asıl metni, Kudüs Manastırı'ndadır.

[15] İnciciyan, P.G. *XIII. Asırda İstanbul*. (Çev. Hrand D. Andreasyan) İstanbul, 1956. Balat'lı Sargis Sarraf-Hovannesyan'ın, İstanbul Topografyası adlı eserinin, Ermenice yazması, Paris Nubarian Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (İnciciyan 1956: VII).

[16] Janin, Raymond *Les Eglises et les Monasteres*, Paris, 1969.

[17] Bu kiliseler, daha çok söylencelere dayanan bilgilerle "İstanbul Ansiklopedisi"nde de yer almaktadır. Koçu, Reşat E. *İstanbul Ansiklopedisi*, III (1961): 1537-1555. 1561-1598.

[18] Karaca 1992: 376-385.

İstanbul'daki Rum Ortodoks Kiliseleri'nin tesbiti, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin 1991 tarihli listesi üzerinde, Sanat Tarihçisi Dimitrios Raiconovski ve Papaz Meletios Sakkulidis'in katkılarıyla yapılmıştır.

[19] İstanbul'da Kudüs Patrikhanesi ve Sina Başpiskoposluğu'na bağlı "metohi" kiliseleri temsilciliktir.

Silivrikapı Pan. Pege (Balıklı) Haz. 1991. Kuzey cephe/doğusundan

FENER RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ'NE BAĞLI KİLİSELER

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
FENER H. Georgios Katedral	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+		+	+
FENER Panagia Mughotissa	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+
FENER H. Georgios Potiras	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+
AYAKAPI H. Nikolaos	-		+	-	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+
KUMKAPI H. Kyriaki	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+
KUMKAPI Panagia Elpida	+	-	+	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+
YENİKAPI H. Theodoros	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+
ALTIMERMER Panagia	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+
SAMATYA H. Menas	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+
SAMATYA H. Georgios	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
SAMATYA Analipsis	-	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+
SAMATYA H. Nikolaos	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-	+	-	+
SAMATYA H. Konstantinos	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
BELGRADKAPI Panagia	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-	-	+	+
TOPKAPI H. Nikolaos	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+
SARMAŞIK H. Demetrios	-	-	-		+	-	+	-	-	+	-	-	+	+
EDİRNEKAPI H. Georgios	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-	+	+	+
SALMATOMRUK Panagia	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+
TEKFURSARAYI Panagia	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+
EĞRİKAPI H. Kyriakos	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
EĞRİKAPI Panagia	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+
AYVANSARAY Panagia Blakhema	+	-	-	-			-	-	+	+	-	+	+	+
AYVANSARAY H. Demetrios	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-	+	+	+
AYVANSARAY Panagia Balinu	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-		+	+
BALAT Taksiarkhes	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+
HASKÖY H. Paraskevi	+	-	+	+	+	-	-	-	+	-	+	+	-	+
BEYOĞLU H. Konstantinos	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
GALATASARAY Panagia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
TAKSİM H. Triada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
ODLAPDERE Evangelistria	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
KURTULUŞ H. Demetrios	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+
KURTULUŞ H. Athanasios	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
KURTULUŞ H. Eleftherios	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
FERİKÖY H. Apostoli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
ŞİŞLİ Metamorphosis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
BEŞİKTAŞ Panagia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
YENİMAHALLE Panagia	-	-	-					-	-	-		-	-	+
ORTAKÖY H. Phokas	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+
ORTAKÖY H. Georgios	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
KURUÇEŞME H. Demetrios	-	-	-	-	-	-	-	+	+		-	-	-	+
KURUÇEŞME Ionnes Prodromos	-	-	-	-	-	-	-	+	+		-	-	-	+
ARNAVUTKÖY Taksiarkhes	-	-	-			-	-	+	+	+	-	-	-	+
ARNAVUTKÖY Profitis Ilias	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
BEBEK H. Haralambos	-	-	-			-	-	-	-	-	-			+
BOYACIKÖY Panagia														+
İSTİNYE Taksiarkhes	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		+
YENİKÖY H. Nikolaos	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	+
YENİKÖY Panagia	-	-	-	-					-	-	-	-		+

Manastır Kiliseleri

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
SİLİVRİKAPI Panagia	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-	+
BÜYÜKADA H. Nikolaos				-	-				-	-	-	-	-	+
BÜYÜKADA H. Georgios		-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	+
BÜYÜKADA Hristos	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	+
HEYBELİADA H. Triada		-	-	-	-				-	-	-	-		+
HEYBELİADA H. Spiridon			-	-			-		-	-	-	-	-	+
HEYBELİADA Hristos		-	-	-	-		-		-	-	-	-	-	+
BURGAZADA H. Georgios		-	-	-						-	-	-	-	+
BURGAZADA Hristos		-					-		-	-	-	-		+
KINALIADA Hristos	-	-	-				-		-	-		-	-	+

Kadıköy Metropolitliği Kiliseleri

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
KADIKÖY H. Euphemia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	+
KADIKÖY H. Triada		-	-	-					-			-	-	+
KADIKÖY H. İgnatios												-	-	+
KALAMIŞ H.I. Hrisostomos	-	-	-	-		-		-	-		-	-	-	+
YELDEĞİRMENİ H. Georgios		-	-	-			-	-	-	-	-	-	-	+
ÜSKÜDAR Prophitis Ilias									-		-	-	-	+
KUZGUNCUK H. Panteleimon		-	-	-					-		-		-	+
KUZGUNCUK H. Georgios		-	-		-				-		-	-	-	

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
ÇENGELKÖY H. Georgios	-	-	-				-	-	-	-	-	-	-	+
KANDİLLİ Metamorphosis	-	-					-	-	-	-	-	-	-	+
PAŞABAHÇE H. Konstantinos	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	+
BEYKOZ H. Paraskevi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+

Terkos Metropolitliği Kiiseleri

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
TARABYA H. Paraskevi	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	+
TARABYA H. Konstantinos	-										-	-		-
BÜYÜKDERE H. Paraskevi	-		-				-	+	-			-	-	+
YENİMAHALLE Ionnes Prodromos	-		-				-	-	-		-	-		+
BAKIRKÖY H. Georgios	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	+
BAKIRKÖY Analipsis	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-
YEŞİLKÖY H. Stephanos	-	-		-					-	-	-	-	-	+

Adalar Metropolitliği Kiiseleri

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
BÜYÜKADA H. Demetrios	-	-												
BÜYÜKADA Panagia														+
BÜYÜKADA Prophitis Ilias														+
HEYBELİADA H. Nikolaos														+
HEYBALİADA Prophitis Ilias														+
BURGAZADA Ioannes Prodromos														+
KINALIADA Panagia														+

KUDÜS PATRİKHANESİ'NE BAĞLI KİLİSELER

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
FENER H. Georgios	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-
YENİKÖY H. Georgios	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HEYBELİADA H. Georgios	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

SİNA BAŞPİSKOPOSLUĞU'NA BAĞLI KİLİSE

	1547 P.G.	1553 H.D	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
BALAT Ionnes Prodromos	-	-	-	+	+	+	+	-	+	+	-	+	-	-

TÜRK BAŞPİSKOPOSLUĞU'NA BAĞLI KİLİSELER

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J	1977 M.W	1991 Pat
KARAKÖY Panagia	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-
KARAKÖY H. Nikolaos	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-
KARAKÖY Ioannes Prodromos	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	+	

MÜESSESE KİLİSELERİ

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
SİLİVRİKAPI H. Haralambos	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SİLİVRİKAPI H. Anargiri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

ÖZEL KİLİSE

	1547 P.G.	1553 H.D.	1573 S.G.	1583 T.K.	1604 A.P.	1652 K.P	1669 T.S.	1680 D.C.	1684 E.K.	1750s S.H.	1758s P.İ.	1932 R.J.	1977 M.W	1991 Pat
ARNAVUTKÖY İsa'nın Doğumu	-	-	-		-	-		-	-	-	-	-	-	

Nâzım Hikmet'in 1935 Yılında Şehir Tiyatrosu'ndan Aldığı Telif Hakkına Ait Belgeler.

Belediye işlerine ve müşterek masraflara mahsustur

T. C.
İSTANBUL BELEDİYESİ
İta emri

Kaza : Şehir tiyatrosu
Bütçe Senesi : 1934
Faslı : 2
Maddesi : 6
89 40
Tertibi : Telif

Unutulan Adam piyesinin 16 Şubat 935 tarihinden 25 Şubat 935 tarihine kadar yaptığı safi hasılatından telif hakkı olarak Seksan dokuz Lira Kırk kuruşun Müellifi Nazım Hikmete Aşağıda yazıldığı gibi tediyesi için tanzim edildi.

İstanbul Belediyesi
[illegible]

Tediye ediniz 3/3/1935

Amiri ita
~~Vali ve B. Reisi~~
[illegible]

	Tevkifat Lira	Tevkifat K.		Tediyat Lira	Tediyat K.
Kazanç vergisi			Aslı	89	40
Adliye					
Teavün sandığı					
Fazla me'huzat					
Kefalet					
Tevkifat yekûnu					
İtası				89	40

Tahsisat defterine kaydedilerek Seksan dokuz Lira ve Kırk kuruşu havi 29 numaralı tediye çeki tanzim olundu.

Merbutatın Adedi	Tarihi

Yalnız ——— adettir

Yukarıda yazılı Seksan dokuz Lira Kırk kuruşu natık tediye çekini aldım.

[illegible]

T. C.
İSTANBUL BELEDİYESİ
Şehir Tiyatrosu
(Mar. Ereğli)

1277	20	16/Şubat/935 ilâ 25/Şubat/935 tarihine kadar hasılat
(383	(18	Rusum Olup Minha
894	02	Safî hasılat

% 10 Hesabiyle te'lif hakkı

		Fasıl	Madde
89	40	2	6

Unutulan Adam Piyesinin 16/Şubat/935 tarihinden 25/Şubat/935 tarihine kadar te'min eylediği 894 Lira 2 kuruş safî hasılatından % 10 Hesabiyle te'lif hakkı olarak müellifi Nazım Hikmete verilmesi lâzımgelen 89 Lira 40 kuruşun Bütçenin 2. Faslının 6. Maddesine masraf kaydiyle tesviyesine müsaade buyurulması maruzdur. 3/Şubat/935

[illegible]

Lira Kuruş
89 40

Yalnız seksen dokuz lira kırk kuruştur.

Unutulan Adam piyesinin 16/Şubat/935 tarihinden 25/2/935 tarihine kadar 2 temsilde temin eylediği safi hasılatından 10 % hesabiyle telif hakkı olan yukarıda yazılı (89) lira (40) kuruşa Şehir Tiyatrosu vezmesinden [illegible]

[illegible]

F E Z A K Ü R K Ç Ü O Ğ L U K O L E K S İ Y O N U

500. Yılda Unutulan Bir Cemaat:"Dönmeler"

ILGAZ ZORLU

Onsekizinci yüzyıl ortalarında bir Osmanlı Yahudisi.

Sefarad Yahudilerinin İspanya'dan kovuluşlarının 500. yılı olan 1992 pek çok mekânda bu konuyu irdeleyen çalışmaları yaşıyor. ABD, İspanya, İsrail ve Türkiye'de toplantılar düzenleniyor, kitaplar hazırlanıyor ve yayımlanıyor, kısaca her yerde bir canlanma, Sefarad kültürünü yaşatma amacında insanlar.

Ancak tüm bu çalışmalar yapılırken Yahudi cemaatleri ve bu çalışmaları düzenleyenler yalnızca olumlu yönleri almaya çalışıyorlar. Yahudi dünyasının o devirlerde yaşadığı bunalımlar ve sonuçları genelde çok yüzeysel olarak işlenmeye çalışılıyor. Oysa her şeyden önce bilimsel olabilmek amaçlanmalı. İyi ve kötü yönleriye tüm bu yaşanılanlar gözler önüne serilebilmeli. İşte bu yazının konusu da Endülüs topraklarında altın çağını yaşayan ve yok olmaktan Osmanlı topraklarına göçle kurtulan Sefarad kültürünün 17.y.y. da yaşadığı bir bunalımdır. Öyleki bu bunalım o çağda tüm Yahudi dünyasını etkilemiş, Polonya'dan Yemen'e, Fas'tan Kiev'e kadar bütün cemaatlerde çalkantılara yol açmış ve sonuçta da Yahudilikten kopan, yepyeni bir toplumsal harekete dönüşmüştür; bu Sabetaycılıktır.

I

Sabetay Sevi 1626'da İzmir'de doğdu.[1] Tüccar olan ailesinin aksine o dine meraklıydı, kısa zamanda bu konudaki yetenekleri anlaşılınca ailesi onun din adamı olarak yetiştirilmesine karar verdi. Dönemin tanınan hahamları Alba ve Eskapa'dan dersler alan Sabetay mistik Yahudiliğe yöneldi giderek. Kabbala ve onun ana kitabı Zohar'ı[2] tetkik etmeye başladı. Daha sonra ona inananlarca dini kavramlarla açıklanmaya çalışılan ruhi yapısı giderek normalden uzaklaştı, zaman zaman geçirdiği depresyonla ve nöbetlerle daha da içine kapandı ve mistik hayatı bütün yönleriyle yaşamaya başladı.

Sabetay'ın yaşadığı yıllarda Yahudi dünyası oldukça büyük sorunlar yaşıyordu. Polonya'da ve Rusya'da büyük kitle katliamları yapılmış, ayrıca antisemit harekette tüm dünyada etkinlik kazanmıştı. Çekilen tüm sıkıntılar ve acılar Kabbalanın mistik dünyasına itmişti Yahudileri, artık bir kurtarıcı gelmeliydi. Aynı dönemde Osmanlı ülkesinde de karışıklıklar vardı, Sengator ve Hotin mağlubiyetleri, Jan Sobyeski'nin galibiyeti, ardı arkası gelmeyen bozgunlar, iç isyanlar, Anadolu'daki kargaşalık, payitahttaki derviş softa mücadeleleri yaşanıyordu. 1666'da Musul civarında Seyid Abdullahoğlu Muhammed mehdiliğini ilan etmişti.[3] İşte tüm bu olaylar ve bunalımlar genç Sabetay'ın üzerinde derin etkiler bıraktı. O beklenen mesihin kendisi olduğuna inanıyordu. Bu arada evleneceği üçüncü karısı Sara'ya yaptığı evliliklerde de başarısız oldu. 1665 yılı Sabetay Sevi'nin hayatında gerçek bir dönüm noktasını oluşturur. Çünkü onun Mesih olduğuna inanan Gazeli Teolog Natan'la tanışacaktır.[4] Natan ona beklenen mesihin habercisi olduğunu söyler, kendiside mesihin geleceğini haber verecek olan kişidir. 31 Mayıs 1665'te Sabetay mesihliğini ilan eder, Gaze haham ve cemaati O'na inanan ilk cemaattir. Kudüs Yahudileriyse O'na inanmazlar ve O'nu kadıya şikâyet ederler. Sabetay'ın Kadıyla görüşerek onu ikna etmesi Natan'ın tüm Yahudi cemaatlerine Mesih'in habercisi olarak gönderdiği mektuplar, ortodoks din adamlarının tüm karşı çıkmalarına rağmen ona inananları hızla arttırmıştır. Artık Polonya'dan Kiev'e, Osmanlı topraklarından doğuya kadar her yerde Mesih'e inananlar vardır, yahudilerin çektikleri sıkıntılar yakında bitecektir. Durumun giderek Sabetay'ın lehine geliştiğini gören hahamlar O'nu son çare olarak Osmanlı Sulta-

nına şikayet ederler. 1666 yılında Sabetay Sevi tutuklanır, İstanbul'a getirilir. Sultan Girit olayları sebebiyle şehirden ayrılmıştır. O'nu Gelibolu'ya yollarlar. Sabetay orada da müritlerinin sürekli ziyaretleri altındadır, Kabbala bilgilerini onlara iletmektedir. En küçük yerel bir ayaklanmanın şiddetle bastırıldığı İmparatorlukta Sabetay'a hiç bir şey yapılmaması padişahında Mesih'e inandığı inancını doğurmuştur ki sonucu Sabetay'a inananların çoğalmasıdır. Polonya'da da aynı iddialar da bulunan Nehemya Kohen isimli haham Sabetay'ın varlığından haberdar olunca onu kendisinin gerçek mesih olduğuna inandırmak amacıyla Gelibolu'ya gelir. Aralarında üç gün süren tartışma neticesinde Sabetay'ın bilgisine yenilen Kohen müslümanlığı kabul ederek onu Osmanlı yetkililerine ihbar eder. Sadrazam bizzat konuyla ilgilenir, Sabetay divana çıkartılır. Hayatı ile iddiaları arasında bir seçim yapması istenir, o hayatını kurtarmayı seçecektir; Sultan'ın isteğiyle müslüman olur, devlet kendisine bir rütbe ve aylık bağlamıştır ayrıca. Mesih'in Aziz Mehmet ismini alarak Müslüman olması bütün Yahudi dünyasında şok etkisi yaratmıştır. Büyük çoğunluk onun sahte mesih olduğuna inanarak ortodoks inanca geri döner, ikiyüz ailelik bir topluluksa din değiştirerek onun yolundan gidecektir. Selânik'e yerleşen bu toplum pratikte Zohar'a dayanan mistik bir yaşam benimser, Yahudi inancını sürdürür, fakat resmen müslüman milletine dahil olarak yaşarlar.[5] İşte tarihte dönmeler olarak adlandırılan cemaat böylece doğmuş olmaktadır.

II

Sabetay Sevi'nin müslüman olduktan sonrada yahudi dinine bağlı olarak yaşaması devlet yetkililerinin gözünden kaçmaz. 1676'daki ölümüne kadar bizzat Sultan'ın emriyle Arnavutluk'a yollanır. Ancak orada da müritlerini yetiştirmiş, çalışmalarını devam ettirmiştir.[6] Son eşi Ayşe ve kardeşi Yakup Kerido onunla beraber olmuşlardır. Ölümünün ardından Kerido cemaatin idaresini ele alır. Ancak 1900'lere kadar geçen üç asırlık sürede cemaat önce ikiye sonra üçe ayrılacaktır. Osmanlı devletinin yaşadığı sorunlar 19 yy. sonrasında ortaya çıkan milliyetçi hareketler, I. Dünya Savaşı ve ardından Mondros Mütarekesi İmparatorluğun çökmesiyle sonuçlanır. 1924 ahali mübadelesiyle 20000 kişiye ulaştığı sanılan dönme cemaati de Türkiye'ye gelir. Atatürk'ün önderliğinde yeni bir devlet kurulmuştur ve bu devlette laisizmi benimsemiştir. Ancak 1924'de Karakaş Rüştü olayı ile[7] cemaatler ciddi bir sarsıntı geçirirler. Zaten Yakubî cemaati daha Selânik'te iken ömrünü tamamlamış, Kapancılar Gonca-ı Edep hareketiyle dış cemiyetle asimilasyonu benimsemişlerdi. Yalnızca kurumsal yapısını sürdüren Karakaşlar kalmıştı ve bu olayla onlarda büyük sorunlar yaşadılar.[8] Dönem idaresinin baskı idaresinden korkan cemaatler ellerinde kalan son bir kaç belgeyi de yok etme yoluna gittiler. 1917'de Selânik'te yaşanan büyük yangın dönme toplumun en önemli kaynaklarını yok etti. 1924 göçü sırasında da Selânik Yahudilerinden Saul Amarillo'ya bırakılan el yazması dua kitapları oğlu tarafından 1948'de İsrail'e getirildi.[9] Bu gün orjinal mektubu Jerusalem'de saklanmaktadır. Cemaatin Yahudiliğe yeniden geri dönme istekleri de iki kez reddedildiği için Türkiye toplumuna karışma tek sonuç olarak kalmıştır.

III

Yukarıda anlatılan tüm bu olaylar 500 yıl önce yahudi olarak Osmanlı topraklarına gelen fakat daha sonra Yahudilikten ayrılan bir cemaatin kısa tarihidir kuşkusuz. Ancak Sabetaycılık daima Sefarad Kültürünün bir parçası olmuştur, o kültürün içinden çıkmıştır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunun siyasi hoşgörüsü uzun süre bu kültürün ortak dili olan Ladino'nun cemaatler içinde korunmasına yol açmış, Türkçe'ye geçiş ancak 19 yy. sonrasında olmuştur. Sabetaycılığın temeli Zohar'a dayanır. Zaten arkasında hiç bir yazılı metin bırakmayan Sabetay Sevi'nin tüm çalışmaları bu mistik dünyanın açıklanması üzerineydi. Nitekim bilgileri onun ölümünden sonra sistematik hale getirildi, kitaplar yazıldı, ancak cemaatin gizli olarak yaşama kuralı nedeniyle bunlar açıklanmadı. 1917 yangını öncesinde Selânik'te Kapancılar grubunun kütüphanesine giren tek insan, tarihçi Rozanes olmuştur. O bu kitapları incelemiş ve bulgularını İbranice eserinde yazmıştır.

Bu gün için Sabetaycılık dünyanın hiç bir yahudi cematince yahudi olarak kabul edilmemektedir, ancak Osmanlı mistik yaşamına da önemli etkilerde bulunan böyle bir cemaatin elde kalan son dökümanlarının da İsrail'de bulunması, bu ülkenin Sabetaycılığı hiç bir şekilde İsrail'in ve yahudi kültürünün bir parçası saymaması ayrıca bu belgelerin Türkiye'li araştırmacılarca tanınmıyor olması tabii ki üzücüdür. Üstelik bu gün hemen hemen ortadan kalkan bu topluma köken olarak bağlı olan insanlar Türkiye'de yaşamakta, bu ülkenin kültür hayatına katkılarda bulunmaktadırlar. Dolayısıyla en kısa zamanda bu değerli el yazmalarının Türkiye'ye getirilmesi ve burada korunarak araştırmacıların yararlanması için tasnif edilmesi amaçlanmalıdır.

Ayrıca 500. yılını kutlayan Sefarad kültürünün ayrılmaz bir parçası olan bu toplumun sanki hiç yaşamamış olarak ele alınması da üzücüdür. Türkiye devletinin de desteklediği kutlamalarda Sabetaycılık ele alınmalı, tartışılmalı ve bu hareketin bilimsel olarak incelenmesi sağlanmalıdır. ☆

[1] Sabetay Sevi'nin ailesinin Mora'dan İzmir'e geldiği bilinmektedir. Bazı kaynaklar onun Aşkenaz asıllı olduğunu, bazılarıysa Sefarad asıllı olduğunu ileri sürerler. Ancak ailesinin Romanyot yahudilerinden olması daha yüksek bir ihtimal olarak gözükmektedir.

[2] Kabbala hayal gücüne dayanan bir yahudi mistik felsefe sitemidir. Bu düşünme tarzı Kabbala adındaki mistik felsefi eserde toplanmıştır. İnsan benliği ve varlığını düş ile birleştiren bir karakterde olması onun İsrail kökekine dayanmadığı şüphesini doğurmaktadır. Kabbala'nın ana kitabı Zohar'dır. Bir iddaya göre M.S. 2. yy. da Rabi Şimon Baryohay tarafından yazıldı. Diğer bir teori ise 13. yy. 'da tamamının ya da bir kısmının Rabi Şimon Deleon tarafından yazıldığıdır. Zohar Tora'nın Gizli ve Esrarlı açıklamalarını içerir. (Kaynak; Ya-

hudilik Nedir?/Yahudi Cemaatleri Dairesi - Tel Aviv tarihsiz s: 138-160 özetle)

3 Abdülbaki Gölpınarlı-Mevlana'dan Sonra Mevlevilik s: 166- İnkılap ve Aka Yay. 1983, 2. Basım)

4 Gazeli Teolog Natan fakir bir ailenin çocuğu iken zengin fakat sakat bir kızla evlenerek zengin olmuş bir haham adayıdır. Sabetay'a gördüğü bir rüyadan bahsederek onun mesihliğini kanıtlayan, rivayete göre 5 asırlık bir belgeyi kendisine vermiştir. (İ A. Gövsa, Sabetay Sevi sa: 26-27)

5 Sabetay Sevi başlattığı hareketin ilk zamanlarında yahudilikteki temel bazı inançları değiştirmiş olmakla beraber günlük dualarda yahudiliğe bağlı kalmıştı. Sefarad ritüellerinin benimsendiği bu dualara yalnızca bazı eklemeler yaptı. Ancak cemaat üyeleri her zaman bu duaları gizlice tatbik ettiler. Toplum dışında daima müslüman oldukları inancını insanlara benimsetmeye çalıştılar ki bu da bizzat Sabetay'ın emridir.

6 Nitekim Sabetay'ın Arnavutluk'taki sürgün döneminde yahudiliğe karşı inancını kanıtlayan en mühim belge bu gün İsrailde'dir. Bu belge O'nun Arnavutluk yahudi cemaatine yolladığı bir mektuptur, burada Sabetay Sevi Yom Kipur Bayramı için dua kitabı istemektedir.

7 1924 yılının 10 Ocak günü TBMM ve Atatürk'e mektuplar gönderen Karakaş Rüştü adında bir vatandaş kendi deyimiyle itiraflarda bulanarak, dönme cemaatinin içyüzünü açıklamaktaydı. Olay basında ve TBMM'de uzun süre tartışıldı, ancak daha sonra kapandı. Fakat tartışmalar sırasında pek çok aile elinde bulunan aile yadigarı belgeleri "...evler dahi aranacak" söylentisi üzerine yok etti.

8 Sabetay Sevi'nin ölümünden sonra kayınbiraderi Yakov Kerido cemaat idaresini ele almıştır. Bir süre onun idaresinde yaşayan cemaat daha sonra tam olarak nedeni bilinmeyen bir sebeple ikiye ayrılacaktır. Yakup'un taraftarları Yakubiler ana grup ise Kapancılar adını almışlardı. Yakubiler sayıca en küçük ve bu gün için en az bilgiye sahip olunan gruptur. Daha sonra Kapancılar grubu içinde Osman Baba olayı ile yaşanan bölünmedede iki alt grup ortaya çıktı. Osman Babanın mesihin devamcısı olduğuna inanan Karakaşlar ile bunu reddeden Kapancılar. Son grup Sabetay Sevi'nin ilkelerine en bağlı olan gruptur ve yahudi ritüellerinde de en az değişikliği yapmışlardır. Ancak sanılanın aksine bu son bölünmede her şeye rağmen aileler bağlarını kesmediler. Selânikte'de birbirine yakın mahallelerde oturuyorlardı, oysa Yakubiler tamamıyla bu iki cemaatten kendilerini soyutladılar.

9 Bu konuda Gershom Sholem The Mystical Mesiah/Shabtai Zwi adlı eserinin önsözünde ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ancak şunu belirtmek gerekiyor; Sabetay Sevi ardında hiç bir yazılı Tora ve Zohar yorumu bırakmamıştır. Onun müritlerine anlattıkları daha sonra cemaat üyelerince el yazısı olarak yazıldı ve bunların büyük bir kısmı 1917 Selânik yangınında yok oldu. Ancak 1713'te Nehemia Hayon isimli bir haham tarafından yazılan "The Mystery of The Faith By Amirah" isimli eser ona dayandırılmaktadır. "Raza di Mehemenuta" orjinal adına sahip bu eserde yazar bizzat Sabetay Sevi'nin inancının temelini teşkil eden "Ulviyetin Sırrı" kavramını onun ağzından aldığını belirtmektedir.

1867 Yılı Paris Sergisine Katılan Osmanlı Sanatkârları

KEVORK PAMUKCİYAN

"Tarih ve Toplum" dergisinin, Kasım 1991 sayısında (s. 33-40), sayın Doçent Dr. Semra Germaner'in, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları" başlıklı değerli yazısını zevkle okumuştuk. Makalede, 1867 yılı Paris Uluslararası Sergisi'ne geniş yer verilmişti (s. 35-38). Yazarın başlıca kaynağı, Salaheddin Bey'in *La Turquie à l'Exposition Universelle de 1867* (1867 Uluslararası Sergisinde Türkiye) adlı eseri olmuştur.

Muhteviyatında, bizi yakından ilgilendiren en önemli husus, sergiye iştirak eden ressamlardan Matmazel Serviçen'in küçük adının kaydedilmiş olmasıydı. "Tarih ve Toplum" dergisinin Ağustos 1990 sayısında intişar eden ve "Osmanlı Döneminde İstanbul Sergilerine Katılan Ermeni Ressamlar" başlığını taşıyan yazımızda (s.40), Matmazel Serviçen'den bahsederken, Dr. Serviçen'in (Serovpe Viçenyan) (1815-1897) Mari ve Verjin adlarını taşıyan, iki kızından biri olduğuna ihtimal vermiştik. Ancak, 1880 de evli olduklarına göre, matmazel zikredilmemeleri gerektiğini kaydetmiştik. Sayın Germaner'in makalesinde de adı Virginia şeklinde geçtiği için, aynı şahıs olduğu anlaşılmaktadır.

Son günlerde, rahmetli dostumuz Dr. Arto Mezburyan'ın (1879-1957), Ermeni tabipleri hakkında hazırladığı muazzam eseri-

Ressam Bedros Sırabyan

nin elyazmasında, Saray tabibi Dr. Dikran Paşa Peştimalciyan'ın (1838-1894) biyografisini tetkik ederken, zevcesi Verjin Peştimalciyan'ın ölümü münasebetiyle, İstanbul'da neşredilmiş "Tidak" (Gözcü) adlı Ermenice haftalık gazetenin, 10 Şubat 1930 tarihli nüs-

hasında intişar eden bir yazının kupürüne rastgeldik ki, Galatasaray'daki Surp Yerrortutyun (namı diğer Üç Horan) Kilisesi'nde yapılan cenaze töreninin tasvirnamesi idi.

Bu kaynağa istinaden, mezkûr kilisenin vefiyat kütüğünden, eski mesai arkadaşımız kilisenin kâtibi Vağarşak Çilciyan, Verjin Peştimalciyan'ın 1 Şubat 1930 da, 72 yaşında öldüğünü tesbit etti. Böylece, doğum tarihi de, 1858 olarak meydana çıktı. Ancak, Matmazel Serviçen, 1880 deki İstanbul Sergisi'nden önce 1867 yılı Paris Sergisi'ne de katıldığı için, mezkûr tarihte dokuz yaşında olmasına imkân yoktur. Matmazel Serviçen, muhtemelen Dr. Serviçen'in Akabi, Maritza, Sırpuhi ve Acib adlı dört kızkardeşinden biridir. Zira, bunlardan ancak ikincisinin evli olduğu bilinmektedir.

Bu hususu kaydettikten sonra, asıl mevzuya geçiyoruz. Bundan birkaç yıl önce, 1867 Paris Sergisi hakkında geniş bilgiler veren *Exposition Universelle de 1867 à Paris - Catalogue général publié par la Commission Impérial - Oeuvres d'Art* adlarını taşıyan Fransızca bir kataloğa rastlamıştık ve bize lüzumlu olan sayfaların fotokopilerini almıştık. Paris'de basılan, fakat baskı yılı kaydedilmeyen kitapta, sergide teşhir edilen sanat eserlerinden bahsedilmektedir. 288 + 6 sayfadan ibaret olan gördüğümüz nüsha, kataloğun ikinci baskısıdır.

Sergiye katılan ve eserleri katalogda kaydedilen devletler, sergideki sıralariyle şunlardır:

Fransa (s. 6), Hollanda (s. 10), Luxembourg (s.112), Belçika (s.113), Almanya (s. 131), Hesse (s. 143), Bade (s. 144), Wurttemberg (s. 147), Bavyera (s. 149), Avusturya (s 165), İsviçre (s. 176), İspanya (s. 186), Portekiz (s. 192), Yunanistan (s. 196), Danimarka (s. 199), İsveç (s. 202), Norveç (s. 206), Rusya (s. 209), İtalya (s. 215), Vatikan (s. 227), Romanya Prensliği (s. 232), Türkiye (s. 234), Mısır (s. 237), Çin (s. 238), Japonya (s. 239), İran (s. 240), Amerika Birleşik Devletleri (s. 241), Brezilya (s. 247), Amerika Cumhuriyetleri (s. 249), İngiltere (s. 251).

Yukarda görüldüğü üzere, kataloğun 234-236. sayfaları Osmanlı İmparatorluğu'na hasredilmiştir. Sanatkârlar ve sanatlar beş sınıfa ayrılmıştır. Birincisinde, yağlı boya tablolar, ikincisinde, muhtelif resimler ve desenler, üçüncüsünde, madalya üzerine oymalar ve gravürler, dördüncüsünde, desenler ve mimarî modeller, beşincisinde ise, gravürler ve lithografyalar yer almaktadır.

Sayın Germaner'in kaydettiği şahıslar mahdut olduğu için, ilerde sanat tarihçilerine faydalı olabilmek arzusu ile, biz burada hepsini eserleriyle birlikte tanıtıyoruz. Sanatkârların soyadları alfabetik sıra ile dizilmiştir.

I. Yağlı Boya Tablolar

AHMET ALİ EFENDİ (İstanbul)

1. Sultan Abdülâziz'in portresi.

Not: Bilâhare Şeker Ahmet Paşa olarak tanınan ressam, 1841 de İstanbul'da doğup, 5 Mayıs 1907 de orada vefat etmiştir.

BAL (İstanbul)

2. "La Guzla"

Şeker Ahmet Paşa'nın kendi portresi.

Not. Gerek ressam, gerekse eserinin adının anlamı hakkında, bir bilgi elde edemedik.

HAMDİ BEY(İstanbul)

3. Çingenelerin molası.

4. Pusu kuran Zeybek.

5. Katledilen Zeybek.

Not. Ünlü ressam Osman Hamdi Bey, 30 Aralık 1842 de İstanbul'da doğup, 24 Şubat 1910 da orada vefat etmiştir.

C. LABBÉ (İstanbul)

6. Avı koruyan köpek.

7. Leylek ve çaylak.

8. "Ara" (?) ve "kakatoes"in (kuş) mücadelesi.

9. Natürmort.

10. Türk kadını ve çocuğu.

11. Portakalların hasadı.

12. Natürmort.

Not. Hayatı hakkında bir bilgi elde edemedik. Sayın Germaner'e göre, çoktan beri İstanbul'a yerleşmiş bir Fransız ressamdır.

DE LAUNAY (İstanbul)

13. Palermo'da rahiplerin gece bekçiliği.

14. Malborough şarkısı.

15. Sicilya karakolu.

PIERRE MONTANI (İstanbul)

16. Bursa'da, Sultan Mehmet Çelebi'nin (1380-1421) mezarı başında dua.

17. Bir derviş tarafından ruhların çağırılması.

18. Türk genç kızlar okulu.

19. Harem parkının içinde eğlence.

20. Yenikale civarında güneşin doğuşu.

21. Deniz manzarası.

22. Üsküdar'dan güneşin batışının görünümü.

RIZA EFENDİ (İstanbul)

23. Okmeydanı çayırı manzarası.

BEDROS SIRABYAN (İstanbul)

24. (Hazret-i İsa'nın) Haçtan indirilmesi.

25. Eyüp sebili.

Not. Saray ressamı olarak da bilinen Sırabyan, 1833 de Ortaköy'de doğup, 12 Temmuz 1898 de Sofya'da vefat etmiştir. Sayın Germaner'e göre, pek çok tablosu ile işbu sergiye katılmıştır.

SERVİÇEN (Matmazel, İstanbul)

26. Kahve taşıyan Çerkes esire.

Not. Baştaki mülâhazatımıza ilâveten şu hususu da belirtelim ki, Matmazel Serviçen, Dr. Serviçen'in meçhul kalmış bir kızı da olabilir. Zira, Serviçen soyadını yalnız kendisi ve evlâdları taşımıştır.

WALKER (Madam, İstanbul)

27. Sultan Abdülâziz'in portresi.

II. Muhtelif Resimler ve Desenler

DE LAUNAY (İstanbul)

1. İstanbul'un muhtelif kıyafetleri ve el sanatları.

PIERRE MONTANI (İstanbul)

2. Elle renklendirilmiş planşlar albümü.

LÉON PARVILLÉ

3. Desenler.

4. Champ de Mars Parkı'ndaki inşaatların desenleri.

PRÉGIOSİ (Cier, Cte) (Şıvalye, Kont) (İstanbul)

5. Saray-ı Hümâyun muhafızlarının kıyafetleri.

Not. Soyadı bugün PREZİOSI şeklinde yazılan ve küçük adı Amadeo olan sanaktâr, 1816 da Malta'da doğup, 28 Eylül 1882 de Yeşilköy'de vefat etmiştir.

DİAKONESLER OKULLARI (İzmir vilâyeti ve şehri)

6. Desenler.

IPHYGÉNIE ZIPCY (Madam, İzmir)

7. Genç kız portresi.

III. Madalya Üzerine Oymalar ve Gravürler

ANESTİ (İstanbul)

1. Kaidesi ve kurması ile çeşme.

GARNIER (İstanbul)

2. Sultan'ın büstü.

HÜKÛMET (İstanbul)

3. Kaidesi ve kurnası ile çeşme.

GROPPLER (İstanbul)

4. Somaki vazolar.

ABDULLAH (Suriye vilâyeti, Kudüs şehri)

5. Kabartma ve hakkedilmiş kıymetli taşlar.

DİDOB (Suriye vilâyeti, Bethleem şehri)

6. Sedef üzerine gravürler.

HANNO HABACİ (Bağdat eyaleti, Musul şehri)

7. Çivi yazılı kitabeler.

8. Yarım kabartma parçalar.

İLYAS (Suriye vilâyeti, Bab-ül Musa köyü)

9. Mozayikler

MÜBAREK ve ATİK (Suriye vilâyeti , Bethleem şehri)

10. Haçlar.

IV. Desenler ve Mimarî Modeller

DETHIER (Avusturya'nın imparatorluk ve krallık Mektebi'nin müdürü, Beyoğlu)

1. İstanbul'un eski abidelerinin etüdleri ve restorasyonları.

Not. Bir yıl kadar önce, Feriköy Lâtin Mezarlığı'nda, Charles Dethier adında bir şahsın mezartaşına tesadüf etmiştik. Kısa kitabesine göre, 1845 te doğup, 1932 de vefat etmiştir. Ancak, aynı şahıs olduğunu düşünmek biraz güçtür. Zira, 22 yaşında önemli bir mektebin müdürü olması pek muhtemel değildir.

HÜKÛMET (İstanbul)

2. Boris Bonça tarafından çizilen, Bursa'daki abidelerin plânları, kesitleri ve cephe projeleri.

HÜKÛMET (İstanbul)

3. Barborini ve Montani tarafından çizilen, Osmanlı Sergisi'nin plânları, kesitleri ve cephe projeleri.

Not. Sayın Germaner'in makalesinde, Barborini soyadı, Barberini şeklinde yazılmıştır.

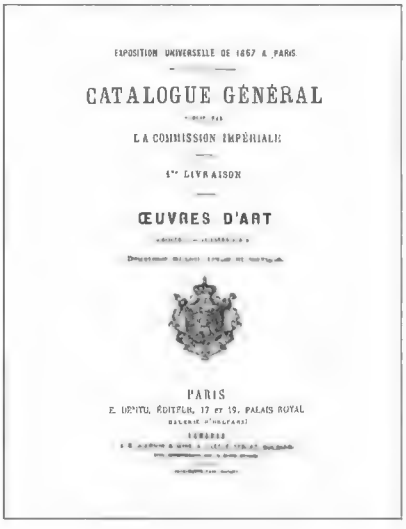
EXPOSITION UNIVERSELLE DE 1867 A PARIS

CATALOGUE GÉNÉRAL

PUBLIÉ PAR

LA COMMISSION IMPÉRIALE

1re LIVRAISON

ŒUVRES D'ART

PARIS

E. DENTU, ÉDITEUR, 17 et 19, PALAIS ROYAL

GALERIE D'ORLÉANS

LONDRES

HÜKÛMET (İstanbul)

4. Montani ve Barborini tarafından çizilen, İstanbul abidelerinin plânları, kesitleri ve cephe projeleri.

L. PARVILLÉ (İstanbul)

5. Mimarî proje, mezar.

V. Gravürler ve Lithografyalar

ALİ EFENDİ (İstanbul'daki Takvimhane ressamı)

1. Taş üzerine hakkedilen Padişah Tuğrası ve sureti.

2. Üsküdar'daki Selimiye Camii'nin bakır üzerine planşı ve sureti.

3. Bakır üzerine çiçek sepeti planşı.

4. Tuğra planşının sureti.

BOURGEOİS (İstanbul)

5. Arap sanatları.

L. PARVILLÉ (İstanbul)

6. Onbeşinci yüzyıla ait Türk mimarlık ve dekorasyonlar defteri.

Burada makalemiz sona ererken, temennimiz, Osmanlı Devleti'nin, bütün dış ülkelerde katıldığı sergilerdeki Osmanlı paviyonları hakkında, kapsamlı bir çalışmanın hazırlanmasıdır. Zira, bu gibi bir eser, Türk Sanat Tarihi bakımından, önemli bir boşluk dolduracaktır. ☆

Hasan Tahsin adına dikilen "İlk Kurşun Anıtı", Turgut Pura, 1972-73

İzmir'de Atılan İlk Kurşunun Sahibi Meselesine Dair Notlar

TURAN AKKOYUN

Millî Mücâdele tarihinde İzmir'in işgali (15 Mayıs 1919) acı[1] ve önemli bir yer tutar. Aynı gün İzmir'de ilk kurşunun atılması da dikkate değer bir olaydır. Bu konuda zaman zaman şiddetli tartışmalar yapılmıştır. Olayın yetmiş üçüncü yıldönümünde Süleyman Ünal ve M. Nejat Sezik tarafından yayınlanan *"İlk Kurşun ve Hasan Tahsin"*[2] başlıklı yazı dizisi bunun son örneği olmuştur. Bu yazı dizisi meselenin çözümüne yardımcı olabilecek yeni bir bilgi getirememiş görünmektedir. Zira tefrikada ilk kurşun tartışmalarına açıklık getirmekten ziyade Hasan Tahsin'in[3] şahsı ve davranışları üzerinde durulmuştur. Son bir kaç paragrafda İtalya Dışişleri eski Bakanı Kont Sforza'nın "İlk kurşunu bir Yunanlı veya Rum tahrikçi attı" sonucuna varılmaktadır.[4]

Aslında tartışma 1972 senesinde İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nin Konak meydanına gazeteci Hasan Tahsin'in bir heykelini yaptırmak için bir kampanya açması ile başladı. Bundan önce böyle bir tartışmanın ehemmiyeti yoktu. Millî Mücâdele'nin hemen sonrasında basında İzmir'in işgali ile ilgili yazılarda bu konuya temas bile edilmemişti.[5] Memleketi "gezip dolaşarak", "dostlarının anılarından ve özel notlarından" istifade ederek Millî Mücâdele'nin romanını 1969'da *Bozkırda Sabah* başlığı ile yayınlayan Bekir Büyükarkın, eserinin ilk bölümünü İzmir'e ve burada atılan ilk kurşuna ayırmıştır. Bu esere göre ilk kurşun'u Hasan Tahsin atmamış ve bu kahramanlığı gösteren şahsiyet de şehit edilmemiştir.[6] Bu arada Cemâl Anadol, tarih belirtmeksizin Alparslan Türkeş'in İzmir'de Hasan Tahsin'in bir heykelinin dikilmesini istediğini yazmış ve "bu heykelin yıllarca ve yıllarca sonra dikildiğini" [7] ifade etmiştir.

İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nin Kampanyası büyük ilgi gördü. "Bu durum, İzmir'de Atatürk Ormanı adı verilecek bir ormanın kurulması ve orada Türk bağımsızlık savaşı şehitler adına bir kollektif anıt dikilmesi için daha önce kurulmuş olup kendisi de halktan ilgi ve bağış bekleyen bir derneğin hoşuna gitmedi. Dernek yöneticilerinden İzmir'e çok hizmetleri olmuş eski Belediye Başkanı, eski Bakan Dr. Behçet Uz 22 Ocak 1973 günü bir basın toplantısı yaptı."[8] İzmir Gazeteciler Cemiyeti işi çok ciddi tutmaktadır. Zira cemiyetin 1972'nin sonlarında yayınlamış olduğu *Anıt Adam Osman Nevres (Hasan Tahsin)* isimli eserde ilk kurşunu Hasan Tahsin'in attığı, karşı fikirler dikkate alınmadan iddia edilmiştir. Eserdeki şu ifade dikkatten kaçmamaktadır: "Cumhuriyetimizin ilk yıllarında, yakın tarihimizde cereyan etmiş bir takım olayların ve yürütülmüş faaliyetlerin açığa vurulması ve tartışılması sakıncalı görülmüştü. İşte, bu sakıncalı durumdur ki, bugün diğer bazı memleket çocukları gibi, asıl adı Osman Nevres olan Gazeteci Tahsin Recep Bey'in de şahsiyetinin ve değerinin tam manâsıyla ortaya çıkarılamaması sonucunu doğurmuştur."[9]

İzmir Belediyesi eski başkanlarından Dr. Behçet Uz'un basın toplantısı *Ege Ekspres*'de *"Behçet Uz: Hasan Tahsin anıtı bütün şehitlerin hatırasını yaşatmalıdır" Yeni Asır*'da *"İzmir'in Belediye Başkanları Yalnız Hasan Tahsin Adına Bir Anıt Dikilmesine Karşı"*, *Ege Ekonomi*'de ise *"İlk kurşunun sadece Hasan Tahsin'e mal edilmemesi istendi"*[10] başlıkları ile geniş bir haber olarak yayınlanır. Bu ortak habe-

re göre, eski başkan: "Biz bir tek anıt adam tanıyoruz, o da Atatürk'tür." demiştir. Eski Belediye Başkanları Reşat Leblebicioğlu, Hulusi Selek, Enver Dündar ve Selahattin Akçiçek adına konuşan Dr. Behçet Uz, İzmir Gazeteciler Cemiyetinin bir meslektaşı uğruna giriştiği çaba için kutlamak gerektiğini bildirmiş, ancak işgal günü şehit edilen yüzlerce kişi olduğunu, bir tek kimseden ibaret olmadığını ifade etmiştir. Dr. Uz, işgal günü için dikilecek bir anıt hayatlarını İzmir şehri uğruna kaybedenlerin tümünün hatırasını yaşatacak nitelikte olmasını istemiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: "İzmir'de Hasan Tahsin anıtı dikilmesi yolundaki teşebbüsler bizlere yakın tarihimizin bu feci olayını ayrıntılarıyla anlattı. Sayın hemşehrilerimizin de bildiği gibi Türkler için kara bir gün olan 15 Mayıs 1919'da yüzlerce İzmirli düşmanın hain ve zalim kurşunlarına hedef olmuş ve şehit edilmiştir. Bunlar arasında yetişkin insanlar, ihtiyar, kadın ve çocuklar vardır. Bir kısmının kimliği bellidir. Bazıları ise ismen bilinememektedir. İzmirli hemşehrilerimizi yıllar boyunca belediye başkanı olarak temsil etmek şerefini yıllarca taşımış olan bizler büyük felekat gününün işgal anında şehit edilenlerin tümünü birleştiren ve milletçe duyulan acıyı sembolize eden bir anıtla canlandırılması gerektiğine inancımızı belirtmek isteriz." *Yeni Asır*, basın toplantısından bir cümle daha iktibas etmiştir: "Genelkurmay başkanlığının anıta 'ilk kurşun' adının verilmesi ve anıtta işgal gününün canlandırılması yolundaki uyarısına katılıyoruz."

Basın toplantısı haberinin gazetelerde yayınlandığı gün, Necdet Öklem, *Ege Ekonomi*'de *"Şehit Hasan Tahsin ve İlk Kurşun"*[11] başlıklı makaleyi yayınlayınca İzmir basını bu konunun şiddetli bir tartışmasına sahne olur. Sırasıyla Bilge Umar, *"İzmirliler sizin gibi düşünmüyor sayın Behçet Uz"*[12], Dr. Behçet Uz, *"Taş Değil Bir Fikir"*[13], Pertev Arat, *"Anıt Hakkında"*[14], Bilge Umar, *"İlk kurşunu Hasan Tahsin atmıştı. Bu fikir yargılanıyor"*[15], İzmir basınında bu konudaki tartışmaları kapsayan bu yazıların[16] yanında bazı yazarlar tartışmaya katılmadan konuya yakınlık gösterirler. Bunlar arasında Ergun Göksan[17], ve Altemur Kılıç[18] Hasan Tahsin anıtı lehinde yazıları ile dikkati çekmektedir. Zaten tartışmanın esas sebebi anıt değil, bunun Hasan Tahsin'e ait olup olmaması meselesidir.

İzmir basınındaki tartışmalar sonunda "Hasan Tahsin Anıtı" bu gazetecinin heykelini içeren "İlk Kurşun Anıtı"na döner. Bu tartışmalara katılan Bilge Umar, anıtın inşasından hemen sonra yayınladığı *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri* isimli eserinde bu mesele hakkında geniş bir değerlendirme yapar.[19] Yazar, bu eserinde ilk kurşunun bir Rum, Yunan taburuna karşı Türklerin topluca, bir hapishane firarisi, saatçi Aziz Efendi, Arap Rasim, Yunan askeri, yerli Rumlar ve Giritli Hasan Tahsin Bey tarafından atıldığı iddialarını tahlil ederek Hasan Tahsin'e gider.

İlk kurşun anıtının inşasında olayı sadece basındaki faaliyet ve tartışma ile sınırlı tutmak çok yanlış olacaktır. Çok yönlü bir gayretin varlığını hiç kimse inkar edemez. Zira Ocak 1973'de yine İzmir Gazeteciler Cemiyeti "Hasan Tahsin anıtı yararına" bir futbol müsabakası düzenler. Böylelikle hem maddi bir kazanç sağlanacak hem de olay daha geniş kitlelere günlük spor faaliyetleriyle duyurulmuş olacaktır. Fenerbahçe'nin birinci, Galatasaray'ın ikinci, Altay'ın üçüncü, Göztepe'nin dördüncü olduğu müsabakada anıt için, masraflar düşüldükten sonra 230.000 lira kalmıştır.[20] Ayrıca İzmir Olgunlaştırma Enstitüsü de yine anıt yararına Türkiye çapında bir defile hazırlar. [21]

Bu tartışmalara ait notlarımızı, anıtın inşasından önce yayınlanan fakat pek bilinmeyen iki ayrı bilgi ile tamamlamak istiyoruz. Bunlardan ilki, Sadık Atak'ın, *İki Üniversitelinin Aşkı*[22], isimli eserinde verilmiştir. İzmir'in işgalini anlatırken, ".... O sırada: emniyet görevlisi bir Türk Komiseri, Giritli Sabri Bey, aldığı bir emri ulaştırmak üzere Yunan binbaşısına doğru geliyordu. Binbaşının emriyle, üzerine ateş açıldı. Zavallı Komiser, bir anda delik-deşik olmuştu. İşte, (ilk Yunan kurşunu) Konak meydanında patlamıştı!.. Yunan askerleri zavallı bu (ilk şehid)in kanlı vücudunu çiğneyerek ve ezerek, hükümet konağına doğru ilerliyordu. Konak meydanına bakan kahvehaneleri dolduran Türkler; bu kanlı faciayı görmüşler, dişlerini gıcırdatıyorlardı. Bu kahpelik karşısında sabrı taşan bir yağız delikanlının, kışlanın altındaki Askeri kıraathaneden fırladığını gördük. İki elinde iki (parabellum tabanca) parlıyordu. Efzun askerlerinin üzerine ateş ederek atılan bu yağız delikanlı, Üsteğmen Germencikli İbrahim bey idi. İşte bu da, İzmir'de patlayan (ilk Türk kurşunu) oldu!.. Arkasından *(Hukuku Beşer)* gazetesi sahibi Recep bey ve oğlu Hasan Tahsin bey, ellerindeki bombalarla düşmanın üzerine atıldılar... Efzun askerleri, makinalı tüfeklerle ateşe başladılar ve Hasan Tahsin bey şehit düştü." [23]

Ödemiş'te kurulan Kuvâ-yı Millîyede önemli işler başaran Ali Orhan İlkkurşun[24], 1958'de yayınladığı hatıralarında 27.7.1947 tarihli bir mektup yayınlar. Bu mektup Ödemiş'te barut bayiliği yapan Radoviç muhacirlerinden İsmail Kalender'e aittir: "İzmir'in işgali sabahı, hapishaneyi boşaltmak için harekete geçenler arasındaydım. Daha önce kışlanın debboyuna gitmiştik. Ben silah edinememiştim, amma elime geçirdiğim bir bez fişeği de bırakmamıştım. Hapishane kapısından dışarıya uğrayanlardan biri debboya koşmuş ve bir mavzer bulmuştu. Silahına bir fişek bastı. Otuzluk orta boylu tıknaz bir genç adamdı. Güneşsiz ve havasız mahkumiyet şartları benzine bir beyazlık getirmişti. Üzerinde zeybek cepkenine benzeyen kısa bir mintan vardı. Belini de renkli ve geniş bir zeybek kuşağı sıkıyordu. Sırtına

pırıl pırıl bir camadan ve başına da ipek oyalı yazma dolanmış uzun püsküllü bir fes geçirirseniz kuşağın üzerine bir şal salıp bir de silahlık taksanız efeliğini kusursuz bir hale getirebilirsiniz. Belki bu genç adam hapishaneye düşmüş efelerden biriydi. Belki de büyük veya küçük Menderes köylerindendi. Konuşması bu ihtimali kuvvetlendirecek bir kıvraklıktaydı.... Bir anda herşey karıştı. Yukarıda üç-beş kelime ile portresini çizmeğe çalıştığım adam top gürleyişini andıran bir sesle "-ülen Yunan gelmiş be" diye haykırdı. Arkasından kolay kolay yenilip yutulamıyacak bir hareket savurdu. Aynı saniyeler içinde mavzerini doğrulmuş ve Yunan bayrağını taşıyan efzona nişan almıştı. Top gürleyen sesini mavzerin mermisi noktaladı. Bayraktar yere serilmişti."[25] İsmail Kalender mektubunda bu olayı efzonlara karşı ilk kurşun olarak ifade etmiştir.

1991 yılı sonlarında da *Ege'de Yarın* gazetesi, üç satırlık manşetinde şu ifadeyi kullanmıştı: *"Şeref Üsküp'ün, 'Milli Mücadele'de Efeler' isimli araştırması bir iddiayı gündeme getirdi. İlk kurşunu Hasan Tahsin atmadı"* [26] Burada ise Celal Bayar kaynak gösterilerek ilk kurşunu saatçi Aziz Efendi'nin attığı iddia edilmektedir.

İzmir'de atılan ilk kurşunun kime ait olduğu konusunda ortaya atılan iddialardan anlaşılacağına göre bu konuda ortak bir sonuca gitmek mümkün görülmemektedir. "İzmir'de atılan ilk kurşun üzerinde hatalı iddialar vardır. Bir rapora göre, ilk kurşunu attığı iddia edilen Hasan Tahsin evinde şehit edilmiştir. Buna karşılık, *Ahenk* Gazetesi Başyazarı Şevki Bey, ilk kurşunun saatçı Aziz Efendi tarafından atıldığına şahit olduğunu yazar. Çeşitli kaynaklarda yaptığımız araştırmalara göre, ilk kurşunun kimin tarafından atıldığının atıldığını belli olmadığı en doğru hüküm olacaktır."[27] Necdet Öklem'in bu fikrindeki isabeti belirtmek, hem konuya ilmî ve gerçekçi bir yaklaşım olacak hem de gerekli-gereksiz tartışmaların sürüp gitmesini engelleyecektir. ☆

1 Tahsin Ünal, "Mondros Mütarekesi Üzerine Başlayan İzmir Faciası", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı: 9, Ekim 1968, s. 4-8.

2 Süleyman Ünal ve M. Nejat Sezik, "İlk Kurşun ve Hasan Tahsin", *Zaman*, sayı: 9993-9995, 15-17 Mayıs 1992, (Üç Tefrika)

3 Hasan Tahsin'in hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ümid Sinan Topçuoğlu, *İlk Kurşun*, İstanbul 1974, s. 68-75

4 Bu iddiayı kaynak göstererek şuradan almışlardır: Kont Carlo Sforza, "Bir İtalyan Politikacının Kaleminden Kurtuluş Savaşı'mızın Bir Tahlili", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı: 12, Aralık 1975, s. 46-54.

5 Örnek olarak: Mehmed Şevki, "Bir Kusur" *Ahenk*, Aded. 9535, 16 Mayıs 1340; *Ahenk*, *Nr.* 10133, 15 Mayıs 1927.

6 Bekir Büyükarkın, *Bozkırda Sabah*, İstanbul 1981, s. 5-7.

7 Cemâl Anadol, *Haksızlığa Yolsuzluğa Siyonizme Komünizme Her Türlü Emperyalizme Karşı Türkeş*, İstanbul t.y., s. 47.

8 Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara Haziran 1974, s. 120.

9 Zeynel Kozanoğlu, *Anıt Adam Osman Nevres (Hasan Tahsin)*, İzmir t.y., s. 16; Adından da anlaşılacağı gibi eser kamuoyunu bu konuda hazırlamayı hedeflemiştir. Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığına dair hemen hemen bütün literatür gözönüne serilmiştir. Ancak bir kaçı istisna tutulmak şartıyla 1960'lı yıllarda yayınlanan eser ve makalelerin çoğunlukta olduğu dikkati çeker. Özellikle basındakiler dikkati çekmektedir; Anıtın inşasından sonra, Ümid Sinan Topçuoğlu yayınladığı eserinde, "Mıntıka Müfettişi Yüzbaşı Ziya Bey'in İzmir'in işgali esnasında vukubulan hadiseleri Umum Jandarma Komutanlığı'na anlatan raporu"nu verirken bir dipnot düşerek hiçde tatminkâr olmayan şu açıklamayı yapmak zorunda kalmıştır: "O günlerde hiçbir resmi raporda ilk kurşunu Hasan Tahsin Recep'in attığı kaydedilmemiştir. Aksine önce Rumların başladığı iddia edilmiştir. Yunan vahşetine Türk saldırısının sebep olduğu kanaatinin yaygınlaşmaması için böyle hareket edilmiştir." Topçuoğlu, a.g.e., s. 59.

10 *Ege Ekspres*, sayı: 8196, 23 Ocak 1973; Yeni Asır, sayı: 24062, 23 Ocak 1973; *Ege Ekonomi*, sayı: 1360, 23 Ocak 1973.

11 Necdet Öklem, "Şehit Hasan Tahsin ve İlk Kurşun", *Ege Ekonomi*, sayı: 1360-1361, 23-24 Ocak 1973, (İki tefrika). İkinci makalede başlık bir hayli uzatılarak şu hale getirilmiştir: "Şehit Hasan Tahsin ve İlk Kurşun. H. Tahsin evinde öldürülmüştür. İşgal günü İzmir'de yüzlerce vatandaşımız şehit edildi. Bir işgal anıtı, tek şahsa ithaf edilemez".

12 Bilge Umar, "İzmirliler sizin gibi düşünmüyor sayın Behçet Uz", *Yeni Asır*, sayı: 24064, 25 Ocak 1973.

13 Behçet Uz, "Taş Değil Bir Fikir", *Yeni Asır*, sayı: 24078, 8 Şubat 1973.

14 Pertev Arat, "Anıt Hakkında", *Yeni Asır*, sayı: 24091, 21 şubat 1973.

15 Bilge Umar, "İlk kurşunu Hasan Tahsin atmıştı. Bir fikir yargılanıyor"., *Yeni Asır*, sayı: 24093-24100, 23 Şubat-2 Mart 1973, (sekiz tefrika).

16 Bu yazıların genel bir değerlendirmesi için bk. Umar, a.g.e., s. 120-121.

17 Ergun Göksan, "Bravo...", *Ege Ekspres*, sayı: 8195, 22 Ocak 1973; Ay. Yaz. "Anıt Meselesi", *Ege Ekspres*, Sayı: 8197, 24 Ocak 1973.

18 Altemur Kılıç, "Hasan Tahsin Anıtı ve Milli Sporumuz", *Ege Ekspres*, sayı: 8239, 25 Şubat 1973.

19 bk. Umar, a.g.e., s. 119-166.

20 *Ege Ekspres*, sayı: 8196, 23 Ocak 1973.

21 *Yeni Asır*, sayı: 24125, 28 Mart 1973.

22 Sadık Atak, *İki Üniversitelinin Aşkı*, Ankara 1970; Beni bu eser ve bilgiden haberdar eden sayın hocam Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya teşekkür borçluyum.

23 *Ay. Es.* s. 137-138.

24 Ödemiş'te kurulan Kuvâ-yı Millîye ve Ali Orhan İlkkurşun hakkında bk. Cevat Sökmensüer, *Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralarım*, İzmir t.y. s. 21-22.

25 Ali Orhan İlkkurşun, "İzmir'in işgali ve Ege'de Şahlanan Türk Mukavemeti Haydin Efeler", *Ege Ekspres*, sayı: 3003-3004, 19-20 Mayıs 1958.

26 *Ege'de Yarın*, sayı: 165, 5 Kasım 1991.

27 Necdet Öklem, *Türk Devrim Tarihi*, İzmir 1977, s. 159; İzmir'de atılan ilk kurşunun Hasan Tahsin tarafından atıldığını ısrarla savunan Bilge Umar da şu açıklamayı yapmadan geçememiştir: Türk Genelkurmay arşivleri belgeleri muhafaza ettiği gibi, bu belgeler Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından Ankara'da her üç ayda çıkarılan *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* içinde yayınlanır. Keza, aynı daire Türk istiklal savaşının resmi nitelikte bir tarihini de bu belgelere dayanarak yayınlamaktadır; Gerek adı geçen derginin, gerek diğer eserin yayınlamış ciltlerini dikkatle inceledim. Bunlarda ilk kurşunu Hasan Tahsin'in atıp-atmadığı konusunda tartışma yapıp sonuca varan bir yazıya rastlamadığım gibi, böyle bir sonuç çıkarmağa elverişli belgelerin yayınlandığını da görmedim." Umar, a.g.e., s. 122.

30 Ağustos Zaferi ve İstanbul'daki Yankıları

DR. METİN AYIŞIĞI

Sakarya Zaferi'nden sonra İtilâf Devletleri'nin Türkiye hakkındaki düşüncelerinde gözle görülür değişiklikler meydana gelmişti. Bilhassa İngiliz kamuoyunda Yunanlılar'a karşı oluşan güvensizlik açık olarak görülmeye başlamış, Avam kamarasında yapılan bir toplantıda, Yunanlıların uzlaşmaz tutumları karşısında yegâne çarenin ekonomik abluka olduğu vurgulanmıştı[1]. Yunanlılar tarafını tutan İngilizler bile, Sakarya'da Türk zaferine bakarak Yunan ordusuna güven duyulamayacağı kanaatini gizlemiyorlardı.[2] Ayrıca, Hindistan'da Gandhi'nin Müslüman Hindlilere destek vermesi, "Ahmedâbad'taki Millî Hind Kongresi'nin İstanbul'un boşaltılmasını, İzmir'in ve Edirne ile birlikte Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini" ısrarla istemesi İngiltere'yi güç durumda bırakmıştı. Sonuçta içte ve dıştan gelen yoğun baskılar karşısında İngiltere ile müttefikleri, hem Şark Meselesini görüşmek ve hem de Türk askerî harekâtını durdurmak maksadıyla, 21 Mart 1922'de Paris'te toplandılar ve aldıkları kararları 22 Martta Türkiye ve Yunanistan'a bildirerek, mütâreke teklifinde bulundular. Mütâreke teklifinin bir sûreti, İstanbul Hükûmeti Hâriciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ile Paris'e gelmiş olan Yusuf Kemal Bey'e de verildi.[3] Konferansta birlikte hareket etme kararı alan İstanbul ve Ankara heyetleri yaptıkları görüşme ve beyânatlarla da bunu ortaya koymuşlardı.[4] Bâbıâli ise, İstanbul'daki İtilâf Devletleri Yüksek komiserlerine verdiği cevabî notada, mütâreke teklifinin kabul veya reddini ortaya koymamakla beraber bu hususta cevap vermenin yalnız İstanbul Hükûmeti'ne ait olmadığını ve konferansın teklifinde İzmir ve Anadolu'da işgal altındaki arazinin tahliyesinden bahsolunmadığı, Trakya hakkında ise hiç bir kayıtın mevcut bulunmadığını ve Trakya geri verilmediği takdirde İstanbul'un herhangi bir tecavüze karşı müdafaa edilemeyeceğini bildirerek, bu hususta İtilâf Devletlerinin nazarı dikkatlerini çekmiştir.[5] İtilâf Devletlerinin bu notasına cevap vermek için Yusuf Kemal Bey'in dönmesini bekleyen Ankara ise, cevap vermeye hazırlanırken, İtilaf Devletleri 26 Mart 1922 tarihinde ikinci bir nota daha verdiler. Bir anlamda barış şartlarının esaslarını kapsayan bu nota, aslında Sevr'in başka bir şekilde ifadelendirilmiş hali idi.[6] Yunanistan ise, Anadolu'da düştüğü çıkmazdan kendini çıkarabilecek olan bu mütâreke teklifini derhal kabul etti. Buna karşılık Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin notalarına 5 Nisan 1922 tarihinde vermiş olduğu cevapta, prensip olarak mütârekeyi kabul ettiğini, fakat mütârekenin imzalanmasından itibaren dört ay içinde Anadolu'nun boşaltılmasını istediğini bildirdi.[7] Ankara'nın kararını bütün gücüyle destekleyen Bâbıâli, 8 Nisan'da üç müttefik devlet hâriciye nazırlarına cevâbi bir nota verdi. Bizzat Hariciye Nazırı İzzet Paşa tarafından yüksek komiserlere verilen bu notada, Yakın Doğu'da sulh ve sükûnun yeniden hâkim olduğunu görmek arzusunda olan Bâbıâli, üç hafta içinde murahhaslarını konferansa göndermeye hazır olduğunu bildirdi. Ayrıca, mevcut cepheden çekilecek olan Yunan ordusunu, ne de başka Yunan birliklerinin Türkiye'ye nakil ve yığınak yaptırılmamasını talep etti.[8] Fakat İtilaf Devletleri, 15 Nisan'da verdikleri cevapta Ankara'nın tekliflerini reddettiler.[4] Ankara, buna rağmen 22 Nisan 1922 tarihinde verdiği cevâbi notada, mütâreke konusunda anlaşmaya varılmasa bile, sulh görüşmelerini ertelemenin uygun olmayacağını bildirerek, İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif

etmişse de, bu teşebbüsten de bir sonuç alınamamıştır.[9]

İtilaf Devletleri ise, Anadolu'nun tahliyesi için sulh şartlarının kabul edilmesinde ısrar ediyorlardı.[10] Halbuki İtilaf Devletleri, Türkiye'nin istiklâl ve mevcudiyetini temin eden bir antlaşma ortaya koysa, Ankara Hükümeti sulha razı olacağı gibi, İstanbul'la olan anlaşmazlık da sona erebilecekti.[11] Nitekim aynı hususa dikkat çeken veliahd Abdülmecid Efendi, "Daily Express" gazetesinin İstanbul'daki muhabirine verdiği beyanatta, İtilaf Devletleri'nin Edirne ve Gelibolu hakkındaki kararlarını değiştirdikleri takdirde teklif edilen şartların Türkiye ile barış yapılmasına yeterli olabileceğini ifade etmiştir.[12] Bunun yanısıra, 2 Mayıs 1922 tarihinde, İstanbul'da İngilizce ve Fransızca yayımlanan "L'Aurore" gazetesi muhabirine verdiği beyanat gerçekten "Kuvâ-yı Millîye'yi" destekler mahiyettedir. Dünyanın ilerlemesi için en iyi vasıtanın milletlerin birbirlerine yaklaşması olduğuna işaret ederek, "Birbirlerine yardım etmek mecburiyetinde olan İngiltere ve Türkiye'nin de yakınlaşmasını sağlayacak yegâne gerçeğin sulh olduğunu, bugün ise en mukaddes haklarını müdafaa mecburiyeti altında bırakılan Türklerin, bu kadar kanlı muharebelerden sonra şeref ve haysiyetlerini kırmayacak bir sulhdan başka bir şey istemediklerini söylemiştir.[13]

Ancak, bütün bu iyi niyetli beyanat ve gayretlere rağmen, Yunanlılar Anadolu üzerindeki isteklerinden vazgeçmiş değillerdi. Aksine işgal etmiş oldukları Türk topraklarını terk etmelerinin söz konusu edildiği sıralarda, bazı yerleri yeniden işgal etmeye başlamışlardı. Nitekim, İtalyanlar'ın 18 Nisan 1922'de Menderes Vadisi'nden çekilmeleri üzerine, hemen harekete geçerek, 21 Nisan'da Söke'yi, 30 Nisan'da Kuşadası'nı işgal ettiler. Nihayet bir de göz dağı vermek isteyen Yunanlılar, 7 Haziran'da Samsun'u bombardıman ettiler. İstanbul ve Ankara Hükümetleri bu saldırıyı şiddetle protesto ettiler.[14] Bu olayın yankıları henüz sona ermişti ki, İzmir ve Manisa çevresini Yunanistan'a ilhak etmek için harekete geçen İzmir'deki Yunan komiseri Sterghiades bir milli savunma ligası teşkil ederek, 30 Temmuz 1922'de "İonia Muhtariyetini" ilân etti.[15] Bu gelişmeler üzerine Bâbıâlî, 1 Ağustos 1922 tarihinde İstanbul'daki müttefik devletlerin yüksek komiserlerine bir nota vererek, Yunanlıların Batı Anadolu'da muhtariyet ilân etmelerinin, hiç bir kıymeti olmadığını bildirerek sert bir dille protesto etti.[16] Bunu 9 Ağustos'ta Ankara'nın protestosu izledi. Ancak, Yunanlıların istekleri bununla da bitmemiş, bu kere barışı Türklere zorla kabul ettirmek için, İstanbul'u işgal etme teşebbüsüne giriştiler. Bunun için 29 Temmuzda İngilizlere başvurarak müttefiklerin iznini istediler.[17] Fakat bu istekleri müttefiklerce kabul görmedi. Bilhassa İstanbul'un ve Boğazların İngiltere'nin kontrolu altına girmesi demek olan böyle bir hareket, Fransa ve İtalya'yı telaşlandırdı. Bunun üzerine Yunanlıların muhtemel bir harekâtına karşı gerekli tedbirleri alan İngiltere, 31 Temmuz'da Fransa ve İtalya ile birlikte Yunan isteklerini reddetti.[18] Bununla beraber İngiltere Başbakanı Lloyd George, 4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, savaşın bütün sorumluluğunu Osmanlı Devleti'ne yükleyerek, Ankara'nın tüm teklifleri reddettiğini; Yunanlıların her savaşta yararlılık gösterdiklerini; Karadeniz Bölgesi'nde Türklerin Hıristiyanlara zulmettiğini ve azınlıkları yok etme politikası izlediğini söyleyerek Türkiye'yi tehdit etti.[19] Lloyd George'un tehdidine Türk ordularının başkumandanı Mustafa Kemal Paşa aldırış etmedi. İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ise 14 Ağustos'ta İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir nota vererek, Lloyd George'un nutkunu protesto etti.[20] Böylece hiç bir taraftan destek bulamayan Yunanlılar, İtilaf Devletleri'nin kararlı tutumu karşısında İstanbul hakkındaki isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldıkları gibi, 15 Ağustos 1922'de müttefiklerin "İonia" muhtariyetini reddeden notasını aldılar.[21]

Büyük Zaferin İstanbul'daki Yankıları

Büyük Zafer ve İzmir'in geri alınması memleketin her tarafında, bir çok İslâm ülkesinde sevinç gösterileri ile kutlanmış, her taraftan *tebrik telgrafları* yağmıştır. İstanbul Hükümeti, 11 Eylül 1922 Pazartesi akşamı Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, "Kumandan-ı besâlet simât" tabirini kullanarak, Yunan zulmünün sona erdirilmesi, gösterilen kahramanlık, üstün gayret ve fedakârlık dolayısıyla başta kendisi olmak üzere bütün kumandan ve askerlerimizi tebrik etmiştir.[22] Prens Sabahaddin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e girdiği gün çekmiş olduğu telgrafta, zaferden duymuş olduğu memnuniyeti dile getirerek, başta kendisini, Türk ordusunu, Büyük Millet Meclisi ile beraber bütün Türk Milleti'ni tebrik etmişti.[23] Bunun yanısıra "Muallimler Cemiyeti", "Talebe-i Ulûm Cemiyeti", ve "Maden Kömürü Amele Cemiyeti" çekmiş oldukları telgraflarla, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisini kutlamışlardır.[24] Ayrıca İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği, işgal altında bulunan topraklarımızın kurtuluşu dolayısıyla, orduya "Darülfünûnun" selam ve şükran duygularını iletmek için İzmir'e gitmek üzere bir heyet teşkili hususunda harekete geçmiştir.[25] Bu meyanda İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, talebelerinin yazılı isteği üzerine 19 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa'yı "Fahri Profesörlüğe" seçmiştir.[26] Bu tebrik telgrafları arasında henüz 7 yaşında olan Antalyalı küçük Saadet'in, Maraş "Milel-i gayr-ı müslime rûhânileri"nin, Kâzım Karabekir Paşa'nın ve "Ticaret Mekteb-i Âlisi Mezunlarının" telgrafları da vardır.[27]

Büyük Zafer ve İzmir'in kurtarılışı yalnız anavatanda değil, bütün dünyada, İslâm ülkelerinde büyük sevinç yaratmıştır. 8 Eylül'de Hindistan'da milyonlarca Müslüman, Türk Ordusu'nun zaferi için dua etmiş, Kalkütta'da Müslüman evlerine bayraklar asılmış, camilerde de Türk zaferi için dualar edilmiştir.[28] İran Başbakanı, "Irak Şeyh'ül Meşâyihi" Uceymi Paşa, Şeyh Senûsî, Hindistan Hilafet Komitesi Reisi Chotani, Rusya Müslümanlarını temsilen Mehmed Abdullah Kurban Ali, Cezayir'den Emir Halid, Tunus'tan Thimami bin Abdullah ve Buhara "Hey'et-i İlmiyyesi" de birer tebrik telgrafı göndererek Mustafa Kemal Paşa'yı kutlamışlardır.[29] Afgan elçisi Ahmed Han ile Rus elçisi Aralof Türk zaferini hararetle tebrik etmişlerdir. Bundan başka, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki konsolos ve amiralleri 10 Eylül 1922'de Birinci Ordu Kumandanı Nureddin Paşa'yı ziyaret ederek, Türk zaferini tebrik etmişlerdir.[30] Ukrayna Hükümeti ise çok ilginç bir jestte bulunarak, Ankara Hükümeti "Maarif Vekâleti"ne bütün aksam ve yedek parçasıyla birlikte bir matbaa makinası hediye etmiştir.[31]

Milli Mücadele'nin başından itibaren Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve Kuvâ-yı Millîye'ye her türlü desteği veren İstanbul halkı, ordusuna olan *şükran borcunu* ödeyebilmek için hiç bir yardımı esirgememiştir. Milli Mücadele'yi gönülden destekleyen İstanbul, II. İnönü Zaferi ile birlikte coşmuş, mitingler düzenlenerek zaferden duyulan büyük sevinç dile getirilerek, "Hilâl-i Ahmer" için yardım kampanyaları açılmıştı.[32] İki gün içinde 115.661 kuruş yardım toplanmış, Anadolu'da şehid düşen ve yaralanan Türk askerlerine verilmek üzere Padişah 10.000 lira, saray mensupları 3.000, Veliahd Abdülmecid Efendi 1.000 ve hanımı da 200 lira vermişlerdi. Bu suretle toplam yardım 25 Mayıs 1921 itibariyle yaklaşık 215.00 liraya ulaşmış oluyordu.[33] Sakarya Muharebesi sırasında Türk Ordusunun muazzam direnişine, halkın desteği de destanlaşmıştı. Teşkil edilen yardım komisyonları sayesinde Anadolu'da çarpışan gazilerimiz ve şehid düşenlerin aileleri için büyük miktarlara varan aynî ve nakdî yardımlar yapılmıştır.[34] Millî Mücadele'de çok büyük hizmetleri görülen "Hilâl-i Ahmer'in" cephede çarpışan subay, er, şehid ve gazilerimizin ailelerine yardım için çok sayıda komiteler teşkil ettiği anlaşılmaktadır.[35] Matbuat Cemiyeti ile işbirliği yapan bu komiteler İstanbul Halkının cephedeki askerler için yapmış olduğu her türlü yardımın süratle yerine ulaştırılmasını sağlamıştır. Bazı gazeteler ise, vermiş oldukları ilanlarla halka seslenerek, gazetelerin okunduktan sonra, cephede çarpışan askerlere gönderilmek üzere, "Anadolu'da Garp Cephesi Kumandanlığı" adresine postalanmasını istemişlerdir.[36] Bu gazetelerin bazı yazıları kısmen sansüre uğramış olsa da Kuvâyı Millîye'yi, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile Millî Mücadele'yi destekleyen yayınlarıyla cephede bulunan askerlerimiz üzerinde büyük moral kaynağı olmuştur. Kaldı ki, İstanbul Sakarya Zaferi'nden sonra iyice coşmuş, işçi, memur, asker, esnaf hatta devlet ricali, kelimenin tam anlamıyla "ihtiyatı elden bırakarak" Anadolu'da çarpışan gazilerimize yardıma koşmuşlardır. Aralarında "Tütün Rejisi, Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası, Banka İtaliana Di Skonto, Banka Komerciyale İtaliana, Banka Di Roma, Türkiye Millî Bankası, Selanik Bankası personelinin de bulunduğu birçok müessese, ticarethane ve tanınmış işadamları, teşkil edilen bu yardım komiteleri vasıtasıyla Hilâl-i Ahmer'e önemli miktarlarda yardımda bulunmuşlardır.[37]

Ramazan bayramının yaklaşması münasebetiyle, Anadolu'daki gazilere verilmek üzere, 200.000 hediye hazırlanacağını duyuran *Akşam* Gazetesi, "İstanbullular için mukaddes bir vazife" başlığı altında hayırsever vatandaşları yardıma çağırmıştır.[38] Aynı şekilde benzer bir ilân *Vakit* Gazetesi'nde görülmektedir. "Askere Bayram Hediyesi Veriniz!" başlığını atan gazete, son derece anlamlı ve vicdanlara seslenen bir ifade ile şöyle demektir: "... Şu kadar var ki, esaret para ile değil, kanla kahramanlık yolunda verilen son nefeslerle boğulur.. İstanbul mebzul ziyâ'lar içinde daha az muzdariptir. Vatan için ölen vatan için teneffüs eden, vatan için dağlara tırmanan yine Anadolu'daki neferlerdir. Kızınızın saçı, annelerin ellerini ve çocukların hayatını size bağışlayan bu neferlerdir. Silah başındaki vatandaşamız manevi ve maddi alakamızdan uzak kalmasın. Oniki gün sonra bayram gelecek... İstanbul, Anadolu ordusuna bu bayram hediyesini göndermeye mecburdur. Anadolu ordusuna bu bayram hediyeyi hazırlamaya başlayınız!"[39] Bu çağrıyı 20 Mayıs'ta *İkdam* izlemiş, "Bayram yaklaşırken, cephede vatanı, namusu, tarihi ve şerefi için çarpışan kardeşlerini, İstanbul'da Fakr-i zarûret içinde bulunan muhacirleri unutma" diye seslenerek "Sadaka-i fıtrın" onlara verilmesini istemiştir.[40] Büyük taarruzun başladığı gün, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey, tüm milleti orduya yardım etmeye çağırmıştır.[41] Bunun üzerine derhal harekete geçen *Hilal-i Ahmer*, evleri ve köyleri yakılıp yıkılan gazilerimizin, binlerce felâketzede vatandaşımızın ihtiyaçlarını temin ve ızdıraplarını biraz olsun dindirebilmek için büyük bir yardım kampanyası başlatmıştır.[42] Bu çağrı üzerine aynı zamanda Hilâl-i Ahmer fahrî başkanı olan Veliahd Abdülmecid Efendi, Anadolu'daki yaralı gazilerimize yardım olarak 500 lira, Dr. Celal Muhtar bey 1000 lira ve Ayşe Sâdıka Sultan 35 lira vermiştir.[43] Bunu müteakip Sultan Vahdeddin 5000 ve hanımı için de 1000 lira olmak üzere toplam 6000 lira,[44] Şehzade Ömer Hilmi Efendi ise 100 lira yardımda bulunmuşlardır.[45] Bu arada son derece anlamlı bir yardım da Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Hüküme-

ti'nden gelmiştir. Hükümet üyeleri aralarında topladıkları 57.500 kuruşla bu yardım kampanyasına katılmakta tereddüd etmemişlerdir.[46] Bu meyanda bazı gayr-i müslim vatandaşlarımızın da bu yardım kampanyasına iştirak ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu hususta harekete geçen Musevi vatandaşlarımız, Hilâl-i Ahmer'e yardım için Sirkeci ve Haydarpaşa'da birer komite teşkil etmişler,[47] Galata Musevileri Sultanisi talebeleri ise aralarında 31 lira toplamışlardır,[48] Yine Şişli Bomonti civarında bir çay bahçesinde tertip edilen müsamere esnasında, Ermeni vatandaşlarımızdan bazı hanımlar tarafından toplanan 85 lira 62.5 kuruş yardım Hilâl-i Ahmer'e gönderilmiştir.[49] Elbette bu örnekler çoğaltılabilir. Ancak, hemen hergün gazete sütunlarında "Hilâl-i Ahmer'e Yardım" başlığı altında Anadolu'da çarpışan gazilerimize ve onların ailelerine yardım eden binlerce vatandaşımızın isimleri yer almıştır. Bunlar arasında bir günlük hasılatını "Hilâl-i Ahmer'e" bağışlayan her kesimden esnaf ve işçi, maaşını üç dört ayda bir, çoğu kere tam olarak alamayan memurlar, memleketindeki arazisini bağışlayan insanlar, mücevherlerini bağışlayan kadınlar, harçlıklarını birleştirerek yardıma katkıda bulunan çocuklar vardır. İşte toplanan bu yardımlar süratle Anadolu'ya sevkedilmiş, millî ordunun ihtiyacı olan silâh, cephane, techizat ve ilâç alınmış; cephede çarpışan askerlerimizin dul ve yetimlerine gönderilmiştir.

Bütün bunların yanısıra çeşitli ülkelerde yaşayan Müslüman toplulukları ve diğer İslâm ülkeleri de Hilâl-i Ahmer'in açtığı yardım kampanyalarına nakdî yardımlarıyla katkıda bulunmuşlardır. Bunlardan Amerika'nın "Providence" şehrinde bulunan Müslümanlar tarafından toplanan 1150 Dolar, 75 santim, yani 185 lira 605 kuruş Hilâl-i Ahmer'e teslim edilmiş[50]; Beyrut'ta yayımlanan "El Belâg" gazetesi halkı Anadolu şehitlerinin yetimlerine yardım etmeye çağırmış ve kurban derilerinin toplanarak, elde edilecek gelirin bu hususa sarfedilmesi için heyetler teşkil edilmesini tavsiye etmiştir. [51]

Türk Ordusu'nun kazanmış olduğu muhteşem zafer Mısır, Suriye, Tunus ve Cezayir'de de büyük sevinç gösterilerinin yapılmasına vesile olmuştur. Suriye gazeteleri bu sevinci yansıtan makaleler yayınlayarak, Müslüman dünyasını Türkiye'ye maddî yardıma çağırmışlardır. Bunun üzerine Şam'da "eşraf ve ulemadan" meydana gelen bir meclis vasıtasıyla yardım toplanmasına karar verilmiş, bu çağrıya uyan zenginler büyük miktarda nakdî yardımda bulunmuşlardır. Yardım toplanması için Tunus ve Cezayir'de de heyetler teşkil edilmiş; Müslüman kadınları mücevherlerini büyük bir hoşnutlukla bağışlamaktan çekinmemişlerdir. Dumlupınar'da elde edilen büyük zafer, Mısır'da da büyük sevinç gösterileriyle karşılanmış, Afyonkarahisar'ın geri alınması üzerine, dükkânlar ve evler Türk bayraklarıyla donatılarak, Anadolu için yardım toplanmasına başlanmıştır.[52]

İstanbul'daki Büyük Sevinç Gösterileri

İzmir'in kurtarılışı ve Batı Anadolu'nun düşmandan temizlenmesi, İstanbul'da muazzam zafer şenliklerinin yapılmasına, halkın sokaklara dökülerek, bu mutlu olayı büyük bir coşku ile kutlamasına sebep olmuştur. "Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusu'nun gösterdiği kahramanlık ve elde ettiği zafer üzerine, Matbuat Cemiyeti'nin teşebbüsü ile 1 Eylül Cuma günü İstanbul'un bütün camiilerinde Anadolu'da şehid düşen askerler ve gazilerimiz için dualar okunmuş, yardımlar toplanmıştır. Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Selim, Valide Sultan, Yeni Camii, Sultan Ahmed, Ayasofya, Kılıç Ali Paşa ve Kasımpaşa Büyük Camii binlerce İstanbul'lu ile dolup taşmıştır. Cuma namazından sonra hatipler tarafından "Ordu-yı İslâmı dâima muzaffer eyle yâ Rabbî!" cümleleri tekrar edilirken, yüzbinlerce Müslüman hıçkırıklara boğularak, cân-ı gönülden bu duaya "Âmin!." demişlerdir. Bu duaya cuma namazını muazzam bir cemaat ile beraber kılan hanımlar dahi iştirak etmişlerdir. Ancak Bayezid, Sultan Ahmed ve Ayasofya gibi büyük camilerde gözyaşları içinde devam eden dualardan sonra bile halk dışarı çıkmayarak hep birlikte "Salât-ı tüncîna"yı okumuştur. Fatih Camii'nde bir başka heyecan yaşanmış, Veliahd Abdülmecid Efendi, oğlu Ömer Faruk ile birlikte cuma namazını halkın arasında kılmıştır. Bu arada Raşid Ağa adında birisi, "Hilâl-i Ahmer" için açılan yardım kampanyasına 100 lira vermek suretiyle katılmış, ayrıca "İnnâ Fetahna.." yazılı bir sancak hediye ederek, bunun millî orduya verilmesini istemiştir. Daha sonra Veliahd Abdülmecid Efendi'nin de iştirakiyle toplanan 500 lira 60 kuruşluk yardım bir heyet tarafından Hilâl-i Ahmer'e gönderilmiştir.[53]

Senelerden beri gülmeyi, sevinmeyi unutmuş olan, şimdi ise Anadolu'daki zaferin büyüklüğünü yürekten duyan İstanbul, bu sevincini bütün sokaklarını Türk bayraklarıyla donatarak ortaya koymuştur. 4 Eylül Akşamı sokaklara dökülen Beykozlular'a "Dâr'ül eytâm" bandosu millî havalar çalarak eşlik etmiş; bu arada "İzmir Marşı" çalınırken toplanan ve büyük bir heyecan ile çalkalanan halk, "Yaşasın Millî Ordu ve Mustafa Kemal, kahrolsun, yere batsın Yunan Ordusu!." diye bağırmıştır.[54] 8 Eylül Cuma günü Matbuat Cemiyeti tarafından Ayasofya Camii'nde, cephelerde şehit düşen askerlerimizin ruhlarına ithaf edilmek üzere bir mevlid okutulmuştur. Millî gaye uğrunda kanlarını dökerek şehid olanlara rahmet, hücum eden kahramanlara nusret dileyen bu muazzam kalabalık karşısında Ayasofya yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine kalpleri vatanın saadeti ve elemiyle tek bir yürek olan cemaat dışarıda bulabildiği her yerde namaza iştirak etmiştir

[55]. Cuma namazı kılındıktan sonra "Mehterhâne" tarafından gönderilen yeniçeri kıyafetinde iki asker mevlid okunan yerin iki tarafında durmuştur. İstanbul'un tanınmış hafızları tarafından okunan mevlidi müteakip, baş müezzin ve diğer hafızlar tarafından okunan ilâhiler bu coşkuyu bir kat daha arttırmıştır. Daha sonra Kadıköy'de Mecîdiye Dergâhı Postnişini Bandırmalızâde Şeyh Seyyid Yusuf Nizameddin Efendi, Türk ordularının kazandığı zaferin Allah katında ne derece makbul olduğu hususunda bazı âyetler okuduktan sonra, gayet beliğ bir dua yapmıştır. Yaklaşık 25.000 Müslüman elleri yukarıda ve kalpleri Allah'a yönelmiş olduğu bir halde hep bir ağızdan: *"Yâ Rabbî! Yâ Rabbî!* Sen ki Müslümanların penâhısın, Sen ki yapılan haksızlıkları biliyorsun. Kerbelâ'da şehid edilen Hasan, Hüseyin hürmetine, Anadolu'da boğazlanan binlerce saçı bitmedik ma'sûmlar hürmetine, Resûl-i Kibriya hürmetine, ateş ve kan içinden geçerek mazlumları kurtarmağa koşan ordumuzu dâima nusretine mazhar kıl *Yâ Rabbî!!!"* duasına âmin demiştir[56].

Ayasofya Camii'ndeki bu muhteşem mevlide yanında Şehzâde Ömer Seyfeddin Efendi olduğu halde iştirak eden Veliahd Abdülmecid Efendi, kendisine teşekkür eden Matbuat Cemiyeti ileri gelenlerine şunları söylemiştir: "Milletimizin Vahdet-i fikriyesine tercüman olan matbuât-ı millîyemizin muhterem cemiyetine beyân-ı teşekkürât ederim. Cenâb-ı Hakkın lutf-ı sübhânisi ve azimkâr milletimizin sa'y ve gayretiyle ihraz kılınan bu mukaddes zafer uğrunda fedâ-yi can eyleyen gazafferânemizin rûh-ı pâkilerine ithaf edilen bu mevlîd-i nebevî hürmetine pek yakın bir âtide şeref-i millîmizle mütenâsib bir sulhe nâil olarak senelerden beri istiklâl-i millîmiz için yaptığımız bu mücadele-i hakikiyyenin her zaman ön safında bulunan matbûât cemiyetini an-samîm-il-kalb tebrik ederim"[55].

Mevlidin sona ermesini müteakip Hilâl-i Ahmer'e yardımda bulunan halk, camii civarında bulunan "Mehterhâne Takımı" tarafından çalınan *"İstiklâl-i Millî"* marşını dinlemiş ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'yı "yaşasın" nidalarıyla uzun süre alkışlayarak akşama doğru dağılmıştır[58]. Aynı gün Fatih ve Aksaray Valide Camiilerinde de mevlid okutulmuştur. Fatih Camii'nde "Seyr-i Sefâin" memur ve müstahdemleri tarafından okutulan mevlid sonrası cemaat cephede yaralanan gazilerimizin tedavileri için hayli yardım toplamış; Aksaray Valide Camii cemaati ise aralarında topladıkları 4853 kuruşu[59] derhal Hilâl-i Ahmer'e göndermişlerdir[60].

15 Eylül Cuma günü Türk bayraklarıyla süslenmiş olan Sultan Ahmed Camii'nin üçer şerefeli altı minaresinden birden sekiz müezzin tarafından okunan ezanı müteakip "Salâ" verilmiştir. Namazdan sonra da, Hafız Nuri, Sadâret-i uzmâ başmüezzini Hafız Fahri Efendi ve Arap Camii müezzini Hafız Kemal Efendiler tarafından mevlid okunmuştur. Mevlidi dinlemek için camiye gelen binlerce kişi, yer bulamadığı için Ayasofya Camii'ne gitmiş, ancak bir süre sonra orası da kifayet etmemiştir. Sultan Ahmed Camii hatibi Tevfik Efendi'nin "İzmir'i kurtarmaya muvaffak olan Türk Ordularının dâima muzaffer olmasını ve Edirne'nin de kurtarılmasını dileyen duasından sonra halk büyük bir coşku içinde camiden ayrılı ken, Hilâl-i Ahmer'e de yardımda bulunmayı ihmal etmemiştir[61]. Aynı gün Fatih Camii'nde yapılan "Selâmlık resm-i âlisi"nde Padişah, Fatih Sultan Mehmed'in türbesini ziyaret ederek, hatim duasında bulunmuş; şehidlerin ruhuna fâtihalar okuyup, Türk Ordularının muzaffer olması temennisinde bulunarak Topkapı Sarayı'na gitmiştir. Burada "Hırka-i Saadet" dairesinde ikindi namazını kılan Sultan Vahdeddin, akşam altı civarında saraya dönmüştür[62].

Dumlupınar Zaferi üzerine, İstanbul'un her tarafında, bilhassa Kadıköy, Beşiktaş ve Üsküdar'da halk sokaklara dökülerek büyük sevinç gösterilerinde bulunmuştur. 8 Eylül Cuma gecesi saat 10'da toplanan binlerce Kadıköylü mükemmel ve gösterişli bir fener alayı düzenlemiştir. Önlerinde bando olduğu halde, Kadıköy'ün muhtelif semtlerini, ellerinde fener ve meşalelerle dolaşan halk, Kuşdili Çayırı'na gelmiş, burada kendilerine bu mutlu günleri gösteren Allah'a şükretmişlerdir. Bu arada "Beşiktaş Jimnastik Kulübü"nün bandosu önde olmak üzere, Beşiktaş ve civarını fenerlerle dolaşan halk, Anadolu'da millî ordu tarafından elde edilen zaferden dolayı birbirlerini tebrik etmişlerdir. Aynı tezâhürat Beylerbeyi'nde, Beykoz'da ve Boğaziçi'nin muhtelif semtlerinde tekrar edilmiş, Müslümanlar ve çok yerde Musevîler gece ellerinde Türk bayrakları olduğu halde geç vakitlere kadar büyük kalabalıklar halinde dolaşarak sevinçlerini ortaya koymuşlardır[63]. İzmir'in ve onun ardından Batı Anadolu'nun işgal edilmesi üzerine, yerlerini yurtlarını terkederek, sefalet içinde baraka, han ve otel köşelerinde yaşayan Anadolu muhacirlerinin sevinci ise büsbütün başka olmuştur. Mütârekeden beri matem ve acılar içinde bayramlarını geçiren millet, güzel vatan topraklarının geri alınmasıyla, bugünleri bayramlardan daha ziyade sevinç ve coşkulu olarak kutlamıştır. Millet ve memleketin bu mesud günleri yaşatan kahraman gazilerimizin yaralarının sarılması için bütün İstanbul halkı, şehrin muhtelif semtlerinde yardımlar toplayarak "şükran borçlarını" ödemeye gayret sarfetmişlerdir. Nitekim İstanbul kuruyemiş kabzımalları aralarında büyük miktarda yardım toplamışlar; şoförler cemiyeti de bir günlük hasılatlarını tamamen Hilâl-i Ahmer'e bağışlamışlardır. Bunun yanısıra, otomobillerin hareket noktası olan Sirkeci'yi şanlı Türk Sancağı ve rengarenk bayraklarla donatmışlar; Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'in büyük boy resimleriyle, etrafı bayraklar ve defne dallarıyla

çevrelenmiş Anadolu'ya ait bir resimle caddeyi süslemişlerdir[64].

Büyük zafer ve İzmir'in kurtuluşu münâsebetiyle Kadıköy ve civarında çok büyük tezâhürat ve şenliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır. 9 Eylül gecesi ikinci bir fener alayı düzenleyen halk, biri erkek, diğeri kız iki çocuğun, ellerinde bayraklarla süslenmiş ve altında "Türk Milleti'nin Halâskârı" yazılı Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir resmi olduğu halde, Kadıköy'ün büyük caddelerini dolaşarak Kuşdili'ne gelmişlerdir. Ellerinde fenerler ve meşaleler, millî şarkılar söyleyerek Kuşdili'ne vardıklarında heyecan son haddi bulmuş, burada kadınlar sevinç gözyaşları içinde kulaklarındaki küpelerden, kollarındaki bileziklere kadar üzerlerindeki mücevherâtı Hilâl-i Ahmer'e bağışlamışlardır[65]. Aynı gece Üsküdar'da bir fener alayı düzenlenmiş, halk gece geç vakitlere kadar "yaşasın Büyük Türk milleti. Yaşasın Mustafa Kemal Paşa" naralarıyla ortalığı çınlatmıştır[66]. Yunan işgalinin ne acımasız bir felaket olduğunu 200'ü aşkın şehid vermek suretiyle çok iyi bilen Beykoz ve Paşabahçe halkı, büyük bir coşku ile muzaffer ordumuzun elde ettiği başarıyı kutlamışlar ve Hilâl-i Ahmer için büyük yardım toplamışlardır[67]. Beykoz "Dâr-ül-eytâm" bandosuyla beraber tertip edilen bir fener alayı Paşabahçe'ye kadar giderek iskele başındaki meydanda yardım toplamıştır. Yardım için çok ilginç vesileler bulan halk, Hilâl-i Ahmer nâmına müzayedeye koyduğu Mustafa Kemal Paşa'nın bir resminden 500 lira[68] elde etmiştir. Çubuklu âhalisi de, yardım toplama hususunda âdeta Beykoz ve Paşabahçelilerle yarış edercesine çalışmış, Hilâl-i Ahmer nâmına müzayedeye koydukları bir buzağı 900 lirayı[69] aşkın bir fiyatla alıcı bulmuştur. Yine Eyüp'te yaklaşık 10.000 kişi, yatsı namazından sonra bir fener alayı düzenlemiş, 48 mahallenin davulu ile binlerce bayrak ve ellerinde birer fener olduğu halde önce Hazreti Halid'in türbesini ziyaret edilerek, ordunun zaferi için dua edilmiştir. Daha sonra tüm Eyüp mahalleleri ve Rami Köyü dolaşılmış; bu esnada bütün semt minarelerinden "Tekbîr" verilmiştir. Halk üzerinde fevkalâde ulvî ve ilâhî bir huşû meydana getiren bu durum üzerine, hep birlikte 1896 Osmanlı-Yunan Muharebesi'nin başkumandanı Gâzi Müşir Edhem Paşa'nın türbesine gidilerek, ruhuna fâtihalar hediye edilmiştir[70]. O günlerin İstanbul'unun gerçekten görülmeye değer olduğu anlaşılmaktadır. Türk Ordusu'nun zaferlerini kutlamak için tüm İstanbul halkı evlerini al bayraklarla süslemiş, kadınlar, çocuklar, herkes evlerini donatmak maksadıyla bayrak almak için dükkân ve mağazalara koşmuşlardı. Bu sebeple âdeta bayrak satış rekoru kırılmış, evvelce en fazla 20 kuruşa satılan küçük bir bayrak, 80 kuruşa kadar çıkmıştır[71].

Türk Ordusu'nun İzmir'e girişi münasebetiyle, 10 Eylül pazar günü bir fener alayı tertip edilmiştir. Program gereğince, Fatih'te toplanan üniversite öğrencileri ve halk önce Fatih Sultan Mehmed'in türbesini ziyaret etmiş, daha sonra büyük bir vakar ve intizam içinde Şehzâdebaşı, Divanyolu, Köprü, Tepebaşı, Beyoğlu, Pangaltı, Şişli yoluyla Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'ne gelinmiştir. Burada Büyük Zafer'den duyulan sevinç ve memnuniyeti dile getiren konuşmalar yapılmıştır[72]. Geceleyin ise, ellerinde bayraklar, davul ve zurnalarla, araba ve otomobillerle sokaklara dökülen halk, Şehzâdebaşı, Çemberlitaş, Divanyolu ve Sirkeci caddelerinden çıkarak, Beyoğlu'na gitmişler ve "Yaşasın Millî Ordu, Yaşasın Mustafa Kemal Paşa, Kahrolsun Düşman!" sadâları arasında Büyük Cadde'yi (İstiklâl Caddesi) geçmişlerdir. Daha sonra muhtelif guruplara ayrılan göstericiler, Şişli'den Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'ne kadar büyük tezâhürat altında yürümüşlerdir. Köyleri Yunanlılar tarafından yakılıp, yıkılan Anadolu muhacirleri de, etrafı bayraklar ve defne dallarıyla donatılmış arabalar, otomobiller içinde bu muhteşem gösteriye iştirak etmişlerdir[73].

Vatanın 3,5 senedir geçirdiği felaketlerin ağır neticelerini kendi içinde, kendi kalbinde duyan İstanbul, son günlerde haklı olarak büyük bir coşku ve sevinç seli içerisinde gece gündüz devam eden gösterilere sahne olmuştu. Vatanın bu güzel köşesinde düşmanlar güldükçe, coştukça, bağırdıkça İstanbul ağlamış, sinmiş ve sönmüştü. Fakat içindeki kurtuluş umudunu hiç kaybetmeyen İstanbul'un o günlerdeki sevinç ve coşkusu bu umudun en güzel tecellisi olmuştu. Ancak, böylesi büyük ve coşkulu gösterilerde bazı istenmeyen küçük olayların meydana geldiği de bilinen bir gerçektir. Bilhassa 10 Eylül'de meydana gelen bazı olaylarda, birtakım kendini bilmezler tarafından bazı binalar saldırıya uğrayarak camları kırılmıştır. Nitekim İngiltere'nin İstanbul'daki yüksek komiseri Rumbold da, Lord Curzon'a gönderdiği raporda bu duruma işaret ederek, 10 Eylül'deki büyük gösteride bazı binaların camlarının kırıldığını, Beyoğlu'ndaki Yunan Askerî Heyeti binası ile Hürriyet ve İtilaf Partisi merkez binasının saldırıya uğradını, ancak gösterilerin yine de umûmiyetle düzen içinde geçtiğini bildirmiştir[74]. Bu meyanda *İkdam* Gazetesi, 10 Eylül 1922 tarihli bir yazısında meydana gelmesi ihtimal dahilinde olan hadiselere karşı halkı vakar içinde hareket etmeye dâvet etmişti[75]. Hatta Fransız gazetelerinden "Presse de Soir"da yayınlanan bir baş makalede, "Türklerin Avrupa'da en medenî ve en nâzik bir millet olarak kabul gördüğünü, yapılan gösterilerde büyük bir olgunluk ve vakar içinde hareket edildiğine dair bir yabancının şehadetinin yer aldığı" kaydedilerek bunun devam ettirilmesi istenmişti[76]. Ancak bu tezâhüratların artarak devam etmesi üzerine bir tebliğ yayınlayan İstanbul'daki İtilaf Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, husûsi binaların zarar gördüğünü ve bazı kimselerin yaralandığını ileri sürerek, halktan

bu gösterilere derhal son verilmesini, hava karardıktan sonra sokağa çıkmamalarını isteyerek, aksine bir davranış söz konusu olduğu takdirde, sıkıyönetim yasaklarının tatbik edileceğini ihtar etmiştir[77]. Harington'un bu tebliğinin gazetelerde yayınlanmasından önce harekete geçen İstanbul Hükümeti, derhal "Polis Müdîriyyet-i umûmiyyesi" ile temasa geçmiş, Büyük Zafer dolayısıyla halkın sevinç gösterilerinde bulunmasının tabiî oduğunu, ancak bu tezâhürat esnasında vakar ve sükûnetin muhafaza edilmesi gerektiğini, saldırıda bulunmak veya silah atmak suretiyle buna riayet etmeyenlerin yakalanarak derhal sıkıyönetim mahkemesine çıkarılıp, şiddetle cezalandırılacaklarının kararlaştırılmış olduğunu bildirmiş; bundan böyle yapılacak gösteriler için de önceden hükûmetin izninin alınması gerektiğini gazetelerde neşr ettirerek, polisin de ona göre hareket etmek üzere, icâb edenlere gerekli emirlerin verilmesini istemiştir[78]. Dâhiliye Nezâreti, "mühim ve müsta'celdir" kaydıyla Polis Müdiriyeti'ne gönderdiği bir başka yazıyla da, İstanbul'da yayınlanan Rumca gazetelerin bazılarında, 10 Eylül gecesi yapılan tezâhürattan bahisle bazı kimselerin öldürüldüğüne dair haberlerin yeralmış olduğu, bu sebeple halkı heyecana getirebileceği şüphesiz olan bu gibi neşriyât hakkında gerekli tahkikâtın derhal açılarak, icâb ettiği takdirde keyfiyetin gazetelerde de tekzîp ettirilmesini istemiştir[79]. Bunun üzerine derhal harekete geçen İstanbul Polis Müdiriyeti, bir hafta kadar devam eden tahkikat neticesinde elde ettiği bilgileri Dâhiliye Nezâreti'ne göndermiştir. Bu tahkikat neticesinde, gösteriler sırasında Rumca yayınlanan gazetelerin bahsettikleri şekilde İstanbul'un hiç bir yerinde öldürme hadisesinin meydana gelmediği ve söz konusu neşriyâtın abartılmış olduğu anlaşılmıştır. Ancak "Luxemburg Ticarethânesi" ile "Bosphorus Gazetesi" idarehanesinin ve bazı yerlerin camları kırılmış; İngiliz fevkalâde komiserliği binası önünde silâh atılması gibi çirkin bir harekette bulunulmadığı, Fener'de ise, hiç kimse tarafından içeri girilmeye kalkışılmadığı gibi, Makri Köy (Bakırköy) ve Papas Köprüsü'nde de gösteriler esnasında bir olay meydana gelmediği ortaya çıkmıştır. Sadece Tatavla'da (Kurtuluş) Erkek Mektebi Müdürü'nün oğlu "Sünyanopulos" bazı meçhul kişilerce tartaklanmış ve gösteriler dolayısıyla camları kırıp, silâh atan 35 kişi yakalanarak "Dîvân-ı harbe" sevkedilmiştir[80]. Harington'un mezkûr tebliğini hazırladığı ve bir sûretini Bâbıâli'ye gönderdiği gün, yani 11 Eylül Pazartesi günü, "Mekâtib-i ibtidâî muallimleri cemiyeti" tarafından büyük bir yürüyüş tertip edilmişti. İstanbul'un pek çok okulunun temsil edildiği bu muazzam tezâhürat sırasında, öğretmenleriyle yürüyen binlerce öğrenci büyük sevinç gösterilerinde bulunmuştu[81]. Bu gösterişli topluluğun önünde beyaz atlar koşulmuş bir araba içinde, beyazlar giymiş, göğsünde "Gülen İzmir" levhası ve elinde al bayrak bulunan bir kız çocuğu vardı. Arabanın etrafında ise, yine melekler gibi, beyazlar giymiş kız çocukları arabadaki çocuğun elinde bulunan kırmızı beyaz şeritlerden oluşan bir çemberin uçlarından tutmuşlardı. Tâkip edilen program gereğince, "Mahmud Şevket Paşa Numune Mektebi" öğretmenlerinden Hüseyin Hüsnü Efendi tarafından yapılan güzel bir duadan sonra, binlerce öğrenci istiklâl şiirleri okuyarak alkışlar arasında Divanyolu'nu takip ederek Hilâl-i Ahmer önüne gelmişlerdi. Hâmid Bey'in olmaması sebebiyle, genel sekreter Hikmet Bey balkona çıkarak öğrencileri selamlamıştı. Daha sonra Bâbıâli'ye geçen bu vatan yavruları köprüye kadar giderek, orada Üsküdar'dan, Beyoğlu'ndan ve Boğaziçi'nden gelen okulları uğurladıktan sonra, aynı intizamla öğretmenlerinin nezaretinde okullarına dönmüşlerdi[82].

Milletlerin kaderi üzerinde çok önemli tesirleri olan bazı hadiseler vardır. İşte 30 Ağustos Zaferi de bunun eşsiz bir timsalidir. Atatürk'ün ifadesiyle, "Muharebe, nihayet meydan muharebesi, yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir. Milletlerin çarpışmasıdır"[83]. Gerçekten de Türk Milleti, Millî Mücadele'de bütün varlığını, maddî ve manevî bütün imkânlarını ortaya koymuştur. Hayâli emellerini gerçekleştirmek için Anadolu'ya giren, vatanımızı işgal ederek, yok etmek isteyenler muhataplarının büyük bir millet olduğunu unutmuşlardı. Çünkü bir memleketi işgal ederek, o memleketin asıl sahiplerine hâkim olmak asla mümkün değildir. Bir millet ki, zabtolunmaz bir ruha, eğilmez bir azim ve iradeye sahiptir, o millete hâkim olmanın imkân ve ihtimali yoktur. Ancak milletiyle bütünleşen bir ordu, böyle büyük bir zaferi sağlayabilirdi. Nitekim bu gerçeğe işaret eden Mustafa Kemal Atatürk, 30 Ağutos 1928'te basına verdiği bir demeçte şöyle demiştir: "30 Ağustos'ta sevk ve idare ettiğim muharebe, Türk milleti'nin yanımda bulunduğu halde idare ettiğim ilk ve son muharebedir. Bir insan kendini, milletle beraber hissettiği zaman, ne kadar kuvvetli buluyor bilir misiniz? Bunu târif müşkildir. Eğer ben, îzâhta izhâr-ı acz edersem, beni ma'zûr görünüz[84]."

Bu sıradan bir mücadele değil, *Milli Mücadeledir*. Zulme, haksızlığa karşı bir direniş, mazlumun zalime karşı bir şahlanışıdır. İstanbul, bu büyük mücadelede başından itibaren Mustafa Kemal Paşa ve Kuvâ-yı Millîye'ye büyük destek vermiş; bilhassa "Hilâl-i Ahmer ve Matbûât Cemiyeti'nin" unutulmaz desteği ile Anadolu'ya olan *şükran borcunu* ödeyebilmek için çırpınmıştır. Bilindiği üzere, İstanbul Halkı, Anadolu'daki mücadele için teşkil edilen yardım kampanyalarına büyük meblâğlarda aynî ve nakdî yardımlarda bulunmuştur. Biz burada örnek teşkil etmesi bakımından sadece *İkdam* ve *Vakit* gazeteleri tarafından açılan yardım kampanyalarında toplanan nakdî yardımların

kesin miktarını tespit edebildik. Buna göre, "İkdam"da 19 Ekim 1922 itibariyle 260.000 lira, "Vakit"te ise, 252.000 lira olmak üzere toplam 512.000 lira toplanmıştır. Bu meblâğın bugünkü değeri yaklaşık 42 milyar lira olup, o zaman için hiç de küçümsenmeyecek bir miktar olduğu aşikârdır. Gerçekten de bu fevkalâde yardım İstanbul'un fedakâr halkının yekvücut olarak kahraman ordusuna ve Anadolu'daki çilekeş kadeşlerine "minnet ve şükran borcunun" bir ifadesidir. Bunun yanısıra değişik tarihlerde muhtelif sınıflara mensub 2225 subay, yine çeşitli meslek guruplarından çok sayıda askeri ve sivil personel İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiştir[85]. İstanbul'un bazı semtlerini âdeta boşaltıp gelen binlerce subay, gönüllü er ve erbaşlar Anadolu'nun büyük ihtiyacı olan ordu kadrolarını doldurmuşlardır[86].

İstanbul çekmiş olduğu bütün sıkıntı ve acılara rağmen, milletçe kazandığı haklı gururunu kendine has tavrı ve ağırbaşlılığı ile kutlamıştır. Bu bakımdan İstanbul'un, Millî Mücadele'de üzerine düşen "vicdan görevini" hakkıyla yerine getirdiği kanaatindeyiz. Halbuki Millî Mücadele'ye bütün kalbiyle ve varlığıyla katılmış olan fedakâr ve kahraman İstanbul bugüne kadar yeterince anlatılamamıştır. Dileğimiz, çok geç kalınmış olsa da bu çalışmayı diğerlerinin takip etmesidir. ☆

1 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1974, IV, s. 128

2 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, (Çev. Nimet Arsan), Ankara 1989, I, s.171

3 Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmed İzzet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s. 273-274

4 *İkdam*, 21 Mart 1338, s. 8984; Metin Ayışığı, *Aynı Tez*, s. 273 n.1

5 *Vakit*, 28 Mart 1338, s. 1543

6 Bu hususta geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı, *Aynı tez*, s. 274

7 Atatürk, *Nutuk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1975, II, s. 254

8 İstanbul Hükümeti, bu notada ayrıca şu hususlara dikkat çekmiştir:
"... Diğer cihetten İstanbul Hükümeti gerek bu bahtsız menâtık-ı meşgulenin üç seneden beri mahrum bulunduğu sulh ve sükûnu iade etmek ve gerekirse âhalinin çekmekten bir an hâli kalmadığı tarifsiz zulüm ve itisafa hatme vermek için menâtık-ı mezkûrenin mümkün olan sür'atle tahliyesini te'min lüzumunda ne kadar ısrar eylese becâdır.
Konferansın İstanbul'da veya Türkiye'nin diğer bir şehrinde toplanması Osmanlı Hükümeti için pek ziyade memnûniyet verici olur ise de, mahalli sebepler maalesef kendisini üç devlet-i müttefikeden bu husus için Batı Avrupa'da diğer bir şehir irae etmelerini ricaya saik olmaktadır. Yegâne gayesi ancak Türkiyenin tamamiyyet ve selâmet-i müstakbelesi ve istiklâl-i siyasî ve iktisâdisi ile Şark-ı Karib'te mühikk ve müstemirr bir sulhün te'sisini temin etmekten ibaret olan Hükümet-i Seniyye hür ve müstakil ve Hukuk-ı meşruasının tatmin olunacağına kani'dir." Bk. *İkdam*, 9 Nisan 1338, s. 9003; *Tevhîd-i Efkâr*, 9 Nisan 1338, s. 3328; *Vakit*, 9 Nisan 1338, s. 1555

9 Atatürk, *Aynı eser*, II, 255; Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 179

10 *İkdam*, 16 Nisan 1922, s. 9010

11 Mahmut Kemal Inal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar*, İstanbul 1953, s. 2012

12 *İkdam*, 18 Nisan 1922, s. 9012

13 *İkdam*, 2 Mayıs 1922, s. 9026; *Vakit*, 2 Mayıs 1922, s. 1578

14 Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 182

15 Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 187

16 *İkdami* 2 Ağustos 1922, s. 9116; *Vakit*, 3 Ağustos 1922, s. 1668

17 Selahattin Tansel, *Aynı eser*, IV, 138

18 Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 187

19 Metin Ayışığı, *Aynı tez*, s. 276

20 Metin Ayışığı, *Aynı tez*, s. 276

21 Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 189

22 *İkdam*, 15 Eylül 1922, s. 9157

23 Prens Sabahaddin Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraf aşağıdadır:"Ondört ay evvel Kütahya'yı tahliyeye mecbur olduğunuz mâtemli bir gün, makam-ı riyâsetinize çektiğim bir telgrafta ma'ruz olduğumuz "en haksız bir tecavüz-i askeriyeye karşı müdafaa-ı meşruanızı derin bir samimiyetle tebrik etmiş ve mütecavizlerin müstefid olageldikleri vesâit-i müdafaa-i maddiyeye mukabil ilâhi kaderin mazhar'ül lütf ve muavenet olmaklığınızı" temenni etmiştim. O zamanın temennisi bugün hakikat oldu! Yalnız futuhat-ı askeriyenin değil, fakat asırlarca devam etmiş bir istimlâk-i zerâinin de mahsul-i meşru bulunan Türkiye'nin hakk-ı hayatına tevcih edilen seri bir su-i kasde karşı bütün yoksulluklara rağmen şerefli bir müdafaa tesisine muvaffak olan sizler,kabiliyyet-i askeriyemizi en elemli ve o nisbette luzumlu bir zamanda isbâta muvaffak oldunuz! İstilâ harplerinin iflâs-ı fecî'ni bir kere daha temin eden bu gazâ-yı uzmâ, istiklal-i siyâsiyemizi kurtardıktan başka me'muldür ki, zaman-ı hazır, vicdân-ı siyâsiyesini de ilana medar olsun! Medid Sa'iler, feci elemler, a'zami fedakarlıklardan doğan bu büyük neticeyi tes'id ederken şarkın ne kadar zamandan beri mazlum kalan efkarını tenvir edecek, ilahi bir cereyan-ı muhabbet küşadına da muvaffak olmaklığınızı mutlak bir samimiyetle temenni ederim.
Şahsiyet-i muhteremenize de fedakar, ordumuzu ve ona zahir olan Büyük Millet Meclisi ile beraber umum vatandaşlarımızı tebrik eden ve hakkın zaferini takdis ile nâ-mahdûd bir saadet duyan: Sabahaddin. Bk. *İkdam*, 11 Eylül 1922, s. 9153

24 *İkdam*, 12 Eylül 1922, s. 9154

25 *İkdam*, 12 Eylül 1922, s. 9154
Bu hususta çekilen telgraf aşağıdadır:
T.B.M.M. Reisi ve orduları Başkumandanı Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine.
İstanbul Darülfünûnu, Edebiyat Medresesi, Meclis-i Müdîriyyeti 19 Eylül'de ahd ettiği celsede zât-ı müncî-i kumandânilerini Fahrî Müderris silkine müttefikan intihab etmekte fahr eyler.
İstanbul Darülfünûnu Edebiyat Medresesi Reis Vekili Necip Asım. Bk. *İkdam*, 20 Eylül 1922, s. 9162

27 Selahattin Tansel, *Aynı eser*, IV, 189

28 Nejat Göyünç, *Atatürk ve Milli Mücadele*, İstanbul 1994, s. 133-134

29 Nejat Göyünç, *Aynı eser*, s. 134; Selahattin Tansel, *Aynı eser*, IV, 190. Bu arada Kenya-Nairobi İslâm Derneği, İngiltere'nin İstanbul Yüksek komiseri Rumbold'a 9 Eylül'de çektikleri bir telgrafla, "Türk Zaferini kutladıklarını ve Mustafa Kemal'in kahraman ordusunun yeni zaferleri için dua ettiklerini Padişah'a iletmesini "istemişlerdir. Bk. Bilâl Şimşir, *British Documents on Atatürk*, Ankara 1984, IV, 401.

30 Selahattin Tansel, *Aynı eser*, IV, 190-192

31 *İkdam*, 20 Eylül 1922, s. 9162

32 *İkdam*, 4 Nisan 1921, s. 8642

33 *İkdam*, 5 Nisan 1921, s. 8642 ve 25 Nisan 1921, s. 8663

34 Bu yardımlar hakkında geniş bilgi için bk. *İkdam*, 11 Eylül 1921, 8796; 2 Teşrin-i evvel 1921, s. 8818; 13 Teşrin-i evvel 1921, s. 8828; 31 Teşrin-i evel 1921, s. 8846

35 *İkdam*, 21 Kanun-i sâni 1922, s. 8927

36 *İkdam* , 23 Şubat 1922, s. 8958; *Vakit*, 4 Mayıs 1922, s. 1580; *Akşam* , 5 Mayıs 1922, s. 1301

37 1921 senesi Eylülünde İstanbul'da teşkil edilen "Anadolu Muhtacinine Muavenet Heyeti" faaliyet raporuna göre 23 Mart 1922 itibariyle toplanan nakdi yardımın tutarı 30.737.5 Osmanlı lirasıdır. O tarihte bir Osmanlı altını yaklaşık 7.30 lira olduğuna göre, bugünkü Türk lirası olarak karşılığı 2.526.369.000 liradır. Yine aynı tarih itibariyle 34.740 adet çeşitli iç çamaşırı ayni yardım yapılmıştır. Bk. *İkdam*, 23 Mart 1922, s. 8986

38 *Akşam*, 6 Mayıs 1922, s. 1302

39 *Vakit*, 17 Mayıs 1922, s. 1593

40 *İkdam*, 20 Mayıs 1922, s. 9044

41 Gotthard Jaeschke, *Aynı eser*, I, 190

42 *İkdam*, 4 Eylül 1922, s. 9146

43 *İkdam*, 8 Eylül 1922, s. 9150 Eylül 1922 itibariyle 1 Osmanlı altını yaklaşık 7 lira olması hasebiyle "500" liranın bugünkü değeri 41 milyon Türk lirası civarındadır.

44 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152. Bu paranın bugünkü değeri yaklaşık 500 milyon lira civarındadır.

45 *İkdam*, 22 Eylül 1922, s. 9164 Son Osmanlı Hükümeti üyelerinin Hilâl-i Ahmer'e yapmış oldukları yardım listesi aşağıdadır:

Zât-ı Sâmi-i Sadaretpenâhi...10000 kuruş
Zât-ı âli-i meşîhatpenâhî.....7.500 kuruş
Hariciye Nazırı İzzet Paşa 5000 kuruş
Dahiliye Nazırı ve Nafıa Nazırı Vekili Ali Rıza Paşa 5000 kuruş
Bahriye Nazırı Salih Paşa 5000 kuruş
Harbiye Nazırı Ziya Paşa 5000 kuruş
Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Maliye Nazırı Vekili Tevfik Bey 5000 kuruş
Adliye Nazırı Mustafa Bey 5000 kuruş
Ticaret ve Ziraat Nazırı Safa Bey 5000 kuruş
Maarif Nazırı Said bey 5000 kuruş
Yekün 57.500 "

Bk. *İkdam* 8 Eylül 1922,s. 9150

47 *İkdam*, 13 Eylül 1922, 9155

48 *İkdam*, 22 Eylül 1922, s. 9164

49 *İkdam*, 8 Eylül 1922, s. 9150

50 *İkdam*, 26 Kânûn-ı sâni 1922, s. 8932

51 *İkdam*, 8 Ağustos 1922, s.9119

52 *İkdam*, 5 Eylül 1922, s. 9147

53 *İkdam*, 2 Eylül 1922, s.9144

54 *İkdam*, 5 Eylül 1922, s. 9147

55 *İkdam*, 9 Eylül 1922, s.9151

56 *İkdam*, 9 Eylül 1922, s. 9151

57 *İkdam*, 9 Eylül 1922, s. 9151

58 *İkdam*, 9 Eylül 1922, s. 9151

59 Bu meblağın bugünkü karşılığı yaklaşık 3.813.000 liradır.

60 *İkdam*, 9 Eylül 1922, s. 9151

61 *İkdam*, 16 Eylül 1922, s. 9158

62 *İkdam*, 16 Eylül 1922, s. 9158

63 *İkdam*, 9 Eylül 1922, s. 9151

64 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152

65 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152

66 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152

67 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152

68 Bugünkü değeri yaklaşık 37.000.000 liradır.

69 Bugünkü değeri yaklaşık 67.000.000 liradır.

70 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152

71 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152

72 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152

73 *İkdam*, 12 Eylül 1922, s. 9154

74 Bilâl Şimşir, *Aynı eser*, IV, 399

75 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152

76 *İkdam*, 10 Eylül 1922, s. 9152

77 General Harington'un 11 Eylül 1922 tarihli tebliği aşağıdadır:

İstanbul'daki müttefikîn kuvâ-yi işgaliyesi başkumandanı general, Türk ahâlisinin geçen günler vakayi'nden dolayı meserret-i his eylemesinin tabiî olduğunu tamamen kabul eylemiş ve bunu şehirde musâlemetkârâne nümâyişler icrâsına razı olmak suretiyle izhâr etmiştir. Maamafih mumâileyh, bu nümâyişlerden pek uzak kalmalarını ve husûsi emlâkin tahribi ve sâkin ahâlinin yaralanması gibi gürültülü neticelere varmasını görmekle müteessiftir.

Müttefikîn kuvâ-yı işgaliyesi başkumandanı general, mu'tâd işleriyle güçleriyle meşgul olarak ve şehirde câri idare-i örfiyye evâmirine her surette riayet ederek tamamen müsâlemetkâr bir surette hareket eylemeleri vazifeleri icâbından bulunduğunu İstanbul ahâlisine hatırlatır.

Binâenaleyh bu âlây ve nümâyişler derhal nihayet bulmak lâzımdır. Müttefikin kuva-yı işgaliyesi başkumandanı general sü-i niyyet sahibi bazı kimselerin tahrikâtı yüzünden zarûri bir hale gelen bu katî emri verdirmesi icâb eylemesinden dolayı son derece müteessif olub, İstanbul ahalisinin gece hulûl ettikten sonra şehrin sokaklarında dolaşmayacaklarını ve hayat-ı tabiîlerine avdet edeceklerini zann eylemek ister. Bu emre riayet hususunda vâki bir kusur, bütün ahâli üzerine çekecek ve bu numâyişler kuvvetle durdurulmak icâb ettiği takdirde şehir için muhill-i şeref olacak idare-i örfiyye tahdidâtının tatbiki neticesine müncerr olacaktır.

Müttefikîn kuvâ-yı işgaliyesi başkumandanı General Harington. Bk. *İkdam*, 12 Eylül 1922, s. 9154

78 BOA, *DH-KMS*, D. 62, Nr. 48, Lef.1

79 BOA, *DH-KMS*, D. 62, Nr. 48, Lef.2

80 Bu hususla ilgili olarak Dâhiliye Nezâretine yazılan tezkire aşağıdadır:

İstanbul
Polis Müdîriyeti Umûmiyyesi
Şu: 2
Aded:
Umûmi: 2091
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Sâmîsine
Ma'rûz-ı çâkerileridir

Kalem-i mahsus ifadesiyle şeref-vârid olan 11 Eylül 1338 tarih ve 10565/19 numerolu tezkere-i nezâretpenâhileri arîza-i cevâbiyesidir.

Tezâhürat esnâsında Rumca gazetelerin bahs ettikleri surette pay-ı tahtın hiç bir tarafında katl cürmü ittisâ olmadığı icra ettirilen tahkîkatten nümâyân olub, neşriyâtın mübalâğakârâne olduğu anlaşılmış ve ancak Luxemburg Ticarethânesi ile Bosfor Gazetesi idarehânesinin ve daha bazı hanelerin camları şikest edilmek ve İngiliz fevkalâde komiserliğinin binası önünde silah endahtı cür'etiyle herakât ve takbîhâtta bulunulmadığı ve Fener'de Patrikhâne'ye kimse tarafından duhûle teşebbüs edilmediği gibi Makri Köyü'nde ve Papasköprüsü'nde de esnâ-yı tezâhüratta bir vak'a tahaddüs etmediği ve yalnız Tatavla'da Zekür Mektebi müdürünün mahdûmu "Sunuyanopulos'un" eşhâs-ı meçhûle

tarafından carh edildiği ve tezâhürat münâsebetiyle cam şikest ve silah endaht edüb elde edilen otuzbeş şahsın dîvân-ı harbe sevk ve teslim olunduğu ma'ruzdur. Ol babda emir ve ferman hazret-i veliyy-ül-emrindir.

Sene 18 Eylül 1338
Fahri Yâverân-ı Hazret-i Şehr- yârîden
Polis Müdîrî Umumisi
Miralây Namına*
Muâvin Saîd. Bk. BOA. *DH-KMS*. D. 62, Nr. 48, Lef. 3

*Millî Mücâdele'den sonra İstanbul valisi de olan, Miralay Esad (Furgaç) Bey, aynı zamanda Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa'nın kardeşi idi.

81 Bu yürüyüşe katılan ilkokullar şunlardı: Erenköy kız ve erkek, Barbaros nümûne, Alâaddin Paşa erkek, Fatih kız ve erkek, Sultan V. Murad ve Eyüp Reşâdiye, Hoca İshak Efendi, Kasım Paşa erkek ve kız, Nakşîdil Valide Sultan, Hacı Ali Paşa, Şehid Niyazi, Sultan Abdülaziz kız, Makri Köy, Siyavuş Paşa, Adile Sultan, Esma Han Kaya, Büyük Reşid Paşa, Mahmud Şevket Paşa, Bayezid erkek ve kız, Pîr Ahmed, Süleymaniye kız, Kanûnî Sultan Süleyman, Aksemseddin, Çelebi Sultan Mehmed, Abdülaziz, Atik Ali Paşa, Çandarlı Kara Halil, Davud Paşa kız, Üsküdar III. Selim, Mâl Hâtun, Kadıköy Osman Gâzi, Sokullu, III. Mustafa, Harmanlık, Beylerbeyi ve Davud Paşa nümûne mektepleri. Bk. *İkdam*, 12 Eylül 1922, s. 9154

82 *İkdam*, 12 Eylül 1922, s. 9154

83 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1959, II, 178

84 *Aynı eser*, III, 83

84 Mesut Aydın-Recep Dündar, *Millî Mücadele Döneminde İstanbul'dan Anadolu'ya Geçen Subaylar*, Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Kasım 1990, s. 177-260

86 Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu, *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, İstanbul 1959, s. 64

VI. Uluslararası Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi (1326-1960) (Aix-en-Provence, 1-4 Temmuz 1992)

ZEKİ ARIKAN

Marsilya'nın yaklaşık 25 km. kuzeyinde bulunan şirin Aix-en-Provence kenti, son çeyrek yüzyıl içinde Türk kültür ve tarihi açısından oldukça önemli iki kongreye ev sahipliği yapmak onurunu taşıdı. Bunlardan birincisi, 10-15 Eylül 1971 tarihleri arasında yapılan IV. Uluslararası Türk Sanat Tarihi Kongresi idi. İkincisi de burada üzerinde durmak istediğimiz VI. Uluslararası Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresidir.

Türk ve Fransız resmi makamlarının destek ve ilgisiyle, IV. Uluslararası Türk Sanat Tarihi Kongresi, ülkemizin yurtdışında geniş ölçüde tanıtılmasına da bir basamak olmuştur. O zamanki Paris büyükelçimiz rahmetli Hasan Esat Işık, Marsilya başkonsolosumuz Celal Çalışlar ve Kültür bakanımız Talat Sait Halman, bu kongreyi her aşamasında izleyerek sürekli bir ilgi göstermekten geri kalmadılar. Hasan Esat Işık; bir insan, bir diplomat, bir aydın olarak sergilediği tutum ve davranışlarıyla ülkemizi temsil etmedeki yetenek ve başarısının kusursuz bir örneğini vermişti. Fransa'nın önde gelen gazetelerinden biri olan *Le Monde*[1], söz konusu kongrenin bitiminde şu değerlendirmeyi yapmıştı:

"Aix-en-Provence'de 10-15 Eylül (1971) tarihleri arasında toplanan IV. Uluslararası Türk Sanat Tarihi Kongresi, çeşitli uluslardan oluşan yüz kadar Doğubilimciyi bir araya getirdi. Kongrede mimarlık, resim, minyatür, Türk yazı sanatı ve en son kazılarla ilgili olarak elli kadar bildiri sunuldu. Kongreyi, Provence Üniversitesinde birlikte çalıştığı Profesör Golvin'le birlikte düzenleyen Profesör Mantran, Fransa'daki Akdeniz ve özellikle İslam ülkeleri araştırmaları bakımından Aix'i önemli bir merkez haline getirdiği" biçiminde değerlendirdi".

Bunun üzerinde kısaca durmamızın nedeni, aynı yerde 21 yıl sonra düzenlenen ve doğrudan doğruya Türkiye ile ilgili olan bir kongrede, önceki olayın sessizce geçiştirilmiş olması ve hiç söz edilmemesidir. Bu bize biraz şaşırtıcı gelmiştir.

VI. Uluslararası Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, hazırlık aşamasında talihsiz bir tartışmayla başladı. Üyelere gönderilen ilk çağrılarda, bildirilerin yalnız İngilizce ve Fransızca olarak sunulabileceği ifade ediliyordu. Dil konusundaki bu sınırlama ve Türkçe'ye yer verilmemesi, ülkemizde bir takım tepkilere yol açtı. Hattâ kongreye topluca katılmamak gibi bir eğilimin dahi ağır basmaya başladığı seziliyordu. Böyle bir havanın esmeye başladığını sezen kongre sorumlusu Profesör Daniel Panzac, daha sonra ilgililere Türkçe bir çağrı göndererek:

"... Bir Türkiye Tarihi Kongresi'nde Türk dilinin kendi yurdunda kendi evinde sayıldığı ve bunu belirtmenin gerekli" görülmediği açıklamasına yer veriyordu (10 Ekim 1991). Ancak efrenç yapacağını yine yapmış, açılış öncesinde ilgililere verilen dosyanın içindebulunan bir yazıda, "basılmak üzere gönderilecek bildirilerin ancak İngilizce yada Fransızca olabileceği" uyarısına yer verilmişti. Kısacası Türkçe yine dışlanmış görülüyordu. Bundan ötürü Salahi Sonyel, açılış sırasında yüksek sesle, resmen kongrede Türkçe'ye yer verilmediği için protestoda bulundu, Prof. Halil

İnalcık ise kapanış konuşmasının bir bölümünü Türkçe yaparak bu yanlışlığı bir ölçüde düzeltmeye çalıştı.

Şunu da belirtelim ki kurnazlıktan yana efrençten geri kalmıyorduk. Bildiri özetlerini İngilizce gönderiyor, sonra orada yüksek sesle bildiriyi Türkçe okuyorduk. Kongrenin ilk toplandığı Hacettepe Üniversitesi'nde (1977), yabancı bilim adamları Türkçe konuşmaya çalışırken bizim profesörlerimizden kimileri bildirilerini İngilizce olarak sunuyorlardı. 1986 yılında yapılan kongrede Türkçe resmi dil olarak kabul edilmiş, bildirilerde ve tartışmalarda geçerli olmuştur. Her ne olursa olsun bu tür kongrelerde, daha doğrusu doğrudan doğruya Türkiye'yi ilgilendiren toplantılarda, Türkçenin konumunun açık ve seçik olarak belirlenmesi zorunludur. Nitekim İnalcık, kapanış oturumunda, bir yandan kongreye uluslararası bağlamda yasal bir statü verilmesinin gereğine değinirken, Türkçe'nin resmi bir kongre dili olarak kabul edilmesi doğrultusunda çaba gösterileceğini vurgulamıştır.

1 Temmuz 1992 tarihinde saat 10.00'da Gambetta caddesi üzerinde bulunan Forbin amfisinde kongrenin açılışı yapıldı. Kongre sorumlusu Prof. Panzac'ın konukları selamlayan konuşmasından sonra, Türkiye'nin Paris büyükelçisi Tanju Bleda, "Bu önemli bilimsel toplantının Türkiye'nin son yıllarda artan önemini bir kez daha ortaya koyacağını" vurguladı. Türkiye'nin jeopolitik durumunun Avrupa açısından önemine değinen büyükelçimiz, ülkemiz hakkındaki bazı önyargıların bu kongreyle sileceği umudunda olduğunu da dile getirdi.

Fransa'daki Türk tarihi araştırmalarının kıdemli üyesi Prof. Mantran; Hacettepe, Strasbourg, Princeton, Münih, İstanbul (Marmara Üniversitesi)'da düzenlenen kongrelerden sonra bu toplantının bir kez daha Fransa'da yapılmasının mutluluk verici bir olay olduğuna değinerek, 1977 yılından beri sosyal ve ekonomik tarih kaynaklarının ve buna bağlı olarak araştırma konularının giderek zenginleştiği üzerinde durdu. Mantran'a göre, şimdiye kadar düzenlenen bu kongreler çerçevesinde yapılan araştırmalar; Osmanlı nüfus yapısı, vergi düzeni, imparatorluğun iç yapısı, gayrimüslimlerin konumu, merkez-taşra ilişkileri, iç ve dış ticaret, Avrupa kapitalizminin etkisi vb. gibi sorunların çözümüne önemli bir katkıda bulunmuştur. VI. kongrenin de bu yolda atılacak önemli bir adım olduğuna şüphe yoktur.

Ertesi gün yerel bir gazetede çıkan haberde de bu kongrenin düzenlenmesine emeği geçen CNRS (*Cenre National de la Recherche Scientifique*) ve IREMAM (*Institut de Recherches et d'Etudes sur le Monde Arabe et Musulman)* gibi kuruluşların rol ve katkıları yanında toplantının Türkiye açısından önemi üzerinde duruluyordu.[2]

Kongreye çeşitli ülkelerden bildiri sunmak üzere 150 bilim adamı kayıt yaptırmıştı. Bunlardan kimileri gelememekle birlikte yine de katılımın yüksek olduğu gözleniyordu. Dört gün boyunca üçer oturum halinde tartışılan belli başlı konular şu başlıklar altında toplanmıştı:

Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin kaynakları.

XV-XIX. yüzyıllarda İstanbul

Kültür ve Kültür politikaları.

XVIII-XIX. yüzyıllarda Osmanlı Lübnan'ı.

XIX. yüzyılda Şam ve çevresi.

XIX. yüzyılda Osmanlı Suriyesi ve Filistin'i.

XVIII. yüzyılda uluslararası deniz ticareti.

Gelir düzeyleri.

Kırsal kesimdeki gelişmeler.

Tarikatlar.

Zanaat ve ticaret.

Vergi düzeni.

Bu ana başlıklara para, maliye, ekonomik düşünce, diplomasi, ayan ve derebeylerin çıkışı gibi konuları da eklemek gerekir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu aşamasında komşularıyla ilişkileri, imparatorluğun etnik yapısı ve mirasına ilişkin bildirilere de yer verildiğini belirtmek gerekir.

Konuların 1326-1960 yılları arasında uzun bir zaman dilimi içinde işlenmesi öngörülmekle birlikte bildirilerin büyük ölçüde XVIII -XIX. yüzyıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. Hattâ denebilir ki Cumhuriyet dönemi Türkiyesinin sosyal ve ekonomik yapısının çözümlenmesine ilişkin bildirilerin sayısı oldukça sınırlıydı.

Salgur Kancal ile Jacques Thobie'nin ortaklaşa hazırladıkları. 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de özel girişmin gelişmesini inceleyen ve bu gelişmede Sınai Kalkınma Bankası'nın rolünü ele alan bildiri bu alanda bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun yanında Suriye, Filistin, Lübnan, Mısır, Cezayir vb. gibi eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel tarihlerine ilişkin bildirilerin sayılarının oldukça kabarık oluşu gözden kaçmamaktadır. Öyle ki bu konulardaki bildiriler birkaç oturumu dolduracak kadar kabarıktı. Söz konusu ülkelerle ilgili araştırmaların büyük bir bölümü şer'i mahkeme sicillerine, vakıf kayıtlarına ve arşiv malzemesine dayandığından, belirtilen yörelerin sosyal ve ekonomik tarihlerinin aydınlatılmasına önemli bir katkıda bulunmuştur. Öyle ki Gilles Veinstein kapanış oturumunda, kongreye sunulan bildirileri değerlendirirken olayı, aşağıda değineceğimiz gibi "şer'iye sicilleri ve tereke defterlerinin bir başarısı" olarak yorumlamıştır.

Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin kaynakları çerçevesinde Prof. İnalcık'ın bir kez daha tapu-

tahrir defterlerinin önemi üzerinde durması şüphesiz anlamlıydı. Konu bakımından bu defterlerin uzun süre kaynak olarak bulundukları saygın yeri koruyacakları anlaşılmaktadır. Prof. İnalcık, Osmanlı tahrirleriyle Roma ve Bizans yazımları arasında kimi benzerliklere dikkati çekmiştir. Sözgelimi *Haric ez defter* (defter dışı kalmış gelir kaynakları) kavramı Roma İmparatorluğu'nda da bulunuyordu. Murat Çizakça'nın, sosyal ve ekonomik tarih kaynağı olarak vakıf tahrirleri, Feroqhi'nin Ahkâm Defterleri üzerindeki bildirileri de "Kaynaklar" bölümünde yer alıyordu. Prof. Majer'in, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki savaş malzemesinin üretimiyle ilgili kaynakları tanıtan araştırması da yine bu çerçeve içinde sunulmuştu. Stéphan Yerasimos'un İstanbul'un mahalle ve konut düzenini vakıf kayıtlarına göre ele alan bildirisiyle, Nicolas Vatin, Nora Şeni, Pierre Pinon ve Alain Borie'nin şehrin topografik yapısına ilişkin incelemeleri, İstanbul oturumunun belli başlı konularını oluşturmuştur. Yine İstanbul'la ilgili çeşitli bildirilerin değişik oturumlarda ele alındığını belirtmek gerekir. Bacqué-Grammont, Ethem Eldem, François Georgeon'un bildirilerini bu arada saymak yerinde olur.

İmparatorluğun Balkan yarımadası ve Orta Avrupa'daki alanlarının da yeni bir takım araştırmalara konu olduğu görülmektedir. Veinstein'in Selânik'teki Osmanlı dokumacılığının XV-XVIII. yüzyıllarda karşılaştığı sorunları irdeleyen bildirisini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Cristina Fenesan ise Mühimme Defterlerindeki kayıtlara dayanarak Tameşvar eyaletinde XVI. yüzyılda yapılan sayımları ele aldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda âyan derebeyi ve ağaların ortaya çıkışları ve rolleri konusunda üç bildiri Türk tarihçileri tarafından sunuldu. Sina Akşin'in "yerel feodalizm" olarak nitelediği âyanlığın ortaya çıkışı, İttifak Senedi (1808) ve bu belgenin Magna Carta (1215) ile karşılaştırmasını yapan araştırması, Yavuz Cezar'ın Serezli İsmail ve oğlu Yusuf Paşa'nın etkinliklerini arşiv belgeleri ışığında ele alan incelemesi, Ercüment Kuran'ın Doğu Anadolu'daki derebeylik ve ağalık düzeninin oluşumunu konu alan bildirisi bu arada sayılabilir.

Kongrede Osmanlı diplomasisine de belirli ölçüde yer verilmişti. Ignatius Mouradgea d'Ohsson'un siyasal etkinlikleri, dönemin devlet adamları ve özellikle III. Selim'le ilişkileri ve Nizam-ı Cedit programına katkısı bu çerçevede sunulan bildiriler arasında yer alıyordu. Bildiriyi sunan Onnik Jamgoçyan, Kemal Beydilli'nin d'Ohsson üzerindeki ayrıntılı incelemesinde yer alan kaynakların dışında[3] söz konusu kişiyle ilgili olarak İsveç arşivlerinde pek çok malzeme bulunduğunu ifade ediyordu. Öte yandan Roderic H. Davison da XIX. yüzyılda Türkiye'de kamuoyunun oluşmasını etkileyen faktörleri ele alarak bu konuda Osmanlı hükümetlerinin tutumunu incelemiştir.

Ele aldığımız bu iki örnek, VI. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'ne sunulan bildiriler hakkında bir fikir vermektedir. Burada sunulan bildirilerin teker teker ele alınmasına da olanak bulunmamaktadır. Yalnız şunu da ekleyelim ki özgün, yeni araştırma ürünü olan bildirilerin yanında, temcit pilavı gibi her kongrede başlığının dahi değiştirilmesine gerek görülmeden sunulan araştırmalar da yok değildi. Bir iki yıl önce Türkiye'de verilen bir bildiri Fransa'da yeniden karşımıza çıkabiliyordu. Bu tekrarların kongrenin bütünlüğünü zedeleyecek nitelikte olmadığını da belirtelim.

4 Temmuz günü, Türkiye'nin Marsilya başkonsolosu Taylan İzmirli'nin de katıldığı kapanış oturumunda Veinstein, Panzac ve İnalcık kongrenin başarısı üzerinde durdular. Kongrenin geniş bir değerlendirmesini yapan Veinstein özellikle şu noktalar üzerinde durdu: Sosyal ve ekonomik konular bakımından oldukça zengin olan bu kongre, on beş yıldan beri süregelen gelişmelerin bir ürünüdür. Hacettepe'de toplanan ilk kongre 1071-1920 yılları arasındaki zaman dilimini kapsadığı halde bu son kongre 1326-1920 dönemini çalışma alanı olarak belirlemiştir. Yalnız Osmanlı dönemi değil aynı zamanda Cumhuriyet dönemiyle ilgili araştırmalara da yer verilmiştir. Şer'iye sicilleri ve tereke defterlerine dayalı bildiriler bu altıncı kongrede oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu oldukça dikkate değer bir olaydır. Öyle ki kongre şer'iye sicillerinin bir "zaferi" olarak nitelendirilebilir. Tarım, ticaret ve nüfusla ilgili sorunlar, diğer kongrelerde olduğu gibi bu sonuncusunda da ele alınıp işlenmiştir. Eğitim ve kültür konularına da belirli bir yer verilmiştir.

İnalcık ise 1977 yılında yapılan ilk kongrenin hangi koşullar altında toplandığını açıkladı. O günden beri kongreye sürekli bir ilgi duyulduğunu belirten İnalcık, gerek katılanların, gerek sunulan bildirilerin sayısındaki sürekli bir artışın söz konusu olduğunu vurguladı. Bu, kongrenin sürekliliğinin ve başarısının bir göstergesiydi. Artık Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi ön plana çıkmış bulunuyordu. İnalcık, bundan sonra kongrenin "beynelmilel, resmî ve kanunî bir statüye kavuşturulması" için çaba gösterileceğini de dile getirdi. Ancak sonraki kongrenin nerede toplanacağı sorusu açıklık kazanmadı. On bir üyeden oluşan yeni kurula, gelecek kongrenin hazırlıklarını yapmak görevi veriliyordu. ☆

[1] *Le Monde*, 22 Eylul 1971

[2] "Turquie un passé omniprésent", *Le Provençal*, 2 Temmuz 1992

[3] Kemal Beydilli, "Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *Tarih Dergisi*, 34 (1984), 247-284.

Macarlarla Kardeş miyiz?

CEMİL ÖZTÜRK

Oldukça uzak geçmişte karışıp kaynaşmış, pek çok alanda birbirlerinden etkilenmiş Macarlarla Türklerin bin yılları aşan köklü bir tanışıklığı bulunmaktadır. Uralların doğusunda başlayan içiçe yaşam, sonradan Karpat havzasıyla şimdiki Macaristanda da sürmüştür...

Türk-Macar ortak kültürüyle ilgilenenlere, iki taraf halkından kimseler sıkça sorarlar: "Aramızda gerçekten akrabalık ya da kardeşlik var mı?" diye. Dilde, sanat ve zenaatlarda görülen benzerlikleri yerli yerine oturtup neyin ne olduğunu araştırarak yazıma konusunda, özellikle Macar yakasınca sürdürülen çabalara rağmen, yanlış anlama, tutarsızlık, kuşkulu yaklaşım benzeri nedenlerle, soruya henüz kesin bir karşılık verilememektedir. Ayrıca iki ulusun bin yılı epey aşan ortak geçmişini bilmeyenler, ilişkileri Macaristandaki Osmanlı egemenliği süreciyle sınırlı sanıyorlar.

Türkler gibi aynı denizin suyunda oluştuklarına inanan Macar bilim adamları, Türkoloji çalışmalarını XIX. yüzyılın ortalarında başlattılar. Günümüze değin Osmanlı tarihleri, Türk dilbilginleri, Türk edebiyatı antolojileri, Macarca-Türkçe sözlükler, çe-

viriler, derlemeler dışında sayısı oldukça kabarık bilimsel makale ve kitaba aralıksız yenilerini katan Macar aydınları, Türk dünyasını ilgilendiriyorsa başka ülkelerdeki yayınları da dillerine çeviriyorlar.

Macarların Türklere yönelik onca yayınına karşılık, Türk bilim çevrelerinin aldırmazlık ettiği söylenebilir. Macar edebiyatından yapılmış çeviriler orta büyüklükte bir paketi doldurmaz. İki toplumu ilgilendiren konuları araştırıp yazan Türk bilim adamı bulmak pek olası değildir. Dolayısıyla sayıları durmaksızın artan yayınlarla, Macar bilim çevreleri, Türk yakasını iyi tanıyor. Türkiye'de ise Macarlarla daha çok Kapalıçarşı satıcıları ilgileniyor. Şu halde geçmişte arasına aldığı Türk halklarını Macarlaştırmış, çok zaman dost, bir süre düşman; ama hep kardeş Macar ulusunun tarihi yüzeysel de olsa bilinmelidir.

M.Ö. 1000-500 arasında Hazar denizinin kuzeyiyle Ural dağlarının doğusu, Ugor birliğinin yerleşim alanıydı. İçerdeki uyuşmazlıklara dışarıdan yapılan saldırılar da eklenince, dağılmak durumunda kalan bölgelerdeki halkların birazı Uralların batısına geçti. Bu Ugorlar, Volga ırmağına değin karşılaştıkları Macarların da kendilerine katılmasıyla güçlenerek Karpat havzasına eriştiler. Yalnız epey ulusun yaşam alanı olarak beğenip yerleştiği bu bölgeler çabuk el değiştiriyordu. Üstelik M.S. 9'dan başlayarak Roma İmparatorları da Karpat havzasıyla ilgilenerek, art arda yaptıkları seferlerle, düzeni sağlayıp Pannoniya eyaletini kurdular; ancak ülkeyi ellerinde tutmak, özellikle 378'den başlayarak Got, Hun ve Alan saldırılarının birbirini izlemesi yüzünden güçleşiyordu. Nitekim Hunlar, yeni gelen Ugor ve Macarların katılımıyla Germenleri daha Batıya sürüp Karpat dolaylarının hakimi oldular. Romalılar iyice yıldıkları Hunlara, yaptıkları Ravenna sözleşmesine göre, şimdiki Macaristan'ın Tuna kıvrımı içinde kalan topraklarını verdiler. 453'de Atilla'nın beklenmedik ölümüyle dağılma belirtileri gösteren Hunlar, 465'de yeni fetihlerle yurtlarını genişlettiler. Bu sırada, On-Ogur ve Bulgar Türkleri de bölgeye gelip yerleştiler. 623'de Slavlar, 650 yılında da Hazar Türkleri Karpat havzasının hakimi oldular; ama yeni göç dalgaları bunları da sarstı.

750-760 arasında Macarların önemli bir bölümü, adını Levédi adlı ilk Macar prensinden alan Azak'ın kuzeyindeki Levédiya bölgesine gitti. 791'de Macaristana Franklar saldırdı. Slavlar, Macarlar ve Avarlar bu akından büyük zarar gördü. Yitirilenler yerine konulamadan 803'te Kurum Kağan yönetimindeki Bulgar Türkleri Karpat havzasına ulaştı. Bu son gelenler, daha çok Slavları yerlerinden etti.

830'da Hazar İmparatorluğundan ayrılan Levédiya'daki Macarlar geri döndü. Arap coğrafyacısı Ceyhanî o zaman, bu hareketli Macarlardan şöyle söz etmektedir: "Macarlar, Türklerin bir koludur. Başkanları Künde (Kende?) 20.000 atlıyla dolaşıp akınlar yapar. Ateşe tapan bu Macarların yurdu ormanlarla kaplıdır. Geniş otlakları ve sulak tarım toprakları vardır. Bu yüzden ülkelerinin iklimi nemlidir. Yakın komşuları Slavlarla sık sık savaşan Macarlar, onlardan ağır vergiler alarak daha da güçlenirler."

881'de Viyana yakınında Morova prensine yardım eden Macarlar ona, Frankları yendirdiler. 892'de ise Franklar'ın yanında yer alıp Morova prensine karşı savaştılar.

889'da yazılmış bir belgede Macarlar için şunlar yazılıdır: "Macar erkeği atla gezer; atının sırtında uyur; düşünür, konuşur, yer, içer ve eğlenir. Çok iyi okçudur. Çocuklarıyla hizmetlilerine de bu eğitimi kazandıran Macarlar hareketli, cazibeli, mağrur oldukça da utanmazdırlar. Erkeklerine yakın eğitilen kadınları da onlara benzer davranışlar gösterirler. Her an, her yerde vuruşmaya hazırdırlar."

895-900 arasında, prensleri Árpád yönetiminde Karpatlardan Tuna kıyılarına doğru uzanan yerlere hükmeden Macarlar, bu sırada ünlü "Yurt kurma" sürecini yaşarlar. Bu konuyu içeren Buda kroniğindeki "Ak At" efsanesi özetle şöyledir:

"Macar elçisi Kusid Tuna ırmağı kıyısına varınca, çevresinin olağanüstü güzelliğine vurulur. Ağaçlar ulu, bitkiler bol, otlaklar geniştir. Gördükleriyle büyülenmişe dönen elçi, o yerlere hükmetmekte olan kişiye giderek, halkından getirdiği mektubu saygıyla sunup, önceden beğenip bellediği o güzel yurda, Macarların yerleşip yerleşemeyeceklerini sorar. Olumlu karşılık alıp dönerken de o bölgeden dağarcığına toprak, heybesine ot, matarasına su doldurup halkının yanına varır. Görüp işittiklerini anlatarak onlara otu, toprağı, suyu gösterir. Toprak verimli, ot iyi, su tatlı bulunduğundan güzel, iri, diri bir "ak at" seçilir. Ata Arap altınıyla süslenmiş değerli bir eyer konularak sırmalı dizgin, altın gem takılır. Kusid, atı yedeğine alarak kendisine toprak sözü veren hükümdar Svatopluk'a götürür. Hediyeden çok mutlu olan yöre hakimi, Macarların beğendikleri yerlere gelip yerleşmelerini onaylar. Prens Árpád halkıyla yeni yurduna sonradan gelme gibi değil, oranın ezeli sahibiymişçesine yerleşir. Macarlar yurtlarını kurarken, Svatopluk'a bir başka elçi daha yollayarak şu sözleri söyletirler. "Ey yurdunun değerini bilmez zavallı? Toprağı ata, suyu eyere, otu geme değiştin!"

Yurt kuran bu insanların Macar mı, Türk mü ya da karışık mı oldukları açık seçik bilinmemekte. Ancak oldukça uzak geçmişte karışıp kaynaşmış, pek çok alanda birbirlerinden etkilenmiş, Macarlarla Türklerin köklü bir tanışıklığı bulunmaktadır. Uralların doğusunda başlayan içiçe yaşam, sonradan Karpat havzasıyla şim-

diki Macaristanda da sürmüştür. Macar-Türk kardeşliğinin kaynağı tarihin derinliklerindedir. İki yaka arasındaki ilişki, açıkça söylenmekten daha baskın olarak, yüreklerde sezilip duyulurken, engelleri de din ve yönetim karşıtlıkları oluşturmuştur. Elverişsiz koşulların getirdiği konuklara, kapı açmayla, üç yüz yıl öncesinden başlayarak yeniden ısınan bu kardeşliğin, maddi ve manevi başka pekiştirici öğeleri de gösterilmektedir.

Gombocz Zoltán (1877-1935), Németh Gyula (1890-1976), Bárczi Géza (1894-1975), Ligeti Lajos (1902-1989) araştırmalarına göre, çok eskiden -Osmanlı egemenliğinden önce- Türkçeden Macarcaya üç yüze yakın sözcük geçmiştir, ya da bu sözcükler Macar dilinin temel sözcükleridir. Bunlar gruplandırılıp örnek vermek gerekirse:

1. Hayvancılık: Bika "boğa", ökör, "öküz", tinó "dana"...

2. Tarım: Tarló "tarla", buza "buğday", árpa "arpa"...

3. Araç, gereç: Balta "balta", bicsak "bıçak", csákány "sivri kazma"...

4. Toplumsal adlar: Sereg/ şereg/ "çeri", tanú tanık", tolmács "dilmaç"... Bugün Türkiye Türkçesinde ya değişmiş, ya da kullanıştan düşmüş sözcükler Macarcada canlılığını korumaktadır.

Yurt kurduktan sonra da göçebe Türklere benzerlik gösterir bir yaşam tarzı sürdürmüş olan Macarlardan, 900 yılında Salzburg baş piskoposu; "Akınlarının önüne geçilemiyor!" diye yakınmıştır. 933'te Alman imparatoru I. Henri, vergi vermemek için Macarların yurduna ordu gönderdi. Kayıplarını gidermek isteyen Macarlar, Peçeneklerle anlaşıp Bizans üzerine akın yaptılar, Bizans dokuz yıl süreyle vergiye bağlandı.

Bizans imparatoru VII. Konstantin (913-957) hazırladığı kitapta, Macarlardan "Türk", ülkelerinden "Türkiye" olarak söz etmiştir. Roma, Alman, Bizans gibi Hıristiyan güçler arasında sıkışan ve yalnızlaşan Macarlara, Alman imparatoru Otto 957 yılında ağır bir yenilgi tattırdı. 958'de Bizans'a yapılan akın sonuç vermedi. 960'a doğru ise kendilerini savunmak kaygısıyla Peçenek ve Kıpçak Türklerini sınırlarına yerleştirdiler. Zamanla Macarlaşan bu Türkler de akrabalık ya da kardeşlik ilişkilerinin bir başka olgusudur. 970'te Bizans üzerine yaptıkları akında da başarılı olamayıp Arkadiapolis (Lüleburgaz) yakınında yenilerek geri çekildiler.

Katolik ve Ortodoks Hıristiyan baskısıyla bunalan Macarlar, yeni iktisat ve siyaset kapıları açmanın yollarını ararlarken, Alman-Roma imparatoru I. Otto'nun prens Géza başkanlığındaki on iki Macar önde geleniyle buluşması gerçekleşti. Bundan sonra Macarlar, Hıristiyanlığın Katolik mezhebine girmeye başladılar. Prens Géza maiyetindeki beş yüz kişiyle birlikte vaftiz edildi. Macaristanda kilise ve manastırlar açıldı. Prens Géza ölünce, kısa bir mücadeleden sonra oğlu Sent İstván (977-1038) 1000 yılında, Papanın gönderdiği kutsal tacı giyerek Macaristan kralı oldu. Macaristanda Hıristiyan kurum ve kuruluşları bu kralın zamanında yerleşti. Devlet yapısı yeniden düzenlenerek öteki Avrupa ülkelerindekilere uyduruldu. Bundan sonra XI.-XV. yüzyıllar arasında, güçlü bir Macar devleti sürecine geçilmiş oldu.

Sent İstván çocuksuz ölünce, başlayan taht kavgaları uzun sürdü. Buna rağmen, Papanın da desteğiyle Almanları geriletip Dalmaçya kıyılarına inmeyi başardılar. I. Laszló (1077-1095) başa geçince Macaristanın iç işleriyle dış ilişkileri iyi gitti. Bizans'la barış için, Macar hanedanından prenses Piroska (İren), sonradan imparator olacak II. İoannes'le evlendirildi. Bu kraliçenin eşi ve oğluyla birlikte yapılmış mozayik resmi, Ayasofya galerisinin sağ kıble köşesini süslemektedir. Bu akrabalığa rağmen Bizans'ın Macarlardan Dalmaçya ve Sırbistanı alma umudu sönmedi. Bir ara Macar tahtını bile ele geçirmeye kalkıştılarsa da Macarlar duruma hakim oldular; hatta Bizans'ın koruyucusu gibi davrandılar. Macaristanda ticaretle birlikte zenginlik arttı, kentler büyüyüp güzelleşti. Bu görüntü ülkeye dışardan bakanların iştahını kabarttı.

1235-1270 arasında kral olan IV. Béla, Moğol tehlikesini önceden kavrayarak Başkıristandaki Macarları ülkesine çağırdığı gibi, yine Moğollordan kaçan Hunları kendi yurduna yerleştirdi. Bu önlemlere rağmen Batu Kağanın orduları Macaristanı yağma ve talan etti. Düşmanın çekilmesinin ardından ülkenin imarına, halkın zararlarının giderilmesine çalışıldı. Moğollardan kaçıp Macaristana sığınmış çoğu Türk soylu halkların kültürü, Hıristiyan Macar kültürüne bir de bu sırada aşılandı.

Macarlar henüz kendilerinden uzak olan Avrupadaki Osmanlı ilerleyişine karşı, papanın kutsal orduya katılma çağrısına başka Hıristiyan Avrupa devletlerinden önce uydular. Bu tutumları hem Türkleri üzerlerine gitmek zorunda bıraktı, hem kendilerini öteki Cermen, Lâtin ve Slav kökenli komşu devletlerin arasında güçsüz duruma düşürdü.

Macarlar Osmanlı Türkleriyle ilk olarak 1364'teki Sırp Sındığı savaşında tanıştılar. Yenilgiden uyanmadıkları için olsa gerek -başka Hıristiyan Avrupa devletleri savaştan kaçınırken- Macarlar krallarının yönetiminde tüm güçleriyle Papa her dilediğinde koştular. 1396'daki Niğbolu, 1444 Varna savaşlarında olduğu gibi. 1456'da Türklere karşı Belgrad savunmasını yöneten ünlü komutanları Hunyadi János yaralanıp öldü. Macarların kazançları Belgrad'ın alınışının bir süre gecikmesi dışında, Papanın Hünyadi onuruna öğlenleri kiliselerde çan çaldırması, kayıpları ise güçsüzleşmiş Macaristanın ilerde Avusturya ve Osmanlılar karşı-

sında topraklarını koruyamaması oldu.

Macarlar Kanuni'ye "Büyük Süleyman" derler; çünkü uğruna Hünyadi'nin feda olduğu Belgrad kalesini kolayca aldı. 1526-1566 arasındaki kırk yılda ise Macaristanın büyük bir bölümünü feth etti. 1699'a değin süren Türk egemenliği döneminin eleştirilip değerlendirilişi genellikle tek yanlı, tutucu, kıskanç, düşmanca Avrupa kaynaklarına göre yapılıyordu. Şimdilerde Türkçe bilen, Osmanlı kaynaklarından da yararlanarak karşılaştırmalı bir yöntem izleyen tarihçiler oldukça arttı. Bunlara rağmen Macar yazarlar, Avusturyanın yol açtığı zararları belirtirlerken "Habsburglar", Almanlardan olumsuz söz edişlerde "Faşistler, Naziler" derler, Ruslardan ise pek söz etmezlerdi, belki şimdiden sonra "Komünistler" diye yazarlar. Oysa Osmanlı yönetimi sırasında uğradıkları kayıpları belirtirlerken "Türkler" deme alışkanlığını bırakmadılar.

Osmanlılar ya da Türklerden kurtulunca Macaristan yine özgür olamadı. Avusturya ya da Habsburglara karşı verdikleri bağımsızlık savaşları, içerden de uğradıkları ihanetlerle üç yüz yıla yakın, olumlu sonuç vermedi. Başarısızlığa uğrayan Macar bağımsızlık savaşlarının önderleri, Hıristiyan Avrupada din kardeşleri arasında değil de bir dönemdeki düşmanları, Türklerin yurdunda güvenlikte oldular.

Ayrıca kalabalık maiyetleriyle gelen sığınmacıların barınma ve iaşe giderlerini de Sultanlar sağladı. İmre Thököly (1657-1705) yaşamı İzmit'te son buldu. II. Rákóczi Ferenc (1676-1735), 1717'de sığındığı Türkiyede, on sekiz yıl konuk edildi. Tekirdağ'daki konağının yemek yenilen bölümü bugün de anılarının korunduğu Macar müzesidir. Bağımsız Macaristan için savaşan Kossuth Lajos (1802-1894) da 1849 yılında başarısızlığa uğrayınca Türkiye'ye kaçtı. Kütahya'da iki yıl ağırlandıktan sonra Amerika'ya gitti.

XIX. yüzyılda Avrupalıların Kuzey ve Güney Amerika kıtalarına göçü artarken, Avusturyalıların baskı ve zulmünün umutsuzlaştırdığı iki milyona yakın Macar da onlara katıldı. Bağımsızlık uğraşları, ancak I. Dünya Savaşından sonra gerçekleşti. 1918 yılının son aylarında kurulan bağımsız Macar devletinin değişik eğilimli hükümetleri, komşu ülkelerin elinde kalan topraklarını ve soydaşlarını kurtarma uğraşı yanında, iktisadi ve kültürel kalkınmaya da özen gösterdiler. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuyla pek çok Macar bilim adamı Türkiyede çalışmış, epey Türk öğrenci de Macaristana öğrenim için gitmiştir. Özellikle Atatürk yönetimi sırasında karşılıklı ilişkiler en üst düzeye ulaşmaktayken Macarlar kendilerini II. Dünya Savaşının içinde buldular.

Önce Naziler ya da Almanlar, ardından Komünistler ya da Ruslar Macar halkına kan, ölüm, acı, yokluk ve yoksulluk dolu güç yıllar yaşattılar. Komünizme ve Ruslara karşı başlatılan 1956 ayaklanması eskinin henüz kapanmamış yaralarını bir daha deşti. O tarihten beri pek değinilemeyen 1956 olaylarının gerçekçi değerlendirmesini şimdilerde yapıyor olmalılar.

Macarlar, beceri ve yeteneklerine çalışkanlığı da eklemiş kültürlü bir halktır. Onca işgal, baskı, ölüm ve bunların getirdiği acılara rağmen ayaktalar. Tüm yurtta hemen her cadde ve sokağa bir şairin, yazarın ya da ülkeye yararı dokunmuş, hizmeti geçmiş kişilerin adı verilmiştir. Ünlüler için plaket, kabartma, büst, heykel büyük yerleşim yerlerinin meydan ve köşebaşlarının süsüdür.

Çok dalgalı, sevinçleri az, acıları derin; ama o ölçüde de uzun bir geçmişin eleştirisi, yeni geçilen özgür ortamda daha tarafsız yapılacak, bu arada Türk-Macar kardeşliği incelemelerinde de değişik bir yaklaşım söz konusu olabilecektir.

Sonuç olarak Macarlarla Türkler kardeş mi, değil mi? Sorusuna "Kardeş!" yaklaşımı yerinde bulunmalıdır; çünkü epey Türk soylu halk Macarlarla karışıp kaynaştı. Bir ağaçtan uzayan iki dal durumundaki dil yakınlığından başka, davranış, yaşam tarzı, savaş usulleri, araç gereç benzeri pek çok ortak yön en azından XII. yüzyıla dek birbiriyle uyuşuyor. ☆

Yazı hazırlanırken yararlanılan kaynak eserler:

Benda Kálmán, Hanak Péter ve diğerleri. Egy Ezredév / Bin Yıl-Kısa Macaristan Tarihi-, Budapest: Gondolat, 1986.

Glatz Ferenc. Magyarok a Karpat. Medencében/Macarlar Karpat Havzasında/ , Budapest: Historia Könyvek, 1989.

Palóczi H. András. Besenyők-Kunok-Jászok/Peçenekler, Kumanlar, Yaslar/, Budapest: Corvina, 1989.

Vámbery Ármin. A magyarság keletkezése és gyarapodása/Macarlığın Kaynağı ve Çoğalması I, Budapest: Holnap Kiadó, 1989.

László Gyula. Őstörténetünk-Egy régész gondolatai néppé válásunkról-/ Ana Tarihimiz-Bir arkeoloğun millet oluşumuz konusundaki düşünceleri-/, Budapest: Tankönyvkiadó, 1983.

Bako Ferenc ve diğerleri, Magyarrá Lett Keleti Népek/Macarlaşmış Doğulu Halklar/, Pecs: Panorama, 1988.

Györffy György. A Magyarság Keleti Elemei/Macarlığın Doğulu Unsurları/, Budapest: Gondolat, 1990

Takáts Sándor. Bajvívó Magyarok/ Vuruşan Macarlar/, Budapest: Móra Könyvkiadó, 1986.

G.A. Fjodorov-Davidov. Az Arany Horda Földjén/Altın Ordu Toprağında/, Budapest: Gondolat, 1983.

Vásáry István. Az Arany Horda/Altın Ordu/, Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986.

Matuz József. Az Oszmán Birodalom Története/Osmanlı imparatorluğu Tarihi/, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.

Tasnádi Edit. A török irodalom Magyarországon/Macaristanda Türk Edebiyatı, Keletkutatás, 1987 ösz, 69-80 s.

Györffy István. Alföldi Népélet/Aşağı Macaristan Halk Yaşamı/, Budapest: Gondolat, 1983.

Káldy-Nagy Gyula. A Gyulai Slzandzsák 1567. és 1579 Evi Össze írása/Gyula Sancağının 1567. ve 1579. Yılı Defter Kayıtları /, Békéscsaba: Kner Nyomda Dürer üzeme, 1982.

Ostrogorsky Georg. Bizans Devleti Tarihi, Çeviren Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

M. Kunt, S. Akşin ve diğerleri. Türkiye Tarihi 2-3, Osmanlı Devleti. İstanbul: Cem Yayınevi 1989.

Hâtırât-ı Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî="Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri" Üzerine

ALÂEDDİN YALÇINKAYA

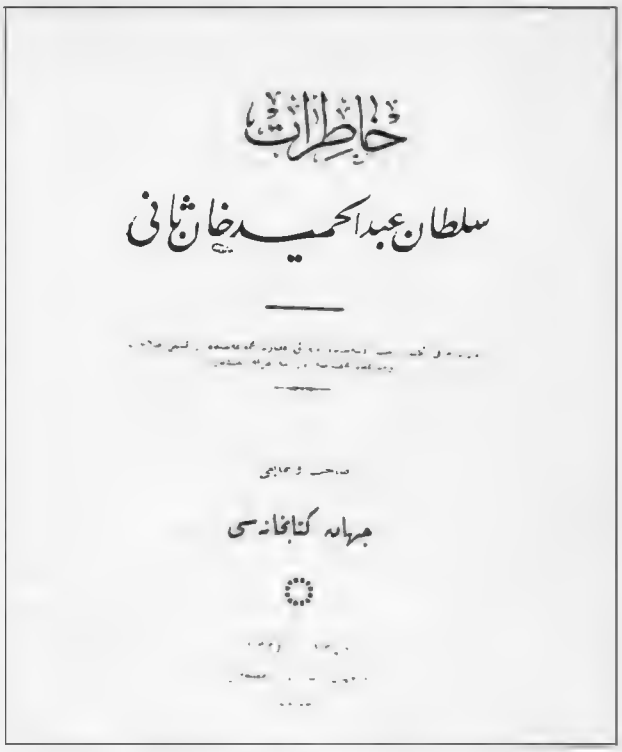
خاطرات

سلطان عبدالحمید خان ثانی

همایون کتابخانه سی

Hatırat-ı Sultan Abdülhamid-i Sâni

Mayıs ayının son haftasında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde düzenlenen, Sultan II. Abdülhamid ile ilgili seminer toplantılarının birinde, oturum başkanı, Abdülhamid'in hâtırâtı ile ilgili piyasada bulunan yayınlara temas etti. Sultan II. Abdülhamid'e ait olduğu söylenen birçok hâtırâtın ortalıkta dolaştığını, bunların hangilerinin ne derece güvenilir olduğunun bilinmediğini, oturumda hazır bulunanların bu konuda bildiklerini söylemeleri şeklinde yerinde ve zarûrî bir istekte bulundu. Belli başlı üniversitelerin önemli profesörlerinin de hazır bulunduğu toplantıda değişik yayınlarla ilgili görüşlerini, bildiklerini kısaca söyleyenler oldu. Ben de kısaca İsmet Bozdağ tarafından hazırlanmış olan *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri* ile ilgili bildiklerimi söyledim. Bu kitap hakkındaki söylentileri bir vesile ile İsmet Bozdağ'a ihsâs ettiğimde bana, inanmıyorsam *Utarid* mecmuasına bakabileceğimi, orada bir kısmının yayınlanmış olduğu şeklinde cevap verdiğini, hazır bulunanlara söyledim. Bir zat "madem ki bu mecmuada yayınlanmış da niçin kitabın sonunda küçük bir notla bu hususa işaret etmemiş?" şeklinde beni şaşırtan bir soru sordu. Ben hâfızamı kurcalarken herkes bu zâtın sorusundaki haklılığı tasdik edercesine susuyordu. Önümde oturan bir profesör de bana dönerek, samimi ve tok bir sesle, ağır ağır "kardeşim, bunlar sahtekar ve yalancıdır, bunlara hiç inanmayacaksın" dedi. Eve döndüğümde tekrar kitabı karıştırdım, kitabın sonunda küçük bir notla değil de kalın bir başlıkla " Utarid Dergisi'nde Yayınlanmış" şeklinde yazıyor ve altında bu hususta başka açıklamalar yer alıyordu.

Bu hususta yaptığım araştırma sonuçlarına geçmeden önce, kitap hakkındaki söylentileri aktararak, bu dedikodulardan haberdar olanların, sırf bundan dolayı gereksiz itirazlarma da cevap vermek isterim. Ben bu olayın üç önemli kahramanı olduğu sonucuna vardım: Biri, kitabı 1975 yılında yayınlayan yayınevinin ve bu yayınevi ile organik bağları bulunan o günlerin önemli sayılabilecek gazetesinin sahibi, ki bu yazımda polemiğe sebep olmamak için sadece 'yayıncı' diye bahsedeceğim; birisi yayınlanan kitabın arkasında "Fotoğraf ve Belgeler" kısmında, zımnen Sultan II. Abdülhamid'in el yazısı şeklinde takdim olunan yazıyı yazan, aslen emekli bahriye albayı 'hattat'; diğeri ise 'hazırlayan'dır. Ben, hasbelkader bu hattatla bir müddet aynı çatı altında çalışma imkanı buldum. Zaman zaman sohbetlerinde yeri geldikçe şaka yollu "yayıncı ile kafa kafaya verdik, yazdığım yazıları bu Sultan II. Abdülhamid'indir diye millete yutturduk" dediğini birkaç kere kendi ağzından duyduk. Yıllar önce heyecanla okuduğum eserle ilgili duyduğum bu sözler üzerine, fırsat buldukça ve uzaktan yakından ilgisi olanlarla karşılaştıkça konuyu soruşturdum. Yayıncının "biz bu millete kendi uydurduğumuz yazıları, bunlar Abdülhamid'in hatıralarıdır diye yutturmayı başardık" dediğinden herkesin haberdar olduğunu hayretle müşâhade ettim. Yayına hazırlayanla aynı müessesede çalışanlar içerisinde, en olumlu diyebileceğimiz görüş, hazırlayanın bu kitabı *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*'na dayanarak yani oradaki güvenilir bilgileri gözönüne alarak kaleme aldığı, bu yüzden istifâde edilebileceği şeklindeki sözlerdi. Değişik kişi ve kanallardan edindiğim bilgilerle yukarıda ismini zikrettiğim 'hazırlayan' ve 'hattat'a çeşitli sorular yönelttim. Her ikisi de kendileri için zor olan bu sorularımı cevaplamaktan kaçınmadılar.

Daha sonra *Utarid*[1] mecmuası ile Vedat Örfî tarafından 1921 (1338 R-1340 H) senesinde, İstanbul'da yayınlanan *Hâtırât-ı Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî*[2] adlı risâleyi inceledim.[3] Risâlede yayınlanan metinle mecmuada tefrika edilen yazı bir bölümlük istisnâ ile tamamen birbirinin aynısıdır. Zaten ilk sahifede "Vedat Örfî[4] Bey'in riyâset-i edebiyesinde olarak Utarid mecmuasında bir kısmı salâhiyet ve müsâade-i mahsûsa üzerine tefrika edilmişdir" şeklinde not vardır. Mecmua ve risâlede yer alan Osmanlıca metinlerle kitabı karşılaştırdığımızda, net 155 sahifelik hatıraların 47 sahifesinin mecmua ve risâlede yer alan metnin bazen sadeleştirilmiş olmakla beraber aynısı olduğunu gördüm. Demekki bu kitabın tamamı uydurma olmadığı kesinlikle ortaya çıkmış durumdaydı. Geriye kalan için tekrar hazırlayanı arayıp, kitabın sonuna doğru nasıl elde ettiklerini anlattıkları defterin aslını veya fotokopisini göstermelerini istirham ettik. Kendileri kitabı hazırladıktan sonra, defteri yayıncıya

teslim ettiklerini, daha sonra yayıncıdan tekrar istemeleri üzerine yayıncının bunu bulamadığını, bu yüzden bize göstermelerinin mümkün olmadığını söylediler. Burada top, "biz bu millete kendi uydurduğumuz yazıları, bunlar Abdülhamid'in hatıralarıdır diye yutturmayı başardık" dediği rivâyet olunan yayıncıda kalmıştı.

Biz "mâ yüdrekü küllühü, mâ yütrekü küllühü" (: tamamı elde edilemeyenin tamamı bırakılmaz) kâidesince, bu kitapta yer alan, ve sıhhati hakkında kuvvetli deliller bulunan kısımları tespit etmeğe karar verdik. Ortada gerçeklerin çarpıtılmasıyla beraber, bu çarpıtılmanın da istismâr edildiği karmaşık bir durum var. Esâsen Türkiye'nin tarihî gerçekleriyle beraber sosyal, siyasal, ekonomik ve dinî gerçeklerinin çarpıtılmasının istismâr edilmesi veya istismâr edilmesinin çarpıtılması şeklinde teşhisi veya tanımı bile çok zor olan cinâyetler kompleksi ile beraber, ister istemez bu cinâyetlerin parçası haline gelip seyirci olmaktan başka birşey yapamayan sorumlular vardır. Yukarıda bahsettiğim oturumda, en azından hâtırâtın bir kısmı ile ilgili sağlam delillerin bulunduğu, hiç değilse bu kısmının tespit edilerek değerlendirilmesi gereğini ileri sürmemin istihzâ ile karşılanması ve bazı arkadaşlarımın hâlâ böyle palavralarla ilgilendiğim için şiddetle ayıplamaları beni bu makâleyi yazmak mecburiyetinde bıraktı.[5] Bu yazının maksadı yukarıda kendileri hakkında bilgi verdiğim kahramanları suçlamak veya tezkiye etmek değil, güvenilir bilgilerin tespit edilmesi ve bunların güvenilirlik sebeplerinin ortaya konulmasıdır. Yeteri kadar tarih kaynağına sahip olmadığımız gibi mevcutlarının da hoyratça tepilmesi, onun bunun istismar etmesine sessiz kalınması da, bu istismarcılara daha fazla cesaret vereceği için yanlış bir yol olsa gerek. Fakat genellikle yetkili veya konunun uzmanlarının bu gibi işlerin sadece olumsuz taraflarıyla ilgilenerek tamamını gözardı etme şeklinde kolay fakat yanlış yolu seçtiğini görüyoruz. Bir kısmının gerçek olduğu nesne için bunun tamamı gerçektir demek ne kadar yanlışsa, bunun tamamı sahtedir demek te o kadar yanlıştır kanaatindeyiz.

Bu konudaki diğer bir delil ise İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda "Abdülhamid-i Sânî'nin Notları" başlığıyla neşrettiği metinlerdir.[6] İbnülemin üç sayıda devam eden bu dizinin başında şöyle der: "Abdülhamid-i Sânî'nin zamanına ait bazı vekâyi'a ve hâdisât-ı sâbıkaya dâir ekseren kurenâsından Besim Bey'e —alâ-tarîkı'l-imlâ— yazdırdığı notların ehemmiyet-i tarihiyyesine binâen en mühimlerini ber-vech-i âtî dercediyoruz:" Son bölümünün altında ise '[aslı Hazîne-i Evrak'da mahfuzdur]" notu bulunmaktadır. Buradan anlaşılan en önemli husus böyle bir defterin mevcudiyetidir. İbnülemin'in yayınladığı metinler, aslı Hâzîne-i Evrak'da bulunan defterin sadece bazı kısımlarıdır. Konu itibariyle hemen hepsi Sultan Abdülaziz'in hal'i, V. Murad' ve bu çerçevede yazılanlardır. Mâhiyet değil de metin itibariyle Vedat Örfî'nin yazdıklarıyla mutabık kalan bölüm yok. Bu durumu İbnülemin'in, beş-altı sene önce mükerreren yayınlanan kısmı tekrar yayınlamağa lüzum görmemesi veya Vedat Örfi tarafından yayınlanan kısımlardan da bahsetmeğe tenezzül etmemesi şeklinde yorumlayabiliriz. Bu konuda kesin cevap Arşiv'deki orijinal defterle yapılan karşılaştırma sonucu verilebilecektir. İbnülemin'in yayınladığı metnin ve bu metinde ilgili yerlerde yazdığı kendi dipnotlarının transliterasyonunu yaparak ilgililerin hizmetine sunmak arzusundayız.

Yukarıda bahsettiğimiz risâle mecmuadan yaklaşık iki yıl sonra yayınlandığına göre, muhtemelen risâle mecmuadan iktibas edilmiştir. Veya risâleyi yayınlayan Vedat Örfî mecmuanın da müdür-i edebîsi olduğuna göre ve yukarıda naklettiğim notu da göz önünde bulundurduğumuzda her ikisi de aynı kaynağa dayanmaktadır. Yalnız yukarıdaki notta, mecmuada bir kısmının yayınlandığını bildirdiği, sanki risâlede daha fazlası veya tamamı varmış gibi bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de mecmuanın 17. sayısındaki bölüm yazıldıktan sonra altına "-mâ ba'dî var-" (:devamı var) şeklinde bir not düşüldüğü halde, 18. sayıda bu konuda birşey görülmemektedir. Yalnız Suâd Ali imzâlı ve "Tarih" başlıklı bir makâle vardır. Bu makâlede "Seviye-i irfânı derece-i kemâle ermemiş olan memleketlerde tarihe verilen ehemmiyet dâimâ mahdud kalıyor" denilerek ülkemizde tarihe gereken önem verilmediğinden şikâyet ediliyor. Daha sonraki satırlarda "tarihini bilmeyen bir memleket hiçbir vakit inkişâfa ve terakkiye müstaid olduğunu ispat edemez. ...her asrın, her devrin tarih-şinâslarına hisse-i mes'ûliyet mütesâviyen tevzî' edilmesi fikr ü kanaatindeyiz. ... Her tarih-şinâs...seleflerinin (kendinden öncekilerin) hatalarını tekrar ederek ahlâfını (kendinden sonrakileri) da muhtaç oldukları ma'lûmâttan behre-yâb etmemek (nasiplendirmemek) hususundaki kabahatlerini de ... afvedemez. ... Hem bizim tarihimizde bizi mahkûm-ı hacâlet etmekten (utanmaktan) ziyâde hakk-ı hayata müstahak olduğumuza delâlet eden vekâyi' bî hadd u pâyandır. Böyle bir tarihin sahifelerini karıştırmaktan niçün çekinelim?" şeklinde ifâdeler yer almaktadır. Risâlenin başında yer alan yukarıda aktardığımız notta ise yazının mecmuada "salâhiyet ve müsâade-i mahsûsa üzerine" yayınlandığı bildirilmektedir. Bütün bu ifâdeleri göz önüne aldığımızda 17. sayıdan sonra yazının yayınlanmaması yönünde resmî veya gayr-ı resmî baskı olduğu veya tâlimât verildiği ihtimâli ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber aradan yaklaşık iki yıl geçtikten sonra yayınlanan risâlede de mecmuada yayınlanandan fazla birşey olmadığı görülmektedir. Bu durumda iki ihtimâl vardır: Birincisi gerçekten elde edilen hâtırât bundan ibârettir. İbnülemin'in yayınladığı bölümleri gözönüne aldığımızda bu ihtimal çok zayıf. İkinci ve bizce daha kuvvetli ihtimâl ise risâleyi yayınlayan Cihan Kitaphanesi ancak mecmuada yayınlananı iktibâs edebilmiştir veyahut mecmuanın bu yazıyı yayınlamaya devam etmesine mani olan baskı gündemdedir. Risâlenin Vedat Örfî imzalı ve "Birkaç Söz" başlıklı önsözünde ise Abdülhamid'in takip ettiği siyâsetin ülkenin ve halkın menfaati gereği olduğu, İttihad ve Terakki ve benzeri muhâliflerinin iyiniyetlerine rağmen ifrât ve cehâletleri sebebiyle kendilerini, ülkeyi ve halkını felâketler içinde bıraktığına işâret edip, İttihad ve Terakkî'nin sokaklara asılan beyannâmesini iktibâs ettikten sonra hâtırâtla ilgili şunları yazar: "Utarid"de neşrettiğim Hâtırât-ı Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî arzularıyla gerek tahrîrî, gerekse şifâhî notlarından müstahreçtir. Böyle bir eserin mevcudiyeti daha o zaman büyük bir rağbet ve hürmetle karşılanmışdı. Hâtırâtda, Sultân Abdülhamid-i Sânî'nin notlarının tahrîf edilmiş en ufak bir noktası bile yoktur. Bu hâtırâtı doğrudan doğruya Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî'nin müdâfi'leri tarafından vücûda getirilmiş bir eser telakkî etmek en büyük haksızlık olur... Muhteviyâtı, mahz-ı hakîkattır. Vesâika müstenid olmaksızın şahsî garazlarla kendisini lekelemek isteyenlere karşı en mühim, en sağlam müdafaa vesâ'ikıdır. Hâtırâtı veren menba' pek ali bir şahsıyettir. Eseri neşredenler bunun içindirki her dürlü şüpheli nazarları ber taraf edeceklerinden emindirler." şeklinde yazdığı halde, bunun niçin bir kısmının yayınlanmamış olduğuna ve benzeri sorulara cevap teşkil edebilecek hususlara işaret etmez.

Utarid mecmuasının ilk sayısının kapağında "Hâtırât-ı Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî" ünvonsundan sonra, 7-8. sahifelerde hâtırât metni vardır. Bu ilk bölümün başında şu giriş vardır: "Cennetmekân Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî'nin Beğlerbeği

Saray-ı Hümâyûnu'nda mu'tekif bulundukları zaman ara sıra hâtırât kaydettikleri ağızdan ağıza dolaşır ve bazı mukarriplerinin manâlı tavr u îmâları bu rivâyeti takviye ederdi. (Hâtırât)ının vefâtından beş sene sonra ve Almanya'nın Leibzeg şehrinde tab' olunmasını merhum hayatında vasiyet etmiş. Vefâtını müteâkip Almanya'da gösterdiği mahalle îsâl edilmiş olan o kitabın bazı sahâifi ve mebâhisi elimize geçti. Bu gibi âsârın tarihe ne derecelerde hizmet ettiği malumdur. Elimizdeki vesâikı münâsebet düştükçe mecmuamızda neşredeceğiz. Ermeni meselesi bu sırada cerâid-i yevmiyeye gâye-i mekâl olduğundan buna ait iki sahifeyi aynen mecmuamıza dercediyoruz." Bu girişten itibaren yer alan iki sahifelik metnin asıl yeri anlaşıldığı gibi burası değildir. Neşre hazırlayan zat, aktüalitesine binâen asıl sırasından önce yayınlamış. Bununla ilgili, mecmuanın 13. sayısından bahsettiğimiz kısımda bilgi vererek, karşılığını belirteceğiz.

Utarid mecmuasının 3. sayısının kapak sahifesinde,

Bu nüshada:

Hâkân-ı mağfûr tarafından Beğlerbeği Sarayı'nda yazılmış olan:

Hâtırât-ı Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî

şeklinde bir anons bulunmaktadır. Derginin 47. sahifesinde sona eren hâtırâtın bu bölümü, risâlede 9-11 sahifeleri arasındadır.[7] Kitapta[8] ise bu sahifelerin karşılığı 9-13 arasıdır. Kitapta yer alan "Yeni Devlet Takvimi" başlığı ile tarihin altındaki "Beylerbeyi Sarayı" ifâdesi asıl metinde yoktur. Daha sonraki sahifelerde görülen bütün altbaşlıklara da asıl metinlerde rastlanmadığı halde bazıları veya benzerleri derginin kapak anonslarında görülmektedir. Kitapta bulunan dipnotlar tahmin edileceği gibi hazırlayanın ifâdeleridir. Kitabın 12. sahifesinde 8 nolu dipnotun bulunduğu "mütemennâ-yı hulûs-veriyedir" ifâdesinden sonra, asıl metinde "21 Cemâziye'l-ahir sene 275 imza: (mim)" ibâresi bulunmaktadır.

4. sayının 59-61 sahifeleri arasında yer alan tefrika, risâlede 12-15; kitapta ise 14-17. sahifeler arasındadır. Derginin kapak sahifesinde yer alan "Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî'nin Hâtırâtı" şeklindeki duyuru bu sayıda ve bundan sonraki bütün sayılarının metin kısmında genel başlık olarak verildiği halde, risâlede "Sultan Abdülhamid Bir Yangın Bıraktı mı?...", kitapta ise "Ben Yangın Bırakmışım!" şeklinde başlıklar bulunmaktadır. Kitabın 14. sahifesinde yer alan "Soyumdan getirerek taşıdığım unvandan (Sultan) bile adımı tecrit etmeğe kendisinde yetki gören Doktar Nazım Bey" cümlesi asıl metinde "irs ü istihkâk ile taşıdığım unvândan bile ismimi tecrîd etmeğe nefsinde sahahiyet gören Doktor Nazım Bey" şeklindedir. Yine kitabın aynı sahifesinin son paragrafında "Abdülhamid bir yangın mı bıraktı acaba?" şeklindeki soru cümlesi, asıl metinlerde "Abdülhamid bir yangın îkâ' etti mi, etmedi mi?" şeklindedir. Yangın-îkâ' etmek, yangın çıkarmak şeklinde çevrilmelidir. Kitabın 16. sahifesindeki "Kamuoyunun güvenini elinde tutan Mithat Paşa" asıl metinlerde "Umumun i'timâdına mazhar olan Midhat Paşa" şeklindedir. Asıl metinlerde olmayan diğer başlıklar gibi "Ben Ne Şahıs Olarak, Ne Makam Olarak Sorumluyum" şeklindeki başlıktan sonra, asıl metindeki "binâen aleyh", "öyleyse" şeklinde çevrilmiştir. Kitapta yer alan paragraf başlıkları genellikle mecmuanın gerek bu sayısındaki ve gerekse diğer sayılarındaki metinlere mutâbık olduğu halde, risâlede birçok paragraflar ikiye veya üçe bölünmüş, dolayısıyle paragraf sayısı artmıştır. Bununla beraber mecmuada yer alan bir paragraf bazen kitapta ikiye üçe bölündüğü halde, bölünme noktaları ile risâledeki fazla paragraf bölünme noktaları arasında mutâbakat yoktur. Yani kısaca mecmuadaki her paragraf başı ve sonu genellikle risâle ve kitapta da aynen bulunmakla birlikte, son ikisinde yer aldığı halde mecmuada bulunmayan ara paragraflar vardır ve fazla paragraf ihtivâ eden bu iki metin arasında çoğu zaman mutabakat yoktur.

Mecmuanın 5. ve ondan sonraki bazı sayılarının kapak sahifesi, o sayıda yer alan bölümün muhtevâ başlıklarını da vererek hâtırât hakkında daha detaylı bir şekilde duyuruda bulunmuştur. Bu sayıda şöyle yazmaktadır:

Bu nüshada:

Cennet-mekân-ı Hâkân:

Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî

tarafından Beğlerbeği saray-ı hümâyûnunda yazılmış olan hâtırâtın mühim bir kısmı

Niçin Midhat Paşa'yı sevmezdim - O zamanki siyâset - Ali Paşa - Sultan Abdülaziz'in Siyâseti - Nedim Paşa - Sultan Abdülaziz'in hal'inde medhal-dâr kimdir - Garip Mülâkatlar - Rıfat Paşa - Abdurrahman Paşa - Sultan Abdülaziz'in Şehâdeti Meselesi - İdam - Tahlîl-i Vekâyi' - Muhâkeme

Bu sayıda yayınlan bölüm sahife 73-76 arasındadır. Bunun karşılığı risâlede 15-20, kitapta ise19-23 arasındadır. Risâlede "Midhat Paşa" başlığından sonra sadece tarih yer alıp ondan sonra metin başladığı halde, mecmuada tarihten önce, kitapta ise tarihten sonra "Beğlerbeği Sarayı" ibâresi yer almaktadır.

6. Sayıda, yukarıda verdiğimiz genel başlık kapak sahifede kısa bir anons şeklinde yer almıştır. Sahife 90-91 arasındaki tefrika, risâlede 20-22, kitapta ise 23-27 arasındadır. Burada da ilginç olan durum, her iki asıl metnin başında "Beğlerbeği Sarayı 4 Mart 1333" (mecmuada muhtemelen sehven 1331 olarak yazılmış) ibâresi bulunduğu, kitapta, asıl metinlerde olmadığı halde sık sık görüldüğü gibi "Boş Bir Meşrutiyet Hayranlığı" şeklindeki başlıkla metin başlamış, yani tarih ve yer zikredilmemiştir. Halbuki asıl metinlerde genellikle bulunmadığı halde kitapta tarih ve yerin bazen biri bazen ikisi de zikredilir. Kitabın 24. sahifesinde "Şunu da söyleyeyim, o zaman aydınlar arasında Kanun-i Esasî'ye karşı olanlar tarafdar olanlardan çoktu" şeklindeki cümle, asıl metinlerde, sadece "Havâs arasında o zaman Kânûn-i Esâsîye muârız bulunanlar tarafdar olanlardan pek ziyâde idi" şeklinde olup, burada "şunu da söyleyeyim" ilâvesi göze çarpmaktadır. 26. sahifedeki "..türlü türlü biçim ve manâya sokarak telli pullu yalanlar ortaya çıkardılar" ibâresi asıl metinlerde "..türlü türlü şekil ve ma'nâya sokarak bir âlet-i tezvîr ettiler" biçimindedir.

7. sayıda her sayının metnininden önce gelen başlık cümlesine "Cennetmekân" ilâve edilmiştir. Bu ilâveyi sadece bu sayıda görmekteyiz. Kapak kısmında da yine kısaca anons yer almaktadır. Metin dergide 105-107, risâlede 22-25, kitapta ise 27-31. sahifeler arasındadır. Midhat Paşa ile ilgili kısım yarım kaldığından kitap ve risâlede ara başlık dahi yoktur. Mecmuada bu sayılara kadar görülmediği halde 6. sayının sonunda "mâ ba'dî var" (:devamı var), 7. sayının başında ise "-geçen nüshanın mâ ba'dî-" notu bulunmaktadır. Bu bölüm kitapta "Mithat Paşa'yı niçîn yargılattığımı ve mahkum ettirmiş olduğumu da" ile başlar. Bu bölümün sonundaki "Daima iman etmiş olduğum Allah'ın huzuruna adalet ve lütfundan emin olarak çıkacağım" cümlesi, mecmuada "Dâimâ iman etmiş olduğum Allahımın huzurûna adl ü eltâfından emîn olarak çıkacağım", risâlede ise aynı cümlenin "Dâimâ iman etmiş olduğum" kısmı yoktur. Bu durum risâle ile mecmuanın mutâbık olmadığı çok az yerlerdendir: Ancak daha sonra yayınlanan risâle, asıl kaynak veya mecmuadan aktarırken atlamış olabilir. Mecmuanın bu sayısındaki metninin altında, "varaka-i vâride" başlığıyla hâtırât ile ilgili bir okuyucu mektubu bulunmaktadır. Kudemâ-yı mütekâidinden Fâiz imzâlı mektupta, hâtırâtı dikkatle takip ettiği belirtilerek, muhtemelen bir mürettip hatasının düzeltilmesi isten-

mektedir.

8. sayıda herhangi bir açıklama bulunmadığı halde yayına ara verilmiştir. Bu durum mecmuadaki diğer yazılar sebebiyle normal olarak sahife yetersizliğinden kaynaklanabileceği gibi, nitekim 9. sayının 142. sahifesinin sonunda "kesret-i münderecât sebebiyle" bazı roman ve hikâyelerin bu nüshada dercedilemediği belirtilir, herhangi bir açıklamanın olmamasını dikkate aldığımızda 17. sayıdan sonra hiç yayınlanmamasına yolaçtığını tahmin ettiğimiz baskı veya talimatlar da sözkonusu olabilir. 8. ve 9. sayıların kapağında ilginç olan bir başka nokta tarihlerinin 6 Mart 1919 ve 13 Mart 1919 şeklinde Milâdî takvime göre yazılmış olmalarıdır. Bunun dışındaki sayılarda tarih yazıldığında genellikle Rûmî takvim kullanılmıştır. Meselâ 11. sayının tarih kısmında 27 Mart 1335 yazar.

9. sayının ilk sahifesinde daha önce bazı sayılarda görüldüğü şekliyle kısa bir duyuru vardır. İlgili metin mecmuada 141-142, risâlede 26-28, kitapta ise 31-34 sahifeleri arasındadır. Kitaptaki metnin 33. sahifesinin baş tarafında yer alan "Makedonya meselesi" risâlede ve mecmuada "Makedonya maddesi" şeklindedir ve risâlede ayrıca buradan bir not çıkarak, (Vedat Örfî) imzalı, yarım sahifeye yakın bir yazıda Abdülhamid'in siyasetindeki haklılığı dile getirilmektedir. Bu notu ve bundan sonrakileri biraz uzun oldukları için, asıl metinlerin transliterasyonundan oluşacak müstakil olarak yayınlamayı düşündüğümüz kitapçığa ayırıyorum. Yine kitabın 33. sahifesinin ortasındaki paragrafın ilk cümlesi "Sonradan kopan Balkan Savaşı" asıl metinlerde "Balkan vekâyi'-i ahîresi" şeklindedir, bunu da "son Balkan olayları" biçiminde çevirmek doğru olurdu. Karşılaştırmalarla ilgili diğer sayılar için zikrettiğimiz benzer noktaları tekrar etmiyorum, ayrıca sadeleştirme ile ilgili bütün eleştirilerimizi veya göze batan noktaların tamamını değil sadece yazının geneli hakkında fikir vermesi için bazılarını buraya aktardığımı tekrar belirteyim.

10. sayının kapak sahifesindeki kısaca anonstan sonra, metin 147-148. sahifelerdedir. Bunun karşılığı risâlede 29-30, kitapta ise 34-35'dir. Bu sayı dahil olmak üzere bundan sonraki sayıların hepsinde metnin başında "-geçen nüshadan mâ ba'd-", metnin sonunda ise "(mâ ba'dî var)" notları yer almaktadır. Mecmuanın 147. sahifesinde "Sadr-ı Esbak Said Paşa", 148. sahifede ise "Sadr-ı Esbak Gâzî Ahmed Muhtâr Paşa" altyazılı küçük fotoğraflar vardır. Ayrıca mecmuadaki her bölümden önce yer alan ve bu sayıda da bulunan başlıktan çıkan bir dipnotta geçen sayıda yer alan kısmın muhteviyatına temas etmekte ve "Hâtırâtın diğer aksâmı (Utarid)in 1, 3, 4, 5, 6, 7'inci ve 9'uncu nüshalarındadır" şeklinde yazmaktadır. Kitabın 34. sahifesinin sonuna doğru "kem-küm ile günler ve aylar geçirmişken" asıl metinde "(leyte ve le'alle) ile günler ve aylar geçirmişken" şeklindedir. Dildeki sadeleştirme sonucu bu gibi renkli deyimlerimizi de kaybettiğimizi, bununla beraber o deyimin delâlet ettiği düşünce tarzından da mahrum kaldığımızı burada belirtelim. Çünkü 'leyte ve le'alle ile vakit geçirmek', 'ümit ederek, beklentilerin gerçekleşebileceğini zannederek vakit geçirmek'tir. Halbuki 'kem küm', tamamen faydasız, anlamsız, kuru laf kabilinden şeylerdir.

11. sayının kapak sahifesinde:

Bu nüshada:

Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî tarafından:

31 Mart Vak'asının Teşrîhi ve Safahâtı

Balkan İttihâdı - Paris Sefiri Münir Paşa'nın Siyaseti - 31 Mart Vak'ası - Esbâb-ı Medhaldar mıyım? - Medhalim Olsaydı - Kâmil Paşa Hakkında Bir İki Söz - 31 Mart'ı Tertip Eden Kim? - Adliye Nâzırı Manyasîzâde Refik Bey - Binbaşı Enver Bey'in Hareketi - Meclis-i Meb'ûsân Önünde - Bana Kararı Kim Tebliğ Etti - Teşrîh şeklinde duyuru vardır. Bu sayıdaki bölüm 170-171. sahifelerde bulunmaktadır. Mecmuanın 170. sahifesinin ortalarına doğru bir konu bitmekte ve "31 Mart 1333" tarihi yazılarak başka bir konuya geçilmektedir. Buraya kadar olan kısım risâlenin 30-31. sahifelerinde, kitabın ise 35. sahifesinin sonu ile 36. sahifelerindedir. Mecmuadaki metinde "31 Mart 1333" yazan kısım ve devamı, risâlenin 35. sahifesinde büyük puntalarla "31 Mart?!.." şeklinde başlık, 36. sahifesinde derginin kapak sahifesindeki muhtevâ anonslarına benzer altbaşlıklar ve 37-39 arasında da metin vardır. 37. sahifede metnin ilk satırından çıkarak, 31 Mart hadisesinden bahseden, Vedat Örfî imzalı uzun bir dipnot vardır. Yukarıda geçen dipnot gibi bunun da kitapta karşılığı yoktur. Hâtırât metninin kitaptaki karşılığı ise 102-105. sahifeler arasındadır.

Görüldüğü gibi, mecmuadan yer yer sadeleştirilerek kitaba aktarılan metin, mecmuanın aynı sayısındaki kısım bölünerek birdenbire 36. sahifeden 102. sahifeye geçilmiştir. Merak konusu olan bu aradaki kısımların kaynağı. Yukarıda kısaca özetlediğimiz söylentilere dayanarak hüküm vermeden önce başka bir ilginç durumla karşılaşıyoruz. Risâle sahifeleri dikkatle takip edildiğinde, 32-34. sahifelerden bahsetmediğimiz dikkati çekmiştir. İşte risâlede bu sahifelerde "Ermeni Meselesi" başlıklı ve "11 Mart 1333" tarihli bir metin vardır. Bunun mecmuadaki karşılığı birinci sayının 7-8. sahifelerindedir, kitapta ise 53-55 arasında bulunmaktadır. 53. sahifede " Kızıl Hayvan! 1.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı" ile başlamakta ve yukarıda işâret ettiğim tarzda sadeleştirmelerle asıl metinlere mutâbık kalmaktadır. 1 Martın karşılığı, risâlede 11 Mart olduğu halde, 55. sahifedeki 12 Mart tarihi de risâledeki tarihin aynısıdır. Bu tespitlerimizle beraber kitapla risâle arasında doğrudan ilişki olmadığı kanaatindeyim; zaten yukarıda kendisinden bahsettiğimiz kitabı yayına hazırlayan zat da böyle bir risâleden bahsetmedi. Demekki kitapta yayınlanan metinle hâtırât arasında mecmuadan başka sağlam bir kanal daha vardır. Bu kanal, ben bu yazıyı mukâyeselerle daha fazla uzatmamak için zikretmediğim, kitabın yayınlandığı tarihle asıl metinler arasında muhtelif zamanlarda yayınlanan mecmua veya kitapçıklar da olabilir, bunun dışında bir kaynak ta olabilir. Yalnız, hazırlayan zâtın kitabının son kısmında anlattığı, 1944 senesinde elde ettiği evraktan istifâde ederek, o dönemde yayına hazırladığı halde piyasaya sürme imkânı bulamadığı kitapçığında yazılanların, mecmuadaki metinlerden fazla birşey ihtivâ etmediğini, bizzat kendisi bana söyledi.

12. sayının kapağını dolduran, üstte "31 Mart Vak'ası ve Safahatı, Hâtırât-ı Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî Münâsebetiyle" duyurusu ile "Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa" altyazılı, Kâmil Paşa'nın koltukta oturan bir fotağrafı vardır. Hâtırât metni, mecmuada 181-182, risâlede 39-41, kitapta ise 105-108. sahifeler arasındadır. Özellikle 11. sayıdan itibaren konunun, hatta cümlenin bitmesi beklenmeden o sayıdaki metnin bölündüğüne şâhit oluyoruz.

13. sayının kapağında:

Bu nüshada:

Hâkân-ı Mağfûr Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî tarafından:

31 mart Vak'asının Teşrîhi

[İttihad ve Terakki Cem'iyyeti - Matbuâtın Hâli - Murad Bey'in siyâseti - Yusuf Rıza Paşa - Mâbeynci Ali Bey'in Verdiği Muhtıra - Sadrazam Kâmil Paşa ile Yusuf Rızâ Paşa - 31 Mart'ın Mühim Devreleri]

şeklinde anons vardır. Metin 204-205 arasındadır. 204. sahifede "Nâzım Paşa" altyazılı, masada oturur vaziyette bir fotoğraf vardır. Metnin karşılığı risâlede 41-42, kitapta 108-109. sahifelerdedir.

14. sayının kapağında şu duyuru vardır:
31 Mart Hâdisesi Münâsebetiyle Bu nüshada:
31 Mart
Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî'nin Beğlerbeği Hâtırâtı
31 Mart'a Sebebiyet Veren Ahvâl - 31 Mart'a mâni olmak için sarfedilen mesâî - İttihâd ve Terakkî Erkânı Ne Halde? - 10 Temmuz'dan Sonra - Başkâtip Cevâd Bey - Mustafa Efendi - Hareket Ordusu - İstanbul'a Doğru - Ayastefanos Önlerinde Neler Vukua Geldi?

Kapakta alt başlıklar yazısının sağ tarafında "Mahmud Şevket Paşa" altyazılı küçük bir fotoğraf vardır. Metin mecmuada 312-313, risâlede 42-44, kitapta ise 109-111. sahifeler arasındadır. Bu bölüme kitapta "vukuâtın" ile başlanır. Asıl metinlerde bunun karşığı "vekâyi'in"dir. 'Vekâyi' 'vak'a'nın çoğulu olup, burada da çoğul olarak kullanıldığı halde, 'vukuât' sonunda çoğul eki olmakla beraber Türkçe'de olay anlamında tekil olarak kullanılır. Doğrusu 'vak'aların' veya 'olayların' şeklindedir.

15. sayıdaki metin 234-235, risâlede 44-46, kitapta ise 111-113. sahifeler arasındadır.

16. sayıdaki metin 251-252, risâlede 46-48 ve kitapta ise 113-114. sahifeler arasındadır. Risâlenin 46. sahifesinde Vedat Örfî imzalı, Sultan Abdülhamid devrinde devlet işlerinin iddia edildiği kadar fenâ idâre olunmadığının meşrûtiyetin ilanında çalışanlardan pek çoğunun düşünceleriyle de desteklendiğine dâir üç sahifenin alt kısımlarını dolduran bir dipnot vardır. Kitabın 113. sahifesindeki "Meşrutiyet ilan edildi de ne oldu?.. .. Şahsiyet hakları, evvelkinden daha çok mu sağlandı?" kısmında, "masûniyet-i şahsiye" yerine "şahsiyet hakları" kullanılmıştır. 'Şahsiyet hakları' derken 'kişinin dokunulmazlığı' cümlesinden olan bazı haklar ve dokunulmazlıklar da sözkonusudur, fakat kişilik hakları kişilik dokunulmazlığından ibaret değildir. Bununla beraber aralarında genellik-özellik ilişkisi vardır.

17. sayının baş sahifesinde, "Hâtırât-ı Sultân Abdülhamid Hân-ı Sâni Münâsebetiyle" yazısının altında, "Sadr-ı Esbak Halil Rıfat Paşa" altyazılı bir fotoğraf vardır. Bu sayıdaki metin 269-271, bunun karşılığı risâlede 48-51, kitapta ise 114-118. sahifeler arasındadır. 117. sahifenin son paragrafındaki "Ben, Esat Paşa'yı kötülükten uzaklaştırmak için, bir süre jandarma kumandanlıklarında kullanmıştım" asıl metinlerde "Ben Es'ad paşa'nın şerrini defetmek için jandarma kumandanlıklarında bir müddet istihdam etmiştim" şeklindedir. 'Şerrini defetmek', 'kötülükten uzaklaştırmak' değil, belki 'kötülüğünden emin olmak', 'kötülüğünü uzaklaştırmak' şeklinde çevrilebilir. Ancak bu deyimdeki iki kelime de herkesin, hergün kullandığı, âşinâ olduğu cinstendirler. Sadeleştirilmiş haliyle bu cümleden sanki Sultan'ın Esat Paşa'yı ıslah etme maksadı varmış gibi anlaşılmaktadır.

Yukarıda da belirttiğim gibi, derginin 17. sahifesindeki metnin sonunda "-mâ ba'dî var-" notu bulunduğu halde, 18. sayıda ne yazının devamı ne de bu hususta bir açıklama var. Dergideki bu kesiklik, yaklaşık iki yıl sonra yayınlanan risâlede de sözkonusudur. Belirttiğimiz gibi, risâlenin önsözündeki ifâdelerden, mecmuada yayını yarım kalan hâtırâtın burada tamamı yayınlanacağı anlaşıldığı halde, risâlede bir fazlalık yoktur. Risâlenin bundan sonraki yaklaşık 20 sahifesinde, Vedat Örfî imzalı, "Tarihten Bir İki İktibas", "Devr-i Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî (1876-1909)", "Tunus ve Mısır (1881-1882)", "Bulgaristan ve Rumeli-i Şarkî İğtişâşı (1885-1887)", "Ermeni Meselesi", "Girit Muhtariyet İdâresi (1897)", "Makedonya Ahvâli", "Islahât ve Teceddüdât", "1294 Senesi Kânûn-i Esâsîsi" ve "İnkılâp 1908-1909" başlıklı yazılar vardır.

Bu araştırma ve açıklamalardan şu sonuçlar çıkmaktadır:

1- *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri* adlı kitabın, fotoğraf ve belgeler kısmında, kitaba câzibe kazandırmak için, zımnen Abdülhamid'in el yazısı olarak takdim edilen Osmanlıca yazılar uydurmadır. Buna kimsenin itirazı da yoktur. Üstelik bu olayın kahramanları, yayıncı, hattat ve neşre hazırlayan da hayattadır. Kitabın bu kadar baskısından sonra da olsa, yalancılıktan dönmek gerekir. Bu kitabı basan ve satan yayınevleri ve dağıtım kuruluşları da tarihi gerçeklere saygılı olduklarını iddia ettikleri halde, kendi elleriyle yazıp veya yazdırıp bu Abdülhamid'indir diye takdim etme kabahatine mani olmalılar, bu bölümü kitaptan çıkarmalıdırlar.

2- Kitapta yer aldığı halde, yukarıdaki esas metinlerde bulamadığımız kısımların inandırıcı olması için, yayıncının iddia edilen orijinal defteri bu işle ilgilenenlerden oluşan bir komisyona göstermesi, onların incelemesine sunması gerekmektedir. Vedat Örfî'nin, hâtırâtın Almanya'da yayınlanmasının vasiyet edildiği; İbnülemin'in ise aslının Arşiv'de olduğunu bildirmesi böyle bir defterin varlığına delildir. Ancak böyle bir defterin daha önce bulunduğu halde sonradan kaybedilmiş olması, bir fotokopisinin bile ilgililerin elinde bulunamaması metnin güvenilirliğini kaybetmektedir. Bu yapılamadığı takdirde, geriye kalan kısımların, yayına hazırlayanın tespitleri veya görüşleri olarak kamuoyuna takdim edilmesi, herkesin kabul edebileceği ilmî bir kıymeti hâiz kılar.[9] Bu kısımlarla ilgili olarak bizim tespit edemediğimiz başka kaynak var ise, bu kaynak ta yayına hazırlayan tarafından veya bu konu ile ilgilenenler tarafından açıklanmalıdır. Bu gibi hususlar, sen-ben kavgasının ötesinde, bir ülkenin hatta birçok ülkenin tarihine saygının gerektirdiği şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu kadar yıl geçtikten sonra da kim ne gibi yanlış bir yol izleyerek başkalarını aldatmışsa, bunu da açıklayarak vicdan azabından kurtulmalı, böylece kamuoyu ve bilim dünyasına saygısını izhâr ederek kendisi de bu konuda belli bir saygınlık kazanmalıdır.

3- Kitapta sadeleştirilmiş haliyle yer alıp, aslı yukarıda zikrettiğim mecmua ve risâlede bulunan metinlere, sadeleştirme ile ilgili eleştirileri hariç, itirazı olanlar da bunu en azından bu çaptaki delil ve gerekçeleriyle ortaya koymalıdırlar. Çünkü olmayan birşeyi gerçekmiş gibi göstermek sahtekarlık olduğu gibi, gerçek birşeyi inkâr etmek te yanlış bir yoldur. Mecmuadaki yayının Abdülhamid'in irtihalinden hemen sonra kaleme alındığı, iki sene sonra ise aynı zat tarafından rahatlıkla risâle olarak neşredildiği, aynı zamanda mütâreke yılları olan bu yılların İstanbul'unda başta Abdülhamid'in oğulları ve kızları olmak üzere diğer hânedân mensupları ve hâtırâtta zikredilen birçok kişilerle yakınlarının bulunduğu ve İbnülemin'in böyle bir defeterin varlığından bahsettiği de dikkate alınmalıdır. Mecmuadaki yayından sonra risâlenin önsözünden anladığımıza göre bazı söylentilerin bulunmasıyla beraber ciddi bir itiraz olmadığını, eğer böyle birşey olsaydı risâlede veya mecmuanın bir sonraki sayısında cevap verilebileceğini, metinlerdeki diğer notlardan ve okuyucu mektuplarından anlıyoruz.

Tekrar belirtelim ki, bu çalışmanın sonucu olarak, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri* adlı kitabın 9-36, 53-55 ("1 Mart 1333"ten itibaren) ve 102-118. sahifeler ("31 Mart 1333"ten "Selanik Göçü" başlığına kadar olan kısım) arasındaki bölümlerin, sadeleştirme ile ilgili eleştiriler saklı kalmak kaydıyla, yukarıda zikrettiğimiz kaynaklara dayanarak güvenilirliği ortaya çıkmaktadır.

[1] 6 Kânun-ı Sânî ile 19 Haziran 1335 (1337 H., 1919 M.) arasında, her hafta Perşembe günleri, İstanbul'da yayınlanan ve 20 sayı çıkan, edebî, ictimaî, ilmî bir mecmuadır. Müdür-i mes'ûl: Süleyman Tevfik; Müdür-ü umûr: Suad Mehmed Ali.. Hüseyin Avnî. Müdür-i edebî: Vedat Örfî [Bengü]. Rehbere göre, AEK'nde 1-19; BDK'nde 1-2, 4, 16-17 ve 19; BK'inde 1-19 ve HTÜ'da 1-20 sayıları mevcut-

tur.

2 Sâhibi ve Tâbi'î: Cihân Kitaphanesi, 1338-1340, Cihân - Birâderler Matbaası, İstanbul. Bu risâlenin varlığından beni haberdar ettiği için sayın hocam Doç. Dr. M. Şükrü Hanioğlu'na teşekkür ederim.

3 Bundan sonra bu iki eserden bahsederken 'mecmua' ve 'risâle' şeklinde kısaltacağım. Bölümlerinin sıhhatini tartışdığımız, İsmet Bozdağ tarafından yayına hazırlanan eserden ise 'kitap' diye bahsedeceğim.

4 Burada fe harfi yerine yanlışlıkla kaf yazılmıştır. Yukarıdaki dipnotta görüldüğü gibi aynı zat *Utarid* mecmuasının da Müdür-i edebîsi olarak Vedat Örfî [Bengü] şeklinde zikredilmektedir.

5 Aynı zamanda mesâî arkadaşım olan Dr. Hacı Duran'ın kendinden emin ve karşısındakini ezip geçen tevriyla "hâlâ mı bu palavralara inanıyorsun" şeklindeki çıkışı olmasaydı belki de bu zahmete katlanmazdım. Kendisine müteşekkirim.

6 Sayı 13 (90), 1 Kânün-i Sânî 1926, ss. 60-68; sayı 14 (91), 1 Mart 1926, ss. 89-95 ve sayı 15 (92), 1 Mayıs 1926, ss. 152-159.

7 Hakkı Tarık Us kütüphanesinde derginin bütün nüshaları bulunduğu halde, sadece 3. sayısının iç sahifeleri yoktur. Mevcut olan arka kapak sahifesinin iç kısmında yer alan metnin hâtırâtın devamı olduğunu tespit ettik. Belediye Kütüphanesi şu anda tasnif sebebiyle kapalı olduğundan mecmuadaki başlangıç sahifesini yazamıyoruz. Ancak risâle ile kitaptaki metinde mutâbakat bulunmaktadır. Biz kitaptaki sadeleştirme hakkında bir fikir vermesi için mecmua veya risâlede bulunmadığı halde zaman zaman kitapta görülen giriş cümleleri, ilâve kelimeler veya yerinde bulmadığımız sadeleştirmelere işaret edeceğiz. Mecmua ve risâledeki metinden bahsederken asıl metin diyeceğiz. Aslında böyle bir yayında metnin aslını hiç vermeden sadeleştirme yolu hatalıdır. Ayrıca sadeleştirme veya ilâveler hususundaki bütün tenkitlerimizi ve açıklamalarımızı burada tek tek belirtmemizin mümkün olmadığını hatırlatayım.

8 Elimizde bulunan kitap, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*'nin Pınar Yayınları tarafından yayınlanan altıncı baskısıdır, İstanbul, Şubat 1985.

9 Tıpkı, Vedat Örfi'nin risâlenin devamında veya ilgili yerlerden dipnot çıkarak bazı konuları ilâve ettiği gibi. Esas metinlerde bulunmayan kısımlara örnek olarak, aynı zamanda kendi araştırma alanım olan Cemaleddin Efgani ile ilgili yazılanlar gerçekten şâyân-ı dikkattir. Kitabın yayınlandığı dönem, Batı'nın yaklaşık on sene gerisinde olarak Cemaleddin Efgani'nin tabu kabul edilmekte, İslamcılığın ve Doğu'nun uyandırılmasının baş mimarı olarak görülmekteydi. Bir iki istisna dışında gerek Batı'daki araştırmalar içeride bilinmediği gerekse Türkiye'de bulunan ve bu konuda kitapta yazılanları tasdik eden vesikalar henüz gün yüzüne çıkarılmadan, onun İngilizlerle ilişkileri, Hilâfet, mehdilik iddiaları ve Abdülhamid'in tutumunun sebepleri ile ilgili tesbitler, bizzat Abdülhamid'in kendisine ait olabilir, böyle değilse son derece isâbetli ve ileri görüşlü bir yorum olarak kabul edilebilir.

İstanbul'da Bir Asır Önce (1892 Yılında) Basılmış Bir Şatranç Kitabı

SUBUTAY HİKMET KARAHASANOĞLU

İstanbul'un başlıca kütüphanelerindeki[1] altmış kadar santranç[2] kitapları arasında en eskisi, Nusret Ali Han Dehlevi'nin[3], 1308 H. (1892 M.) tarihinde İstanbul'da basılmış bulunanıdır.

12,5X16 sm. boyutlarında, 36 sayfa, 100 para fiyatında ve Fatih Millet(= Ali Emirî) kütüphanesinde RM 131/1 numarada kayıtlı bir ve Atatürk (Belediye) Kütüphanesinde Sel. 780 ve K. 543 numaralarda kayıtlı iki olmak üzere üç nüshası bulunan kitabın ön kapağında : "Satranç-Eser: Nusret Ali Han Dehlevi-an aza-i Encümen-i Maarif -1308 -Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatiyle tab'olunmuştur-Kostantiniyye-Sultanhamamı civarında Karakin Bağdadlıyan Matbaası" ifadeleri yer almaktadır.

Ön kapağın iç yüzünde: "Satranç sade bir eğlence değildir. Bundan müddet-i hayatımızda işe yarar birtakım evsaf-ı memduha istihsal olunur. Paşa" özdeyişi yazılı bulunmaktadır.

Yazar, kitabının birinci sayfasındaki "Satranç" başlıklı ve sunu veya "mukaddeme-başlangıç-takdim" diyebileceğimiz yazısında: "Şehrimizin mahir-i erbab-ı satrancından (=satranç ustalarından) birkaçı bir araya geldiği zaman ekseriya satranç oynadıkları malumdur, bu esnada bazı münazaaun -fih (münazaalı bulunan, çekişmeli, tartışmalı olan) oyunların halli için elde mukni (ikna edici, inandırıcı) bir delil bulunmadığından buna şuna (Bu böyle değil midir?) deyip sual irad etmek de adet olmuştur.

Şimdi ötekinin hatırı kırılmasın mülahazasiyle mezkür suale sükütle mukabele edilir ise de müstefsirin (=istifsar edenin, soranın) iğbirarına uğramaktan kurtulmak dahi mümkün değildir.

İşte o misullü müşkülatın halli için erbab-ı satranç (Emsali gayri mesbuk) (=öneği geçmemiş) bir düstur-i amel ve mübtedilere (=yeni başlayanlara) dahi medar-ı suhulet (=kolaylık dayanağı) olmak üzere şimdilik işbu risaleciğin neşrine mübaderet kılındı.

Muallem-i satranç (satranç öğrenmiş) hakkında şeref-i testir (=öğünmeyi örtme) buyurulan takrizleri (=tenkîdleri, eleştirileri) ba'de-ş şükran (teşekkürden sonra) dercinden sarf-ı nazar olunmuştur. Cihangir-Mart 1307 (1891)" demektedir.

Nusret Ali Han Dehlevi, kitabının ikinci sayfasında satranç hakkında şu açıklamaları yazmaktadır: "Satranç bir oyundur ki dahil olduğu memlekette arzu-i firavan (=aşırı istek) ile telâkki olunup hiçbir vakit köşe-i nisyana atılmamıştır.

Memalık-i mütemeddinede (=uygar ülkelerde) satranç sanayi ve fünün ve her türlü hâkim-âne (=bilgince) tetebbuat ile hemdest (=birlikte, aynı derecede) bulunmuş olduğu misullü daima efkâr-ı aliye eshabının (=yüksek fikirlilerin) zihnine cilâ (=parlaklık) verir.

Satranç siyasî (=memleket idare etme ilmi) ve harbî (savaş ilmiyle ilgili) tefekkürata pek çok yardım eder.

Erkeklere mahsus olan çusr ve tekçift oyunu, satranç gibi makbul oyunlardan ise de bugünki günde satranç ben-i beşerin (=insanoğlunun) rağbetine fevkalade mazhardır.

Dama bu üç oyunla mikyas olmayıp mahza (=sadece, yalnız) kadınlar için ihtira olunmuştur (vücude getirilmiştir).

Bidayette (=başlangıçta) satranç oynaması pek müşkil görünür ise de terkolunacak derecede müşkil olmayıp memalik-i mütemeddinede kemal-i huşu ile (=son derecede istekle) öğrenilmektedir.

Satranç gençler için müfid eğlencelerin birincisidir.

Satranç zihnin hüsn-ü tealisine (=güzelce yükselmesine) alet olmakla beraber terakki-i ruz-i efzude (=yükselmemizin artmasına) hizmet eder." demektedir.

Bundan sonra kitabın dördüncü sayfasında:"Mucid-i Satranç" (=Satrancın icadı) başlığı altında: "Asıl vazı-ı satranç Hindistan hükemasından (=bilginlerinden) Herşa bin Dehra nam Hindu olup neşr-u tamim eden dahi (....?) nam bir Hindu'dur.

Veçh-i tesmiyesi (isimlendirilmesi sebebi) ile sebeb-i ihtirası (=meydana getiriliş sebebi) hakkında cereyan eden (Şah ve Mat ve Huşirun gibi hükümdaranın hikâye-i muhtelifesi mübte-

diler için mucib-i kilûkal (dedikoduyu gerektireceğinden) terk olunup yalnız Hint ve İngiliz lisanından edeb-i satranç (=satranç terbiyesi, satranç adab-i muaşereti) ve esas ve kavaidi (=kural'arı) ile (...?) yazılmıştır."denilmektedir.

Satrançın kuralları, kitabın 4-6. sayfalarında, "Kavaid-i Satranç" başlığı altında 14 madde halinde toplanarak şöyle açıklanmaktadır:

1- Satranç oyunu inbisat-ı hatır için (=gönül ferahlığı için) İhtira edilmiş olduğundan gerek seyirciler ile oyuncular gerek sahib-i hane, hin-i lübde (=oyun esnasında) münasebetsizlik etmemelidir.

2- Taş almak veya oyuna başlamakta acele etmemelidir. Fakat hasım müsaade edersе red ve israr dahi etmemelidir. Bununla beraber kura usulü daha iyidir.

3- Oynar iken hasmın hatırını kıracak hareket etmek ve söz söylemekten ihtiraz etmelidir (=çekinmelidir, sakınmalıdır).

4- Hasım ağır oynar ise (oyna, oyna) deyip iz'aç etmemeli, fakat kendiniz oldukça çabuk oynamalısınız.

5- Hasımdan iyi oynadığınız halde kendinizi medh ve sitayişle hasmı tahkir etmemelisiniz.

6- Seyirciler hasma iyi bir oyun gösterirler ise asla rencide olmamakla beraber siz seyirci olduğunuz zaman hiç müdahale etmeksizin sadece seyir etmelisiniz. Birine oyun gösterip ötekinin zihnini teşevvüşe (=karışıklığa) düçar etmemelidir.

7- Daima doğru oynamalı, hasım yanlış oynar ise (Sen yanlış oynadın) deyip yüzüne vurmamalı, belki sehv-i aklına haml etmelidir (=aklının yanılmasına yormalıdır).

8- Hareketten sonra hasmın hatırına başka bir mensube (=ilgili oyun) gelip oynar ise asla men'etmemelidir.

9- Frenkler, gerçekten şatır (=neş'eli) olmayanlar bir taşa dokunduktan sonra başka bir taş oynatmaya veyahut dönmeye müsaade etmezler. Bu babda onlar her ne kadar haklı ise de Hindistan'da bu hareketlerini beğenmezler, hasma müsaade ederler. İşte müsaade etmek evlâdır (=daha uygundur).

10- Oyunda tarafeyn (=iki taraf) vakti gözetmelidir. Yahut oyun şuru etmezden (=başlamadan) evvel müddet-i hareketi tâyin etmelidir.

11- Muayyen vakitte hareket etmeyen yahut satranç tahtasını itip oyunu bozan mağlup sayılır.

12- Malûm hanelerde birbirinin üstü üç hareket edildiği halde oyun yeniden tertip edilir.

13- Satranç tahtası veyahut bir taş bile yanlış vaz edilmiş (=konulmuş) olduğu anlaşıldığı anda oyun terk edilip yeniden düzeltip başlamalıdır.

14- Bunun hilafına hareket eden mağlup sayılır, yahut anla (=onunla) satranç oynamak caiz değildir.

Altıncı sayfadaki "Elsine-i muhtelifede (=çeşitli dillerde) olan esami ve eşkâli (=isimleri ve şekilleri) başlığı altında, satranç taşlarının isimleri bildirilmektedir. Türkçe: Şah, Ferz (=vezir)[4], Ruh(=kale), Fil, at piyade (=piyon) olarak gösterilen aletlerin bir tablo üzerinde şekilleri çizilmiş ve karşılarında ingilizce, almanca, danimarkaca, norveçce, felemenkce, isveçce isimleri yazılmıştır.

Bunun ardından; "Bu cetvelden müsteban olduğuna (=açık olarak anlaşıldığına) göre, Frenkler satranç muharebelerinin hey'eti aslisini bozarak üzerlerine haçlar yapıştırıp zu'mlarınca (=batıl zanlarınca, yanlış kanılarınca) zavallı satrancı dahi hırs-

tiyan etmişler. Frenklerin bu hareketlerine karşı terakkiyat-ı sanayi-i cedideye (=yeni sanayi yükselmelerine) mutabık (=uygun) olmak üzere satrançа millî bir şekil vermek istenilmiş ise de masarif-i külliyeye (=çok masraflara) vakit müsait olmayacağından o gibi ıslahat vakt-i ahara tâlik edilmiştir." açıklamalarına yer verilmektedir.

"Tabirat-ı Satranç" bölümünde ise: "Reftar-ı Meteffak": Hiç hareket etmemiş ve (Kiş) dahi bulunmadığı takdirde şah ve ruh yerlerinden bittayren (=uçarak) şah yerine kadar hareketle oynayabilirler." ifadesiyle, rok yapma anlatılmakta ve "bittayren" sözcüğü üzerine konulan yıldız işaretiyle, sayfa altındaki dipnotta: "Frenklerde reftar-ı meteffek için şah ve ruh beynindeki hanelerin boş olması meşruttur."' ilâvesinde bulunulmaktadır. (Sayfa: 11-13))

"ZEC": Şah (Kişt) olmadığı halde hareket edemezse oyun kaim kalır. Bu oyuna (zeç) tabir edilir." açıklamasıyle, oyunun berabere kalması durumu anlatılmaktadır. (Sayfa: 12)

"Satranç Vaziyeti" başlıklı bölümde, taşların satranç tahtasındaki yerleri ve diziliş biçimleri gösterilmekte, şeklin altında Frenkler şahı, şaha; ferz'i ferze (=veziri vezire) mukabil (=karşı) vaz'ederler (=korlar)" denilmektedir. (Sayfa: 13)

"Bir hareketli oyun" (s. 14), "İki hareketli oyun (s.15) başlıkları altında bazı oyun durumları gösterildikten sonra, s. 32 de "üç hareketli oyun" ve "dört hareketli oyun" başlıkları ile kitabta değişik oyun durumları verilmekte çözümleri gösterilmektedir.

Kitabın sonuncu ve 36. sayfasında (Delarum) oyunu ismi altında bir oyun durumu ve çözümü ile kitap bitirilmektedir.

1 Beyazıt Devlet, İstanbul İl Halk, İstanbul Üniversitesi, Hakkı Tarık Us, Fatih Millet (Ali Emiri), Atatürk (Belediye), Atıf Efendi, Üsküdar Şemsipaşa Halk, Kadıköy Aziz Berker Kütüphanelerinde yaptığımız arama ve taramalarımızda saptamış bulunduğumuz 60 santranç kitabının künyeleriyle bulundukları kütüphanelerdeki kayıt numaralarını belirten çalışmamız Tarih ve Toplum'un ilerki sayılarından birisinde yayınlanacaktır.

İstanbul kütüphaneleri için bakınız: Muzaffer Gökmen: İstanbul Kütüphaneleri Rehberi,İstanbul, 1965, Yeni Çığır Kitabevi, 5. bs. İstanbul Üniversitesi Kitabevi: 222358.

2 İki oyuncu tarafından, 64 kareye ayrılmış bir yüzey üzerinde, onaltışar taşla (aletle) oynanan satranç oyunu, adını Hintçe Sadreng veya arapça Sadrenç sözlüklerinden almıştır. Kaynaklarda, İ.Ö. 3000 yıllarında Hindistan ve Mısır'da satrançа benzer bir oyunun oynanmakta olduğu geçmektedir. Satranç tarihi yazarı Murret, satrançın ilk defa 570 yıllarında oynandığını, 600 yıllarında İran'a, VII, yy.da Arabistan'a geçtiğini yazmaktadır. Başka bir bildirişe göre Satranç, Çin'de Sat-Ram-Çu adıyla ortaya çıkmıştır. Firdevs'in (X-XI. yy) eserlerinde İran şahı Hüsrev'in, Hint racalarıyla birbirilerine gönderdikleri armağanlar arasında satranç resimleri görülmüştür.

Bir arap söylencesine göre, satrançı ilk bulan, tab'asız bir şahın hiç bir gücü olamayacağını belirtmek isteğiyle bu oyunu ona sunan bir brahmandır. Oyunu sunmasından sonra, Şah, brahmana kendisinden bir istekte bulunmasını istemiş ve bunun üzerine brahman, Şahtan, satrancın 64 karesinden her biri üzerine, bir öncekinin iki katı miktarında buğday tanesi konularak toplamının verilmesini istemiş. Şah bu isteği azımsayıp küçümsemiş ise de hesaplanması sonucu 18 446 744 073 709 551 615 tane miktarındaki buğdayın elde edilebilmesi için dünyanın 64 katı büyüklüğündeki bir yerin buğday ekilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Çok yaygın bulunan bu söylenceye, Nusret Ali Han Dehlevi'nin kitabında da değinilmektedir.

Diğer bir söylentiye göre Satranç, Truva'nın kuşatılması sırasında Palemedeo tarafından bulunmuştur. Oyun, kuşatma sırasında askerlerin bu oyunla vakit geçirmeleri amacıyla bulunmuş ve oynanılmıştır.

Satranç adının hintce dört figür anlamına gelen Catturga'dan geldi-

ği, bu dört figür'ün hava, ateş, toprak ve su'yu, bazılarına göre ise dört mevsimi temsil eylediği de söylenilmektedir. Bu söylentiye göre, en güçlü olan vezir (=ferz) ateşi, kale (=ruh) toprağı, fil, havayı ve at ise suyu temsil eylemektedirler. Şah ise kâinatı simgelemektedir.

Satranç'ın XI. yy.da arapların aracılığıyla Avrupa'ya geçtiği, Harunür Reşid'in, Charlemagne'e santranç takımı armağan eylemiş bulunmasına dayandırılarak belirtilmektedir.

Satranç hakkındaki kitapların ilki, oyunun kurallarını ve bazı satranç problemlerini içeren ve XI . veya XII. yy. da yazılan elyazması bir kitaptır. XIII. yy. da ise, Jacgnes de Cessoles, satrançla ilgili her türlü bilgileri ve kurallarını 1743 de yayınlanan bir kitabında toplamıştır. Satranç üzerine yazan önemli yazarlar arasında Lucena (1497) , Damielona (1512), Lopez (1561), Gianutioco (1597), Salvid (1604),Carrera (1617), Grece (1656, 1669), Stamma (1737) Philidor, (Analyse de Jen des Eches Satranç'ın açıklaması kitabının yazarı) (1749) un isimleri zikredilmektedir.

Memleketimizde satrançın tarihçesinin oldukça eskilere uzandığı kütüphanelerde 450 yıl öncelerde yazılmış eserlerin bulunduğu Meydan Larousse'da zikredilmekteyse de eser veya eserlerin isimleri ve bulundukları yerler veya kütüphaneler hakkında hiçbir bilgi ve açıklama verilmediğinden bu bildiriş soyut ve havada kalmaktadır. Aynı ansikpopedide ve başkalarında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Seferihisar'da İsmailoğlu Şaban adında biri tarafından satranç hakkında derlenen bir kitaptan de söz edilmekte, fakat bunun da bulunduğu yer veya kütüphane hakkında bilgi verilmemektedir. Nitekim Süleymaniye kütüphanesi başta olmak üzere hiçbirisinde böyle bir yazar ve kitabı bulunmamaktadır. Bunlardan başka, 1680 yılında Kahire Mevlevihanesi Şeyhi Vanlı Dede'nin, Mısır Valisi Abdurrahman Paşa'ya gönderdiği satranç hakkında bir yazıdan da bazı kaynaklarda söz edilmektedir. Meydan Larousse'da 1726 yılında Sultan III. Ahmet'in, Polonya Hükümdarına bir satranç takımı armağan eylediği ve bunun halen Polonya'da Krakov müzesinde bulunduğu zikredilmektedir.

Taramalarımızda saptayabildiğimiz en eski satranç kitabı, Dehlevi'ninkidir. Bunu, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nin 18541 numarasında kayıtlı satranç kitabı izlemektedir. Bu ikincisinin baştan 13 sayfası eksik olduğundan baskı yeri ve yazarı ve baskı tarihi görülüp anlaşılamamaktadır. Ancak, kitabın 26. sayfasında, satranç turnuvalarından bahsedilirken, 1922 yılında Londra'da, yapılan turnuva da söz konusu edilmektedir. Bundan, kitabın baskısının 1922 yılından önce olamayacağı belli olmaktadır. Kitap arap harfleriyle basılı olduğundan, harf inkılabımız 1928 yılında yapıldığından da, baskısının 1928 den sonra olamayacağını böylece bu kitabın 1922-1928 yılları arasında basılmış bulunduğunu anlamaktayız.

Diğer taraftan, Beyazıt Devlet Kütüphanesinin K. 242945 numarasında kayıtlı ve mevcut Seyfettin Özege'nin, arap harfleriyle basılmış kitaplar kataloğunun 3. cildinin 549. sayfasında 14026 sıra numarasında Hüseyin Emrullah'ın "Satranç Rehberi" isimli bir kitabı zikredilmekte ve İstanbul'da 1927 yılında Evkaf-ı İslâmiye matbaasında basılmış olduğu bilgileri verilmektedir.

(Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, 1987, İstanbul , C. 11, s. 2930; Hayat Ansiklopedisi, Hayat Yayınları, İstanbul, baskı tarihi yok, Cilt:5, s. 2808; Büyük Larousse Sözlük ve Ansikpoledisi, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, C. 16, s. 10207-10208; Görsel Büyük Kültür Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, C. 12, s. 7642,-7644; Bağış Kitapları kataloğu, Seyfettin Özege, Erzurum, 1980 Atatürk Üniversitesi Basımevi, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları No: 4, Cilt: 3, s. 549)

3 Kitabının ön kapağındaki ifadelerden, 1308 H. (1892 M.) tarihinde Maarif Encümeni azalarından bulunduğunu öğrendiğimiz Nusret Ali Han Dehlevi'nin, Atatürk (Belediye) Kütüphanesinde K. 737 numarada kayıtlı, İngilizce, fransızca ve orduca dillerinden çevirilmiş ve değişik memleketlerin adetleri ve yaşayışları hakkında bilgiler içeren ve 1314 H. (1898 M.) yılında basılmış "Dünyada Neler Var" isimli ve K. 2064 numarada kayıtlı, İstanbul'da Hurşit Matbaasında 1318 H. (1902 M.) yılında basılmış "Çin Maçin" isimli olmak üzere iki kitabı bulunmaktadır.

4 Firz, ferzin biçimlerinde de söylenilmekteydi. (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 16, s. 10207-10208)

ARKA KAPAKTAKİ İSTANBUL HARİTASINDA (1817) İŞARETLENEN KİLİSELER

1 Fener Hagios Georgios Patrikhane Kilisesi
2 Fener Hagios Georgios Kudüs Metokhi Kilisesi
3 Fener Panagia Mugliotissa Kilisesi
4 Fener Hag. Georgios Potiras Kilisesi
5 Ayakapı Hag. Nikolaos Kilisesi
6 Kumkapı Hagia Kiriaki Kilisesi
7 Kumkapı Panagia Elpida Kilisesi
8 Yenikapı Hagios Theodoros Kilisesi
9 Altımermer Panagia Kilisei
10 Samatya Hagios Georgios Kilisesi
11 Samatya Hagios Menas Kilisesi
12 Samatya Hagios Nikolaos Kilisesi
13 Samatya Analipsis Kilisesi
14 Samatya Hagios Konstantinos Kilisesi
15 Belgradkapı Panagia Kilisesi
16 Silivrikapı Panagia Kilisesi
17 Topkapı Hagios Nikolaos Kilisesi
18 Sarmaşık Hag. Demetrios Kilisesi
19 Edirnekapı Hag. Georgios Kilisesi
20 Salmatomruk Panagia Kilisesi
21 Tekfursarayı Panagia Kilisesi
22 Eğrikapı Panagia Kilisesi
23 Ayvansaray Hag. Demetrios Kilisesi
24 Ayvansaray Panagia Balinu Kilisesi
25 Balatkapı Taksiarkhes Kilisesi
26 Balatkapı Ioannes Prodromos Kilisesi
27 Hasköy Hagia Paraskevi Kilisesi
28 Galata Panagia Kilisesi
29 Kurtuluş Hag. Demetrios Kilisesi